

TARTALOM

TANULMÁNYOK

- 3 NÁNÁSI LÁSZLÓ: Politika, alkotmányjog, büntetőjog az 1918/19-es hatalomváltásokkal kapcsolatos büntetőeljárásokban
- 25 BENCZE KRISZTINA – BARTKÓ RÓBERT: A hatékony védelemhez való jog az új Büntetőeljárási törvény tervezete tükrében
- 39 SISKA KATALIN: A női jogok alakulásának áttekintése a Török Köztársaság megalakulásától napjainkig
- 55 FRIEDERY RÉKA: Az európai ombudsman szerződésen kívüli kártérítési felelőssége
- 69 BUCHINGER ÁGNES: A végrehajtási alapelvek hangsúlyváltozásai, avagy észrevételek az új büntetés-végrehajtási kódex gyakorlatához
- 77 KŐRÖSI ALEXANDRA: Az önrendelkezési jog az eutanázia kapcsán
- 95 SZOBOSZLAI-KISS KATALIN: Az antik görög államfejlődés legkorábbi irodalmi forrásai

MŰHELY

- 117 TÓTH ZOLTÁN BALÁZS: A líbiai egységkormány
- 129 CAO YIFENG: Evolution of Rural Collective Land Ownership in the People's Republic of China
- 141 KATALIN SZOBOSZLAI-KISS: Saint Augustine and the problem of free will

FÓRUM

- 149 LAJOS CSÖRGITS: Sports administration in Hungary

RECENZIO

- 157 SÁRI NÁNDOR: A jól-lét problematikája mint globális politikai diskurzus
- 165 RIGÓ ERIKA: A nemzetközi kereskedelmi jog és a magyarok – 50 éves az UNCITRAL
- 172 E SZÁMUNK SZERZŐI
- 173 SZERZŐINKHEZ

E számunkat M. Kiss György salgótarjáni festőművész képei díszítik.

JOG- ÉS POLITIKATUDOMÁNYI FOLYÓIRAT
2017 • IX. ÉVFOLYAM

2

JOG • ÁLLAM • POLITIKA

- *A Széchenyi István Egyetem
Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Karának
tudományos kiadványa | Győr*

- Szerkesztőbizottság elnöke és főszerkesztő | BIHARI MIHÁLY
- Szerkesztőbizottság elnökhelyettese | RÉVÉSZ T. MIHÁLY
- Szerkesztőbizottság | CS. KISS LAJOS | DARÁK PÉTER
FEHÉR LENKE | JOSEF KOTÁSEK | KISS LÁSZLÓ
LAMM VANDA | LENKOVICS BARNABÁS | LÉVAY MIKLÓS
KOVÁCS GÁBOR | MARIA PATAKYOVÁ | PATYI ANDRÁS
SZALAY GYULA | SZIGETI PÉTER | TAKÁCS PÉTER
TORMA ANDRÁS | VARGA ZS. ANDRÁS | VEREBÉLYI IMRE
- Szerkesztő | DELI GERGELY | SZOBOSZLAI-KISS KATALIN
- Olvasószerkesztő | CSÉCS TERÉZ
- Online szerkesztő | KESERŰ BARNA ARNOLD
- Az alapító képviselője | FAZEKAS JUDIT dékán

Megjelenik | 3 havonta

Felelős kiadó | Universitas-Győr Nonprofit Kft. ügyvezetője

Terjesztő | Universitas-Győr Nonprofit Kft.

Levélcím | 9026 Győr, Egyetem tér 1.

Nyomdai munkálatok | Palatia Nyomda

ISSN | 2060-4580

Politika, alkotmányjog, büntetőjog az 1918/19-es hatalomváltásokkal kapcsolatos büntetőeljárásokban

Magyarország XX. századi történelmének viharos időszaka volt az I. világháborút követő évek: az 1918. október végi budapesti őszirozsás forradalom és a vesztes háborút nemzetközi jogilag befejező 1920. júniusi trianoni békeszerződés között az országterület szétszakadt, s több, egymást tagadó politikai rendszer követte egymást. E gyors változások idején az alkotmány intézményei csorbultak, hiszen hol volt államfő, parlament, hol nem; kétséges vagy hiányzó legitimitációjú kormányok követték egymást; továbbá kísérlet történt társadalmi rend váltásra.

Ekkor bukkant fel először múlt századi történelmünkben a bukott politikai rendszerek vezetőinek, részeseinek büntetőjogi felelőssége. Ez a történeti alkotmányon nyugvó jogfolytonosság jegyében merült fel, hiszen a restauráció eredményeként az abban megfogalmazott rend minősült megsértettnek. Ezt fejezte ki a Kúria 1886/1920. határozata, miszerint a „magyar alkotmányos államforma mint történelmi fejlemény és élő valóság... csupán szünetelt, de nem pusztult el; ehhez képest a magyar alkotmányos államformát a büntetőjogi védelem abból az időből is megilleti”.^[1]

E védelem csak az alkotmányosság szempontjából értelmezhető, hiszen az „állam elleni bűncselekmények fogalmát az állam mindenkori, érvényes fogalma és felépítése határozza meg”. A politikai bűntetteknel „szemben a köztörvényes bűncselekményekkel, amelyeket... a társadalom egésze elítél”, a „társadalomról alkotott elképzelések, értékek ütköznek”.^[2]

A téma feldolgozásához alapos levéltári kutatások szükségesek, s ezek alapján a *sine ira et studio* szellemében készült tanulmányok. Ez az írás csupán vázlatosan foglalkozik az akkori történésekbe ágyazva a hatalomváltások miatti büntetőeljárásokkal, amelyekben keveredtek a politikai, alkotmányjogi és büntetőjogi elemek.^[3]

[1] Büntetőjogi döntvénytár 1921. XIII. 36.

[2] Barna, 2015, 13.

[3] A fővárosi levéltári anyag számbavételére lásd Biró, 2014, 76–213. A témát eddig részben feldolgozó munkák a kiadásuk korának megfelelően, kommunista munkásmozgalmi szemlélettel készültek, lásd Rév Erika: *A népbiztosok pere*. Budapest, Kossuth, 1969, 277 p.; Sik Ferenc: *Jogi megtorlás a Tanácsköztársaság politikai szereplői ellen Magyarországon (1919–1921)*. In: Csizmadia Andor (szerk.): *Jogtörténeti tanulmányok, III. kötet*.

A világháború végi bomlás állapotában a gróf Károlyi Mihály vezetésével és az ellenzéki pártok részvételével megalakult Magyar Nemzeti Tanács 1918. október 26-án a sajtóban közölte a „Magyarország népéhez!” intézett kiáltványát. Ez 12 pontban a békét, az ország demokratikus átalakítását tűzte ki célul, követelve a háborús korlátozások megszüntetését. A kiáltvány csatlakozásra hívta a lakosságot és a katonákat. A dokumentum az addigi jogrendet részint tagadta, másrészt a külföldet arra szólította fel, hogy az országot érintő ügyekben a „mai kormányhatalom helyett... a Magyar Nemzeti Tanáccsal keressenek közvetlen kapcsolatot”.^[4]

A kiáltványt közlő, cenzúrát megtagadó lapok elkobzását a hatályos jog szerint elrendelte a Budapesti Királyi Ügyészség, de ezt már nem hajtották végre. Az izzó társadalmi közhangulatra figyelemmel vezetője, e zavaros időkben kulcsszerepet játszó Váry Albert főügyész helyettes úgy foglalt állást, hogy „bár a felhívásban a Btk. 173. §-ába ütköző lázítás büntettének jelenségei mutatkoznak, a bűnvádi eljárás megindítását célszerűségi okokból mellőzendőnek” tartja.^[5]

A fővárosban 1918. október 31-én a rendőrség és katonaság támogatásával a Nemzeti Tanács vette át a hatalmat. Ennek elismerését jelentette, hogy IV. Károly király e napon miniszterelnökké nevezte ki Károlyi Mihályt, akinek a vezetésével megalakult kormány az uralkodóra – személyes megbízottjának (*homo regius*), Habsburg József főherceg tábornagynak – letette az esküt. A viszonyok megváltozása miatt viszont ez alól másnap feloldotta őket, amelyet követően az akkori legfontosabb politikai tényezőre, a Nemzeti Tanácsra tettek esküt.^[6]

A király november 13-i eckartsauai nyilatkozatában kijelentette, hogy „minden részvételtől az államügyek vitelében visszavonulok és már eleve elismerem azt a döntést, mellyel Magyarország jövőendő államformáját megállapítja”. Ezt követően 16-án délelőtt az Országgyűlés Képviselőháza feloszlatta magát, míg a Főrendiház berekesztette tanácskozását. Ezután az Országházban a Nemzeti Tanács, a kormány és az addigi országgyűlés tagjainak részvételével tartott gyűlésen elfogadott Néphatározat kijelentette, hogy „Magyarország minden más országtól független és önálló népköztársaság”. A határozat szerint az összehívandó nemzetgyűlés döntéséig az „állami főhatalmat Károlyi Mihály elnökle alatt álló népkormány gyakorolja a Nemzeti Tanács intéző bizottságával egyetemben”. (E napon az uralkodóház Magyarországon élő legmagasabb rangú tagja, József főherceg is letette az esküt a népköztársaságra.) Később, 1919. január 11-én rendeződött az államfői tisztség: a Nemzeti Tanács bizottsága Károlyit ideiglenes köztársasági elnöki hatalommal ruházta fel, aki miniszterelnökké Berinkey Dénes igazságügy-minisztert nevezte ki. Az államfő és a kormány működésében alapvetően az addigi jogrend szerint járt el.^[7]

• Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1974, 57–70.; Schönwald Pál: *A Károlyi-per*. Budapest, Kossuth, 1985, 279 p.

[4] *Népszava* 1918. október 26. 1–2.

[5] Budapesti Királyi Ügyészség (Bp. KÜ) 52333/1918. k. ü. BFL VII.18.d. Váryra lásd Nánási, 2015, 7–182.

[6] *Budapesti Közlöny* 1918. november 1. 1.; A mai nap döntő elhatározásai. *Budapesti Hírlap* 1918. november 2. 1.

[7] Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója 41. k. 455–463.;*

A számtalan problémával küzdő polgári demokratikus irányú Népkormány 1918. november 24. után új veszéllyel nézett szembe. A Szovjet-Oroszországból hazatért hadifoglyokból és hazai radikális értelmiségiekből megalakult Kommunisták Magyarországi Pártjával (KMP) szemben a rendőrség a büntetőjog alkalmazását tartotta szükségesnek, mivel a „kommunista izgatás folyton az államhatalom fegyveres átvételét, a proletariátus felfegyverzését, a burzsoázia legyilkolását” hirdette. A rendőrség 1919 januárjában tudott meg „olyan tényeket, amelyek lehetővé tették, hogy most már bizonyítékok birtokában” kerüljön sor a velük szembeni fellépésre. Ezért Dietz Károly budapesti főkapitány előterjesztést tett a kormánynak a pártot vezető Kun Béla és társai letartóztatására. A január 23-i minisztertanács azonban ehhez nem járult hozzá, határozata csupán meg nem határozott „preventív intézkedésekre” hatalmazta fel a belügyminisztert arra az esetre, ha a kommunisták bűncselekményeket követnek el vagy azokat kilátásba helyeznek.^[8]

A kormány a továbbiakban a büntetőjog 1878:V. tc. (Btk.) szerinti tényállásait kiegészítve 1919. február 10-én kiadta „A népköztársasági államforma védelméről” szóló XI. néptörvényt az államrend erőszakos megváltoztatására irányuló magatartásokkal szembeni védekezés érdekében.^[9]

Január-februárban a fővárosban több vagyon és személy elleni bűncselekményre került sor a kommunisták szervezésében, melyek célpontjai a párt megítélése szerint ellenséges sajtótermékeket előállító nyomdák, továbbá a más politikai szervezetek gyűlései voltak. Február 20-án a meghatározó kormányerőnek számító Magyarországi Szociáldemokrata Párt (MSZDP) lapjának, a *Népszavának* a szerkesztőségét támadták meg kommunista tüntetők. A kitört lövöldözésben több személy (köztük 5 rendőr) meghalt, továbbá számosan megsebesültek. Erre reagálva a Népkormány e napi ülésén döntött a kommunista vezetők elleni büntetőeljárásról.^[10]

A bűnügy a Bűnvádi perrendtartásról szóló 1896:XXXIII. tc. (Bp.) alapján folyt, melyben több tucat személy került előzetes letartóztatásba, majd vizsgálati fogságba. A február 22-től letartóztatott Kunt és társait nem a budapesti ügyészség fogházában, hanem az Igazságügyi Minisztérium (IM) közvetlen felügyelete alatti kőbányai Országos Gyűjtőfogházban helyezték el.^[11]

Az ügyészség az eljárás során folyamatosan jelentett az igazságügy-miniszternek. A házkutatásokon lefoglalt anyagok, fegyverek, a párt iratai, lapjai, a kihallgatási jegyzőkönyvek alapján Váry Albert február 23-án megállapította, hogy a „hazai

• *Főrendi Házának naplója* 5. k. 234–236.; Habsburgi József eskütétele a népköztársaságra. *Budapesti Hírlap* 1918. november 2. 7.; *Budapesti Közlöny* 1919. január 13. 1.

[8] Váry Albert tanúvallomása 1935. január 28. a Bp. Királyi Büntető Törvényszéken Rákosi Mátyás perében (Váry vallomás 1935) BFL VII.5.c. Dietz 1920 78-79. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (Mtj.) 1919. január 23.

[9] *Budapesti Közlöny* 1919. február 11. 1.

[10] Dietz, 1920, 79.; Véres bolsevik merénylet a Népszava ellen. *Népszava* 1919. február 21. 4–5.; Mtj. 1919. február 20.; A rendőrség akciója a csütörtöki események után. *Népszava* 1919. február 22. 2.

[11] Váry vallomás, 1935.

kommunista mozgalom Oroszországból indult ki”, azt az „ott direkt erre a célra kiképzett és orosz pénzzel bőven ellátott egyének szervezték, akik itthon kellő számban találtak egyéneket, akik az agitációban segítségükre voltak”. Céljuk, hogy a „fennálló népköztársasági államforma helyébe az ugynevezett tanács (sovjet) köztársasági államformát tegyék. E törekvés eszköze a proletárdiktatúra, a proletárság felfegyverzése, az elveikben nem osztozó többi társadalmi osztályok lefegyverzése és a fegyveres erőszak”.^[12]

A kommunista letartóztatottak Károlyi Mihály rendelkezésére államfogylok lettek, így lényegesen enyhébb bánásmódban részesültek a fegyintézetben számukra berendezett kislefogházban. Erre az államfő közvetlenül utasította a fogva tartásukért felelős Váryt, mivel ezt „magasabb külpolitikai érdekből” szükségesnek tartotta. Így a foglyok mozgási szabadsága az intézetben korlátlan volt, értekezleteket tartottak, szerkesztették lapjukat, a *Vörös Újságot*, röpiratokat készítettek, vendégeket fogadtak, megbeszéléseket folytattak az MSZDP baloldali vezetőivel. Itt készítette el Kun március 11-ére a kommunista és a szociáldemokrata pártok egyesülésének feltételeit rögzítő levelét, az ún. „Egység okmányai”-t: ez a hatalomátvételt célul tűzve kimondta, hogy szükséges a tanácsköztársaság megalakítása, a polgári államszervezet felszámolása, az ország területi integritásának feladása, a föld és a gyárak köztulajdonba vétele.^[13]

A nyomozás eredményeként az ügyészség 1919. március 17-én indítványozta a Budapesti Büntető Törvényszéknél Kun Béla és 85 társa ellen a vizsgálat lefolytatását a Btk. 127. § 2. pontja szerinti felségsértés elkövetésére létrejött büntetendő szövetség és az 1919. évi XI. néptörvény 1. és 3. §-ai szerinti népköztársasági államforma elleni szervezkedés büntetetei miatt, mivel a párt célja a „magyar kormány erőszakkal, fegyveresen való elfogása, a népköztársasági államforma erőszakos fegyveres megváltoztatása” volt.^[14]

Az eljárás azonban megakadt: az újabb országterület kiürítését követelő antant-jegyzéket követően a március 21-én tartott kormányülésen Böhm Vilmos hadügy-miniszter közölte a kommunistákkal megegyezett szociáldemokrata párt „óhaját” a vizsgálati foglyok szabadon bocsátásáról és az ellenük folyó eljárás megszüntetéséről. A Vix-jegyzék miatt lemondott kormány döntése szerint Juhász Nagy Sándor igazságügy-miniszter a Sándor-palotába rendelte a főállamügyész-helyettest és utasította, azonnal intézkedjen a kommunisták szabadításáról.^[15]

Ennek, illetve a Budapesti Katonatanács parancsának megfelelően Váry Albert telefonon indítványozva a vizsgálóbírónál a fogság megszüntetését, aki erről szóban azonnal döntött. Váry erről tájékoztatta Berinkeyt, referálása közben Károlyi Mihály is megérkezett. Mivel a katonatanácsi parancsnak megfelelően

[12] Budapesti Államügyészség (a továbbiakban Bp. Áü.) 12641/1919. á. ü. BFL VII.17.b.

[13] Váry vallomás, 1935; Bp. Áü. 60382/1919. á. ü. BFL VII.18.d.

[14] Budapesti Büntető Törvényszék B.3298/1919., Vm. IV.104/1919., B.IV.3298/5/1919., Bp. Áü. 17567/1919. á. ü. BFL VII.5.c.

[15] Mtj. 1919. március 21.

a foglyok szabadítását személyesen kellett végeznie, így a katonák kivitték őt a gyűjtőfogházba. Ott Kun Bélának és 41 társának – köztük Rákosi Mátyásnak – 21 óraker kihirdette a döntést, miszerint a „gyilkosságra való felbujtás, felségsértés és lázadás büntetével terheltek” a kormány határozata és a vizsgálóbíró végzése alapján szabadulnak. A gyökeresen „megváltozott politikai viszonyok következtében” az ügyészség március 24-én indítványozta a bíróságnál a „népköztársaság elleni büntettel terheltek” elleni vizsgálat megszüntetését.^[16]

A szabadult kommunisták és a baloldali MSZDP vezetők még 21-én éjjel megalakították a Magyarországi Szocialista Pártot és a kormány helyébe lépett Forradalmi Kormányzótanácsot (Fkt.). Formálisan a fővárosi városházán tartott munkástanácsi döntés nevezett ki ekkor a kormányzati ágaknak megfelelően 30 népbiztost és helyettest. Éjjel az Fkt.-t támogató fegyveresek ellenállás nélkül megszállták a főváros kulcsépületeit (pályaudvarok, telefonközpontok). Másnap a hatalomátvételt tudató „Mindenkire!” című kiáltvány bejelentette az ország tanácsköztársasággá válását, az új társadalom felépítésének programját, megvalósítása érdekében „diktatúrát”, „irgalmatlan kíméletlenséget” ígérve. Emellett a lapokban megjelent egy Károlyi nevében – de tudta nélkül – kiadott nyilatkozat, miszerint ő és a kormány lemondott, s a hatalmat átadja a proletariátusnak. (Károlyi 1919 júliusában külföldre távozott.)^[17]

Az Fkt. a következő hetekben kiadott rendeleteivel a történeti alkotmányt elsöpörve egy teljesen új állami berendezkedést hozott létre a szovjet minta alapján: ebben a programnak megfelelően a „törvényhozói, végrehajtói és bíraskodó hatalmat a Munkás-, Paraszt- és Katonatanácsok diktatúrája gyakorolja”. A bíróságok működését felfüggesztette, tagjainak jelentős részét rendelkezési állományba helyezte, s március 26-án elrendelte a forradalmi törvényszékek felállítását. A tulajdonviszonyokat radikálisan átrendezve sor került a nagybirtokok, bányák, nagyüzemek, bankok, közlekedési vállalatok, oktatási, egészségügyi intézmények, lakóházak, meghatározott vagyontárgyak köztulajdonba vételére. E változások általános kifejezését jelentette az új társadalmi rendet rögzítő április 2-i ideiglenes, majd a június 23-i végleges alkotmány. Az Fkt. rendeleteinek jelentős részéhez szankcióként halálbüntetést rendelt, a forradalmi törvényszékek által kiszabott ilyen büntetéseket pedig a jóváhagyásával lehetett végrehajtani.^[18]

A katonai helyzet rosszabbodásával, 1919. április 21-én a terror szervezett gyakorlására hatalmazta fel az Fkt. Szamuely Tibor népbiztost azzal, hogy a tiszántúli front mögötti területeken a „rend és fegyelem fenntartása” végett a „forradalmi törvényszékek mellőzésével is bárminemű eszközt igénybe vegyen”. A rendkívüli állapot június 6-tól a Dunántúlra, valamint a posta-, vasút-, távirdaműködés egészére kiterjedt. Kun Béla akként utasította Szamuelyt a diktatúra elleni megmozdulások elfojtására, hogy „járjon el minden kímélet nélkül, az ingadozás csak árt

[16] Bp. Áü. 17496/1919. á. ü. BFL VII.17.b.

[17] *Népszava* 1919. március 22. 1.; *Budapesti Közlöny* 1919. március 24. 2.; Károlyi, 1982, 165, 179.

[18] *Tanácsköztársaság* 1919. március 26. 2., április 3. 1–2., június 28. 1–4.

az ügynek”. A karhatalmi ún. terrorcsapatok ennek megfelelően eljárásaikban, illetve önkényeskedéseik során számos ember életét oltották ki.^[19]

Így Magyarországon négy és fél hónapon át egy olyan hatalom működött, amely az erőszak alkalmazását tartotta a társadalomirányítás eszközének. Teljesen ráillett egy más indíttatású erőszak vizsgálatára az egy év múlva az országba érkezett brit delegáció meghatározása, amely szerint a „terror olyan rendszer, amelyben a *de facto* kormány, mindegy milyen módon alakult meg, a személyes és a kollektív jogok törvénytelen korlátozásával, az ellenzők bebörtönzésével vagy száműzetésbe kényszerítésével, az egyének politikai bűncselekményekért való kivégzésével, valamint az üldözés és kínzás hallgatólagos eltűrésével, illetve annak tevékeny meg nem akadályozásával mindenfajta politikai ellenzékét elnyom”.^[20]

A román támadás miatt összeomlott Tanácsköztársaság legtöbb vezetője 1919. augusztus 1-jén Ausztriába menekült. Ekkor a budapesti Központi Munkástanács által delegált, alapvetően az MSZDP jobb szárnyából álló, Peidl Gyula vezette kormány alakult meg, amelynek több tagja korábban népbiztos volt (pl. Ágoston Péter, Haubrich József). E kormány megkezdte a polgári állam-szervezet és jogviszonyok helyreállítását: rendeletei közül az 1.) kimondta, hogy az ország népköztársaság, a 3.) az 1919. március 21. – augusztus 2. közötti politikai bűncselekmények miatti eljárások megszüntetését, a foglyok szabadítását, a 4.) államrendőrség felállításáról szolt, az 5.) szerint a bíróságok és államügyészségek ismét megkezdik működésüket. A minisztertanács elrendelte a rendelkezési állományba helyezett közalkalmazottak állásukba való visszahelyezését.^[21]

Megkezdődött a Tanácsköztársaság idején szerepet játszott személyek letartóztatása. Megindultak a feljelentések a Budapesti Államügyészséghez a volt bolsevik vezetők, köztük a Peidl-kormány tagjai ellen. A beosztásába visszatért Váry Albert szerint a „bűnvádi eljárás 1919. augusztus 5-én megindult mindazok ellen, akikkel szemben nyomatékos gyanú merült fel, hogy az elmúlt bolsevista rémuralom alatt” bűncselekményeket követtek el.^[22]

Ezt nem akasztotta meg az, hogy augusztus 6-án a belső és külső támasz nélküli kormánytól egy, a fővárost megszálló román hadsereg által támogatott csoport rendőri közreműködéssel átvette a hatalmat. A továbbiakban belőlük alakult meg a jogfolytonosság képviselőjeként fellépő József főherceg megbízása alapján az új kormány. A magát a Magyar Köztársaság miniszterelnökének deklaráló

[19] Uo. 1919. április 24. 1.; június 7. 1.; Bp. Áü. szám nélküli táviratmásolat 1919. augusztus 19. BFL VII.18.d.; Váry, 1993, 2–149.

[20] A fehérterror Magyarországon – A Brit Szakszervezeti Kongresszus (T.U.C.) és a Munkáspárt közös delegációjának jelentése 1920. május (Report of the British Joint Labour Delegation to Hungary: May 1920, The White Terror in Hungary. June 3, 1920). *Beszélő* 2003/9. 92.

[21] *Népszava* 1919. augusztus 2. 1.; *Hivatalos Közlöny* 1919. augusztus 3. 1., augusztus 5. 1.; Mjt. 1919. augusztus 3.

[22] Bp. Áü. 23415, 23416/1919. á. ü. feljelentések Garbai Sándor volt Fkt. elnök, közoktatásügyi, Ágoston Péter volt külügyi népbiztoshelyettes, kül- és igazságügyminiszter ellen: BFL VII.18.d. Bp. Áü. El.4.A.16.14. BFL VII.18.a.

Friedrich István, a Nép kormány volt hadügyi államtitkára által vezetett kormány a kezébe tette le esküjét, míg őt a nemzetgyűlési választásokig elismerték az ország kormányzójának. Azonban a párizsi békekonzferencia elnöke, Clemenceau államcsínynek minősítette a hatalomátvételt és tiltakozott Habsburg József államfősége ellen, aki ezért augusztus 23-án lemondott. A Friedrich-kormány azonban hivatalban maradt, s rendelkezései szerint megtörtént a proletárdiktatúra előtti jogfolytonosság helyreállítása.^[23]

A helyreállt igazságügyi szervek tagjainak az elmúlt időszakokkal kapcsolatos véleményét a legfőbb bírói fórum több hónapos szünetelés után, augusztus 9-én tartott ülése fejezte ki. Ennek nagy jelentősége volt, mert a parlament nélküli helyzetben, az államfő és kormány hiányzó legitimitációja miatt, a Kúria és az igazságszolgáltatási szervezet jelentette a hagyományos közjog szerinti egyetlen, személyileg is folytonos alkotmányos elemet az országban. A vezetői ekkor kijelentették, hogy az elmúlt négy hónapban megtiporták „ezeréves alkotmányunkat”, a közvagyonot elpredálták, „féktelen osztálygyűlöletből fakadt terrorral feldúlták otthonunkat, s megtagadva a magántulajdon szentségét” elkobozták mások vagyonát, sokakat szabadságuktól és életüktől megfosztottak. A történetek értékelésének kulcs gondolata szerint „államkormányzati megbízatással működő egyének a gyilkosságot mint a hatalom jogosult védelmét, a vagyontulajdonítást mint az uralkodó politika szabadalmát nyíltan és szélteben gyakorolták”. Ilyen előzmények után a „magyar alkotmányos bíróság... csak a jognak és saját lelkiismeretének parancsát” fogja követni a tevékenységében.^[24]

Az igazságszolgáltatási szervek legnagyobb feladatává az elmúlt hónapokban történtek miatti felelősségre vonások váltak. Friedrich kormányra kerülve azonnal hangsúlyozta ennek szükségességét: kijelentései szerint a „bolsevik rendszer bűneiről felelős személyek a közönséges büntető törvények súlya alá esnek, jogellenes cselekményeikért bűnhődni fognak, de ez a megtorlás nem lehet felelőtlen egyéni bíraskodás tárgya, s még kevésbé szolgálhat ürügyül a felekezeti és faji harcok felszítására”. A kormányfő így a jog alkalmazására hívott fel, megtiltva, hogy a „bolsevizmus üldözésének örve alatt magánosok vagy csoportok bárkit életében, testi épségében vagy vagyonában támadjanak”. Leszögezte, „aki bűnözött, az bűnhődni fog... annak törvényes módja és rendje szerint”. (A jogon kívüli megtorlást végző Nemzeti Hadsereg a Friedrich-kormánytól függetlenül tevékenykedett.)^[25]

[23] A Friedrich-kormány hatalomra jutására lásd Csilléry András felszólalását 1922. augusztus 2.; *Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés naplója* 3. k. 262–275.; *Budapesti Közlöny*, Esti kiadás 1919. augusztus 8. 1–2.; József királyi herceg Magyarország kormányzója – Az új kormány esküje. *Budapesti Közlöny* 1919. augusztus 9. 1.; A kormányzó és a kormány lemondása. *Budapesti Közlöny* 1919. augusztus 24. 2.

[24] A Kúria elnöke és másodelnöke a bolsevizmus szörnyű bűneiről, s a magyar bíróság feladatairól. *Budapesti Közlöny*, Reggeli kiadás 1919. augusztus 11. 1–2.

[25] A közönséghez. *Budapesti Közlöny*, Esti kiadás 1919. augusztus 8. 2.; A miniszterelnök a bosszúállás ellen. *Uo.* Reggeli kiadás 1919. augusztus 9. 2.; A miniszterelnök a köztársaságról, *

A kommunisták elleni eljárások legfontosabbikát a volt Fkt. tagjai elleni eljárás jelentette. Váry Albert 1919. augusztus 11-én rendelkezett Kun Béla és 22 társa letartóztatásáról, ellenük elfogatóparancsot bocsátottak ki gyilkosságra felbujtás és más bűncselekmények miatt. A nyomozási utasítás szerint minden cselekményért, amelyek „sorozatos elkövetésében a terror megnyilvánult”, a tanács tagjai felelősek. Ők a forradalmi törvényszékekre ruházták a halálbüntetés jogát, azok pedig tudtukkal, beleegyezésükkel, jóváhagyásukkal hozták és hajtották végre az ítéleteket. Ugyanígy a népbiztosok szervezték meg és küldték „rendet csinálni” a terrorcsapatokat.^[26]

A korabeli büntetőjog súlyosabb minősítését az indokolta, hogy a kormányzat csak ilyen alapon remélhette Ausztriából a népbiztosok kiadását, mivel az Európában kialakultak szerint politikai tettek miatt a befogadó állam nem adott ki, de nem tartoztak ide az élet elleni bűncselekmények. A Budapesti Büntető Törvényszék 1919. december 26-i elfogatóparancsa a gyilkosságokon túli rablást az Fkt.-nek a tulajdont érintő rendelkezéseire, míg a pénzhamisítást a Tanácsköztársaság hónapjai alatt készített és forgalomba hozott bankjegyekre alapozta. A végzés indokolása szerint „amit Kun Béla a vezérlete alatt álló népbiztos társával hónapokon át a polgárok élete és vagyona ellen végrehajtatott, nem vonható a politikus ténykedéseinek a körébe: nem politikai uralom volt az, hanem egy megszervezett banda jogot, erkölcsöt, törvényt tipró garázdálkodása, mellyel szemben állam, mely a jog, törvény, s igazság alapján áll, a jogvédelmet nem tagadhatja meg”.^[27] (Ausztria nem adta ki a menekülteket.)

Az augusztus 12-i minisztertanácson az IM-t vezető Szász Béla bejelentette, hogy utasítást adott a volt Fkt. tagjai elleni eljárásra, továbbá a bolsevisták elleni ügyekben gyorsított eljárás indokolt.^[28]

A Budapesti Államügyészség ekkor hirdetményt, nyilatkozatot és felhívást tett közzé: ezek szerint a „közvélemény megnyugtatása céljából közli, hogy a proletárdiktatúra alatt elkövetett bűntettekkel terhelt összes egyének ellen a bűnvádi eljárás megindult, s kézre kerítésük, valamint a külföldre szökött személyek kikérése iránt a szükséges intézkedések megtételtek”. A hatóságoknak a tényállás ismertetésével, a tettesek megjelölésével jelenteniük kellett, hogy területükön a forradalmi törvényszékek ítélete alapján vagy egyébként hány embert öltek meg, a magánszemélyeket pedig arra hívta fel, hogy sürgősen közöljék hozzátartozóik eltűnését. Más közlemény szerint az „államügyészség abban a pillanatban, ahogy elfoglalta régi hivatalát, azonnal elrendelte a nyomozást a tanácsköztársaság népbiztosai, vezetői, hatóságai ellen, továbbá azok ellen, akik a tanácsköztársaság védelme alatt bűncselekményeket követtek el”. A tényfeltárás érdekében Váry intézkedett a forradalmi törvényszéki iratok

• az antanthoz való viszonyunkról és a bolsevizmus bűneiről. *Uo.* Esti kiadás. 1919. augusztus 9. 1.

[26] Bp. Áü. 23628, 50328/1919. á. ü. BFL VII.5.c.; Bp. Áü. 33442/1919. OL K.578.

[27] A kiadatra lásd Márkus, 1903, 732–770.; Bp. Büntető Törvényszék 5736/1919. BFL VII.5.c.

[28] Mtj. 1919. augusztus 12.

felkutatására. A hivatalos lap augusztus 16-án közölte a megszökött népbiztosok elleni elfogatóparancsot.^[29]

A kommunistákkal szembeni eljárásokat a kormány szoros felügyelete alatt tartotta, az augusztus 13-i 21579. IM.IV. rendelete kötelezte az ügyészséget a proletárdiktatúra alatt elkövetett bűncselekmények gyanújával terheltek előzetes letartóztatása mellett az eljárások megindítására, amelyeket a „legerélyesebben” kellett végezni.^[30]

A belföldön maradt 10 népbiztos 1919. augusztus 13. – november 15. között letartóztatták. (De volt olyan jelentéktelen szerepet játszott, aki engedélyt kapott a külföldre távozásra.) Az augusztus 19-i kormányülésen Baloghy György igazságügy-miniszter és Váry Albert így jelenthették, hogy elkezdődött az eljárás a volt népbiztosok ellen. Róluk és a Tanácsköztársaság más vezetőiről, résztvevőiről kimutatások készültek, amelyek feltüntették szerepüket, valamint magatartásuk minősülését: gyilkosság, szándékos emberölés, rablás, zsarolás, lopás, magánlak-sértés, magánosok elleni erőszak, izgatás jogcímein indultak az eljárások.^[31]

A bűnügyek tömege miatt a Friedrich-kormány ekkori ülésén az eljárások gyorsasága és egyszerűsítése érdekében elfogadta a 4039. ME rendeletet, amely a továbbiakban meghatározta a büntető igazságszolgáltatás működését ezen ügyekben. Az 1. § kimondta, hogy a törvényszékek ítélnék gyorsított eljárás során a „tanácsköztársaság szervei, közegei és megbízottai felett, akik hatósági jogkört bitorolva vagy színélve, a büntetőtörvényekbe ütköző cselekményt követtek el”, a fegyveres erejének tagjai, valamint más „személyek által a tanácsköztársaság megalapítása, fenntartása vagy visszaállítása érdekében elkövetett bűncselekmények miatt, tekintet nélkül arra, hogy a cselekményt a jelen rendelet életbeléptetése előtt vagy utóbb követték el”.^[32]

A rendelet az eltéréseket állapította meg a Bp.-hez képest: a szabályokat egyszerűsítve az ilyen bűncselekménnyel gyanúsított személyeket kötelezően letartóztatva az ügyész elé kellett állítani, aki a vizsgálóbíró megillető jogkört gyakorolta, intézkedései ellen jogorvoslatnak helye nem volt. Mihelyt a „tényállást kellően felderítve” látta, vádindítványt nyújtott be. A tárgyalási döntés ellen perorvoslatnak helye nem volt. Az ítéletet a főállamügyészhez kellett felterjeszteni, aki azt átvizsgálta, majd arról az igazságügy-miniszternek jelentést tett. Indokolt esetben a Bp. szerinti újrafelvételt vagy a jogegység érdekében perorvoslatot kezdeményezhetett.

[29] Hirdetmény! Az államügyészség nyilatkozata. Felhívás. *Budapesti Közlöny*, Esti kiadás 1919. augusztus 12. 1.; Az ügyészség vezetőjének intézkedésére átkutatták a forradalmi törvényszék irattárát. *Az Est* 1919. október 3. 2.; Elfogatóparancs a megszökött népbiztosok ellen. Az ügyészség a kommunista bűnösök ellen. *Budapesti Közlöny*, Esti kiadás 1919. augusztus 16. 3, 5.

[30] Budapesti Főállamügyészség (Főáü.) 3463, 4243/1919. f. ü., 38461/1919. IME BFL VII.18.a.

[31] Bp. Áü. 50328/1919. á. ü. OL K.578.; Dr. Stefán volt népbiztos a párisi konferencián. *Az Est* 1919. október 8. 2.; Bp. Áü. 33442/1919. á. ü. BFL VII.5.c. Mtj. 1919. augusztus 19., 1919. augusztus 25-én kelt – majd folyamatosan vezetett – jegyzéke azon letartóztatottaknak, akik a 4039/1919. ME rendelet értelmében további intézkedésig előzetes letartóztatásba helyezettek, Szám nélkül: Súlyosan terhelte bolsevista foglyok kimutatása, Szám nélkül terroristák névjegyzékei: BFL VII.17.b.

[32] *Budapesti Közlöny* 1919. augusztus 20. 2-3.

Az eljárások a megszálló román hadsereg által megengedett keretek között folytak. Budapest 1919. augusztus 4-i elfoglalása után a parancsnokságuk felszólította a lakosságot, hogy nála „jelentse fel azokat a bolsevistákat és izgatókat, akiről bizonyítékszerű adatai vannak”, mivel az azok „üldözésére, felkutatására való minden jogot” magának tartja fenn, továbbá előírták a magyar szervezeteknek, hogy „minden letartóztatás... közöltessék”. A foglyok elszállítását ők engedélyezték, azok egy részét átvették, őket részint szabadítva, részint kivégezve. Ekkoriban az ügyészégi jelentések szerint a letartóztatási intézetekben a „beavatkozások napirenden vannak”. Az Fkt. elnökét, Garbai Sándort és Ládai István igazságügyi népbiztost is román tisztek mentették ki a letartóztatás elől.^[33]

A Friedrich-kormány többször tárgyalta a megszállók cselekményeiről és emiatt megkereséseket intézett a főhatalmak tisztjeiből álló budapesti Szövetségközi Misszióhoz. Ezekben tudatta, hogy a „románok a magyar igazságszolgáltatásba állandóan beleavatkoznak és a letartóztatott közönséges bűntettekkel terhelt kommunisták feletti eljárást sok helyen a maguk számára igénylik”. Az 1919. október 1-jei memorandum következtetése szerint a „románoknak az az eljárása, hogy olyan egyéneket, akiket az egész művelt társadalomra egyaránt veszélyes bűncselekmények egész halmazatának az elkövetésével lehet jogosan gyanúsítani, tömegesen szabadlábra helyezik, annak a látszatával bír, mintha ennek az eljárásnak a célja egyenesen az volna, hogy Magyarországon ezek az elemek állandóan zavart támaszthassanak, és így a román csapatoknak Magyarországon való tartózkodása indokolható legyen”.^[34]

A román parancsnokság végül is a nyomozásokat eltúrta, de a büntető bírósági tárgyalásokat nem engedélyezte. A kormány által megkeresett antantmisszió is egyetértett ezzel, hiszen a „magyar állam alkotmányos fejének hiányában” a halálos ítéletek nem végrehajthatók, mivel nincs olyan szerv, amely kegyelmet gyakorolhatna. Így az előkészítő eljárásokat követően a fővárosban csak a megszállók 1919. november 16-i kivonulása után kezdődhettek meg a bolsevizmus szereplői elleni perek. Ekkor a Budapesti Államügyészség intézkedett, hogy a megszállók által kiszabadítottak „azonnal letartóztassanak” és az eljárások folytatódjanak.^[35]

A proletárdiktatúra alatt történtek miatti büntetőjogi felelősségről Váry az IM-nek tett 1919. szeptember 24-i jelentésében akként fogalmazott, hogy a „rémuralom és a terror... a kormányzótanács akaratóból” tartatott fenn. Minden bűncselekményért, amelyek „sorozatos elkövetésében a terror nyugodott mint bűnrészesek, felbújtók a kormányzótanács tagjai bűnvádilag felelősek”. December 19-i nyomozási utasításában megállapította, hogy az állam elleni magatartásokkal szembeni „felejtés

[33] Be kell szolgáltatni a fegyvereket. *Budapesti Közlöny*, Reggeli kiadás 1919. augusztus 10. 1.; Bp. Áü. szám nélküli jelentései 1919. szeptember 27, 28, október 1, 6, 14, 19, 24.: OL K.578. IM szám és keltezés nélküli jegyzéke azon 118 foglyról, akiket a románok kiszabadítottak: BFL. VII.17.b. Bp. Áü. 33442/1919. á. ü.: BFL VII.5.c. Bp. Államrendőrség Főkapitányi Hivatala Bűnügyi Osztály 90.081/fk.II.1919. BFL VII.18.d. Mtj. 1919. augusztus 12.

[34] Mtj. 1919. augusztus 19, 20, 21. Magyar Miniszterelnökség szám nélküli irata 1919. október 1. OL K.578.

[35] Mtj. 1919. szeptember 3. Bp. Áü. szám nélküli jelentése 1919. november 14. OL K.578.

és megbocsájtás politikája a törvények erejébe való hitet ingatta meg. Valósággal köztudattá vált, hogy a büntető törvénykönyvek bizonyos rendelkezései soha alkalmazásba nem vétettek”. Ez vezetett a proletárdiktatúrához, amely a „legbrutálisabb fegyveres erőszakkal törte össze Magyarországnak népképviselői alkotmányát... Mindazok tehát, akik a diktatúra előkészítése körül tevékenykedtek”, a Btk. 127. § 2. pontja szerinti felségsértés büntetéseért felelősök. Ezen túlmenően a „bolsevista vezérek... a demokratikus hatóságok exponenseit fegyveres csoportok igénybe vétele útján alkalmazott erőszakkal eltávolították helyükről”, a laktnyákat elfoglalták vagy fellázították, a posta- és távírdahivatalokat, a pénzügyintézeteket megrohanták, így olyan cselekményeket követtek el, amelyekben a Btk. 153–155. §-ai szerinti lázadás „alkotó elemei ismerhetők fel”.^[36]

Az élet elleni cselekmények miatti felelősségi rendszerben tettes volt az, aki a sértett életét a kivégzéskor kioltotta, míg a halálbüntetést kiszabó forradalmi törvényszéki bíró, az azt indítványozó vádbiztos, a büntetési normát és az ítélkező testületet megalkotó személy felbujtóként, az eljárásban közreműködő bűnsegédként tartozott felelősséggel.^[37]

A más cselekmények miatti felelősség azon alapult, hogy a tanácsköztársaság nem az alkotmánynak megfelelően jött létre, így nem állam volt, hanem „ilyen elnevezés alatt működő bűnszövetkezet”, ezért a nevében és érdekében elkövetett minden cselekmény jogtalan. A népbiztosok elleni perben majd a vádbeszédet tartó Aczél Imre főügyész helyettes a felmerülő jogi problémákat úgy vezette fel, hogy a „negyven éves magyar törvény régi szövegezése nem úgy illik a modern fegyverekkel a tökéletességig felszerelt bűnözésre, amely magát bolsevizmusnak nevezi, mintha reá szabták volna. A bíróság azonban... a törvény szövegének hiányait vagy hézagait pótolni fogja a törvény értelmével, ...szellemével”.^[38]

A népbiztosok elleni nyomozás során a budapesti rendőr-főkapitányság tanúvallomások és okiratok – így a Népkelet tagjainak vallomásai, jelentések az ellenforradalmi megmozdulásokkal szembeni fellépésekről, a pénzügyintézetek széfjeinek felnyitásáról – tömegét szerezte be, továbbá az Fkt. üléseinek jegyzőkönyveit.

A felderítés és bizonyítás érdekében egy középkori szokásjogból eredő intézmény is alkalmazásra került: az igazságügy-miniszter ügyészi kezdeményezésre „salvus conductus”-t engedélyezhetett azon terheltként kihallgatandó személy számára, aki külföldön tartózkodott, cselekménye politikai jellege miatt kiadása nem volt várható, de vallomásaért cserében a meghatározott időtartamon belüli belföldre utazása esetén a magyar hatóság nem járt el vele szemben, s utána szabadon távozhatott az országból. Váry ilyen okból kezdeményezte annak az 1919 februárjában letartóztatott, majd március 21. után csehszlovák területre távozott volt pártvezetőnek a menlevél megadását, aki a „kommunisták oroszországi és a diktatúra előtti magyarországi üzelmeit, különösen pénzügyeit alaposan ismeri,

[36] Bp. Áü. 33442, 60382/1919. á. ü. BFL VII.18.d.

[37] Koronaujgyészség 1149/1920. kor. ü. BFL VII.5.c.

[38] Aczél, 1921, 6.

így vallomása értékes adatokat szolgáltathat”. Az IM ezzel egyetértve ki is bocsátotta a menlevelet, mint ahogy Ládai volt népbiztos számára is, aki külföldről levélben tett vallomást az Fkt. működéséről.^[39]

E nyomozások idején egy kormányváltásra került sor. A párizsi békekonferencia által Budapestre küldött teljhatalmú megbízott, George Clerk Friedrich Istvánt lemondattva, az akkori pártok összességét reprezentáló, ún. koncentrációs kormányt hozott létre az addig is miniszter, Huszár Károly vezetésével 1919. november 24-én azzal a meghagyással, hogy a mihamarabb kitűzendő nemzetgyűlési választásokig vezetheti az országot. E napon Huszár úgy hívta fel Friedrichet a kormányváltásra, hogy azt a „hatalmat, amit az ellenforradalom adott az ő kezeibe”, adja át részére. A Clerk-jegyzék azt is leszögezte, hogy azok bűnpereiben, akik a „kommunista kormány alatt gyilkosság és egyéb államellenes bűntettek miatt felelősekké” lettek téve, az „ország törvényei... érvényben fognak tartatni”.^[40]

A Budapesti Államügyészség szeptember elejétől több vádiratot nyújtott be a leghírhedtebb terroralakulat, a Cserny-különítmény vezetője és tagjai ellen önkényes élet elleni tetteik miatt, gyilkosságok jogcímén. A 25 vádlottal szemben hét vádiratból egyesített első fővárosi kommunista per tárgyalása nagy nyilvánosság előtt, 1919. november 24-én kezdődött, majd 15 tárgyalási nap után december 11-én született meg az ítélet.^[41]

A perben Váry Albert főállamügyész képviselte vádat azért, mert „súlyt helyeztem arra, hogy... magam tartsam meg a vádbeszédet és így irányt szabjak a kommunisták üldözésének”. Kihangsúlyozta, hogy közvádlóként „kezemben a büntető törvénykönyvvel, a legteljesebb nyilvánosság mellett, a védelemmel lehető összhangban keresem és várom a független magyar bíróságtól a tiszta, pártatlan igazságot”.^[42]

A december 6-i vádbeszédében Váry kijelölte azon szempontokat, amelyek mentén a proletárdiktatúra értékelése megtörtént és zsinórmérceként szolgáltak e perekben: eszerint „fölfegyverzett kalandorok ragadták magukhoz az államhatalmat és máról holnapra felforgattak mindent”. Megsemmisültek „mindazon értékek, melyeken addig állami és társadalmi életünk nyugodott. Vallás, erkölcs, hazaszeretet, magántulajdon, élő törvényeink egyszerre értéktelen fogalomká váltak... Ez volt a proletárdiktatúra Magyarországon!” A továbbiakban a bizonyítékok értékelésével leírta a terrorcsapatok létrejöttét, feladatait, működését és a vádlottak bűncselekményeit. E beszéd hozta először nyilvánosságra a terror áldozatainak addig megállapított számát (268 fő). Végül megállapította, hogy az „igazi tettesek, a vezérek, a felbujtók nincsenek itt”. Ezután a védelem 3 napon

[39] *Salvus conductus*ra lásd Márkus, 1907, 258. Váry 1919. október 10. szám nélküli előterjesztése az IM-nek, Bi.498/11, Bi.498/24/1919. IM OL K.578. Ládai keltezés nélküli levele a Bp. Áü-höz BFL VII.18.d.

[40] Mtj. 1919. november 24.; *Budapesti Közlöny* 1919. november 25. 2.

[41] Budapesti Büntető Törvényszék Bkgy. 8931/1919. BFL VII.5.c.

[42] Váry, 1935; A terroristák az ítélszék előtt. *Budapesti Hírlap* 1919. november 25. 5.

át fejtette ki álláspontját.^[43] Az ítélet 14 vádlottal, mint a „tanácsköztársaság fenn-tartása érdekében gyilkosságra szövetkezett terrorista csapat” tagjaival szemben halálbüntetést szabott ki.^[44]

A per során kiegészítésre került a 4039/1919. ME rendelet azon hiányos-sága, hogy nem tette lehetővé az ítélettel szembeni jogorvoslatot. A kormány 1919. december 4-i ülésén elfogadott módosítás szerint a „legfelsőbb bíróságnak minden esetben alkalmat kell nyújtani, hogy mérlegelés tárgyává tegye, van-e alap a megkegyelmezésre”. Ennek megfelelően a 6395. ME rendelet kimondta, hogy halálos ítélet esetén a bíróság nyomban kegyelmi tanácssa alakul, s az iratokat felterjeszti a Kúriához, amely zárt tanácsülésen, indokolás nélkül, legkésőbb 8 napon belül határoz. (A terroristák perében a Kúria nem kegyelmezett, az elítélteket a Margit-körúti fogházban december 18-án kivégezték.)^[45]

Az eljárások közben megtörtént az ország közjogi viszonyainak rendezése. Ebben alapvető volt a Friderich-kormány 5985. és 5988. ME rendeletei alapján 1920 januárjában a meg nem szállt területeken rendezett választás, amelynek eredményeként február 16-án megalakult a Nemzetgyűlés. Ez „Az alkotmányos-ság helyreállításáról és az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rende-zéséről” szóló I. tc. preambulumban megállapította, hogy a királyi hatalom gyakorlása 1918 novemberében megszűnt, mint az Országgyűlés működése is. Ezért a 2. § kijelentette, hogy a „nemzetgyűlés a magyar állami szuverénitás törvényes képviselőjének nyilvánítja magát, amely alkotmányunk értelmében az államhatalom gyakorlásának további módját is jogosult rendezni”, s a 4. § szerint törvényhozó is.^[46]

E törvény helyreállította az 1918. október 31. előtti államszervezetet és jogren-det. A 9. § megengedte a népköztársasági normák érvényesülését, ha ez a „jogrend és a jogbiztonság érdekében szükséges”, feltéve, hogy „tartalmuknál fogva az alkot-mánnyal, a fennálló törvényekkel és törvényerejű szokásjoggal nem ellenkeznek vagy törvényes felhatalmazás körében keletkeztek”. A 10. § kimondta, hogy az 1919. augusztus 7. óta az „alkotmányos jogrend és a jogbiztonság helyreállítása végett alakult kormányok” rendelkezései is hatályosak. A közjogi tényezők közül a 12. § rendezte az államfő kérdését, miszerint a Nemzetgyűlés a „teendők ideiglenes ellátására a magyar állampolgárok közül titkos szavazással kormányzót választ”. Ennek megfelelően március 1-jén megtörtént a Nemzeti Hadsereg fővezérének, Horthy Miklósnak a megválasztása, amelyet az alkotmánynak megfelelően az 1920. évi II. tc. tett közzé.

[43] Váry Albert főállamügyész vádbeszéde. *Budapesti Hírlap* 1919. december 7. 5–6.; Váry, 1919, 6–48.

[44] Stocker, 1920, 15–89.

[45] Mtj. 1919. december 4.; *Budapesti Közlöny* 1919. december 7. 1.; A Kúria jóváhagyta a tizennégy halálos ítéletet. *Az Est* 1919. december 18. 6.; Kivégezték a tizennégy terroristát. *Uo.* 1919. december 19. 3.

[46] *Budapesti Közlöny* 1919. november 17. 1–10., 1920. február 29. 1–2., március 6. 1.

A közjogi visszarendezést a 2394. ME tette teljessé, amely kimondta, hogy az 1920:I. tc. az ország ezeréves államformáját nem változtatta meg, az királyság marad.^[47]

Így rendezett alkotmányjogi viszonyok között került sor a volt népbiztosok elleni perre. A Váry Albert által 1920. április 21-én kiadmányozott 36 oldalas vádirat felségsértést, lázadást, 167 rendbeli gyilkosságra felbujtást, zsarolásokat és pénzhamisítást rótt fel, amely vádak „politikai természetűek lévén, az igazságügy-minisztérium utasításán nyugodtak”. A felségsértés vádja szerint a vádlottak közreműködtek az egységes munkáspárt létrehozásában, amelynek eredményeként a „polgárság lefegyverzése, a polgári osztály megsemmisítése, a magántulajdon megszüntetése és a lakosság számbeli és értékbeli túlnyomó többségének teljes elnyomásán alapuló un. proletárdiktatúra felállítása proklamáltatott”. Tagjai voltak a célok megvalósítására törő Fkt.-nak, részesei a tanácsköztársasági alkotmány elfogadásának, s így a hatalommegosztás elvén nyugvó állam szétzúzásának. Lázadást jelentett, hogy részt vettek a „felfegyverzett csoportoknak oly irányú szellemi vezetésében vagy arra való szándékos reábrításában, hogy ezek a csoportok a hazához, valláshoz és a társadalmi békés együttélés alapjául szolgáló eszmékhez, elsősorban a törvény előtti egyenlőséghez és a magántulajdon intézményéhez ragaszkodó osztályokat fegyveresen megtámadják”. A gyilkossági minősítést alapozták meg a forradalmi törvényszékekre vonatkozó normák megalkotásai, a hadművelési területeken „rendfenntartás” jogára felhatalmazással elkövetett élet elleni cselekmények. Zsarolásokat valósítottak meg a köztulajdon létrehozására tett intézkedések. A pénzhamisítás vádját pedig az Osztrák-Magyar Bank engedélye nélküli korona bankjegy kibocsátás jelentette.^[48]

A vádirat IM általi jóváhagyást követő benyújtására 1920. június 6-án került sor. A Budapesti Királyi Büntető Törvényszék nagy nyilvánosságú perében a 97 napos tárgyalássorozat július 5. – november 25. között folyt, 214 tanút kihallgatva, okiratok tömegét ismertetve. Menetében a zsarolások vádja elkülönítésre került, s ezek miatt nem is folyt később sem eljárás.^[49]

A per megkezdése után egy hónappal azonban váratlan ténnyel szembesült a kormány: Szovjet-Oroszország külügyi népbiztosa táviratot küldött, amiben kijelentette, hogy „hú szövetségesének, a magyar szovjetkormánynak” volt tagjai – akik a „dolgozó nép javára tettek, melynek akaratát ők hajtották végre” – az eljárás során védelem alatt állnak. Azért, hogy ne történjen „Justizmord”, a szovjet kormány az országban lévő több ezer magyar hadifogoly tiszt közül tíz név szerint megnevezettet túsznak nyilvánított, akiknek „ugyanaz a sors jut osztályrészül mint a tíz népbiztosnak”. Ugyanekkor érkezett értesítés a Nemzetek Szövetségének főbiztosától, Fridtjof Nansentől, hogy a per miatt a hadifoglyok hazaszállítása megszűnik. Ezek hatására a kormány elfogadta gróf Teleki

[47] Uo. 1920. március 21. 1.

[48] Váry, 1993; Bp. KÜ 19738/1920. k. ü. BFL VII.5.c.

[49] A Bkgy. 6274/1920. eljárás fennmaradt iratai 129 kötetet, 7164 oldalt tesznek ki: BFL VII.5.c.

Pál miniszterelnök javaslatát, miszerint „bizalmasan tudassuk azt, hogy nem valószínű, hogy a táviratban említett magyar népbiztosok halálra lesznek ítélve”, s ha mégis, a büntetés nem lesz végrehajtva.^[50]

A továbbiakban tárgyalások folytak Tallinban, majd Rigában az egymással egyébként kapcsolatban nem lévő államok között. A magyar kormány számára alapvető kötelesség volt a több tízezer hadifogoly hazahozatala: mint gróf Bánffy Miklós külügyminiszter 1921. április 22-én mondta, annyi „jóralaló magyar ember megmentése fejében nem tartja túlzott áldozatnak” azoknak az „ország területéről való eltávolítását, kik úgyis csak terhére vannak az államnak és bármikor szabadulnak ki fogságukból, a fennálló állami rend kárára és veszélyére lesznek”.^[51]

Az ily módon tett nélkülűvé vált perben Aczél Imre 1920. november 3–4-én mondta el vádbeszédét. Ebben leszögezte, hogy a per sértette a „magyar társadalom a maga teljességében”. Központi kérdésnek azt tartotta, miszerint a „vádoltak részt vettek-e oly cselekmények elkövetésében, hogy a magyar államnak a népképviselési rendszeren, továbbá a törvényhozó és végrehajtó hatalom elkülönítésének és a bírói hatalom függetlenségének elvén és intézményes biztosításán, valamint a törvény előtti egyenlőség és a miniszteriális felelősség elvén alapuló alkotmánya erőszakkal megváltoztassék?” Igenlő, részletes válasza szerint az Fkt. tagjai a megszerzett hatalmat a meglévő „társadalmi és gazdasági berendezkedés” összetörésére használták, s uralmukat terrorral, fegyveres erőszakkal, a forradalmi törvényszékekkel tartották fenn. Így a diktatúra „egy egységes, folytatólagos, folytonos bűncselekmény megtestesüléseként tárul elénk”. A legsúlyosabb vád kérdésére – az Fkt. „tagjai akkor, amikor Szamuely Tibor halálvonatát útnak indították, vagy amikor a statárium kihirdetése után a forradalmi törvényszéket felállították, előre látták-e és előre tudták-e, hogy a tőlük kapott felhatalmazás alapján... halálos ítéleteket fognak hozni és fognak végrehajtani?” – kifejtette, hogy felbujtóivá váltak azon gyilkosságoknak, amelyeket részletesen felsorolt. Beszédét azzal zárta, hogy „akiknek törvénytíró... uralma a börtön falai közt született meg, azok méltók arra, hogy a börtön falai között pusztuljanak is el!”^[52]

A védőbeszédnek arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a vádlottak a felségsértést és lázadást nem követhették el, mert a proletárdiktatúra létrejöttkor már nem álltak fenn a rendes alkotmányjogi viszonyok, mivel azokat a népköztársaság már áthágta. A gyilkosságoknál pedig a „fölbujtásnak egyéninek és közvetlennek kell lenni”.^[53]

Az 1920. december 28-án kihirdetett 117 oldalas ítélet a vád szerinti bűncselekmények miatt négy vádlottat halálra, hatot életfogytiglani fegyházra ítelt. A bíróság szerint a népbiztosok „tönkretették ennek az országnak a jólétét és boldogságát, leírhatatlan kárt okoztak azzal is, hogy megméltézték a lelkeket,

[50] Mtj. 1920. augusztus 10.

[51] Mtj. december 1., 1921. január 12., február 8., március 3., április 22.

[52] Aczél, 1921, 1–79.

[53] Védőbeszéd a népbiztosok ügyében. *Népszava* 1920. november 10. 2.; Ujlaki, 1921, 22–90.

osztálygyűleletről fakadt, eszeveszett tanaikkal, oktalan pénzpazarlásukkal a tönk szélére juttatták az országot”. Megállapította, hogy a „Károlyi-féle uralom alatt csak a királyság gyakorlása szünetelt”, az alkotmány egyéb elemei érvényesültek, így a vádlottak révén is megvalósult hatalomátvétel és -gyakorlás megsértette azt. Erőszakot alkalmaztak, mert az egyesült pártok az irányításuk alatt lévő katonatanácsok befolyása alatt lévő fegyveresek révén oly „lenyűgöző” erővel rendelkeztek, hogy ennek birtokában rákényszerítették akarataikat az „állam alapját képező jogrendre”. Önkényesen átalakították az államszerkezetet, hatalmukat számos élet elleni cselekménnyel fenntartva. A statárium kihirdetésével, a forradalmi törvényszékek megalakításával „előre megfontoltsággal reábírták” a bírákat és az ítéletvégrehajtókat, hogy a tételesen felsorolt esetekben halálos ítéleteket hozzanak és azokat végrehajtatva gyilkosságokat kövessenek el.^[54]

Az ítélet végrehajtására azonban nem került sor. Az Oroszországgal 1921. július 28-án Rigában kötött megállapodásra figyelemmel a kormány augusztus 4-én törvényjavaslatot nyújtott be a Nemzetgyűléshez. A 12-én már ki is hirdetett XL. tc. kimondta, hogy az igazságügyminiszter határozatlan időre elhalaszthatja vagy félbeszakíthatja az „ügynevezett tanácsköztársasággal” kapcsolatos bűncselekmény miatt elítéltek büntetésének végrehajtását és őket Oroszországnak átadhatja az ott visszatartott magyar hadifoglyok hazatérésének lehetővé tétele érdekében. A volt népbiztosokat és más elítélteket így 1921. október 21. – 1922. június 28. között elszállították az országból.^[55]

A Tanácsköztársaság miatti büntetőjogi felelősségre vonások lezárását Horthy Miklós kormányzónak a konszolidáció érdekében kibocsátott 1920. december 24-i és 1921. december 22-i kegyelmi elhatározásai jelentették. Az utóbbi, nagyobb terjedelműre a Bethlen-kormány és a legnagyobb ellenzéki erőt képviselő MSZDP vezetői közötti tárgyalások során, 1921. december 21-én született megállapodás (Bethlen-Peyer paktum) eredményeként került sor. A felek megállapították, hogy az általános amnesztia „politikailag annyira közszükséglet, hogy a megnyugvásnak és a politikai konszolidációnak úgyszólván előfeltétele, mert e tényben kétségtelenül megnyilvánulna az államéletnek oly ténykedése, amely mindenki előtt bizonyítaná, hogy a kivételes állapotok megszűntek és visszatérés történt a normális idők rendszerére”. A paktumban megállapodtak a 4039/1919. ME rendelet hatályon kívül helyezéséről is, amelyre december 24-én került sor.^[56]

Az amnesztiák az öt évnél nem súlyosabb szabadságvesztésre ítéltre, az eljárás alatt állókra és az alá vonhatóakra terjedtek ki, azok kivételével, akik cselekményeiket nyereségvágyból követték el, továbbá az eljárás vagy büntetés elől külföldre távoztak.

[54] Budapesti Büntető Törvényszék Bkgy.6274/1920. BFL VII.5.c.

[55] *Az 1920. évi február hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés irományai* 11. k. 387.; *Budapesti Közlöny* 1921. augusztus 12. 1.; Fogoly-, Fegyencörzskönyvek.

[56] *Budapesti Közlöny* 1920. december 25. 1., 1921. december 23. 1., december 25. 2.

A kegyelmek eredményeként Váry Albert koronaügyész-helyettes 1923. március 8-i jelentése szerint – amely mutatja az ítélkezés súlyát – az elítéltek nagy része addigra szabadult. A még fogva lévő elítéltek közül 5 évet meg nem haladó szabadságvesztést kapott 86, 5–6 év közöttit 110, 6–10 év közöttit 172, 10–15 év közöttit 51, míg életfogytiglant 2 fő, de egyéni „kegyelemre ajánlatott” 116. A büntetőeljárások eredményeként a kortárs, Gratz Gusztáv szerint 68 főt végeztek ki, míg a mai történetíró, Romsics Ignác 74-ről tud.^[57]

1935-ben még sor került egy népbiztos elleni perre: az 1924-ben az országba illegálisan visszatért és akkori cselekményei miatt az 1926. augusztus 4-i ítélettel az állam és a társadalom törvényes rendjének erőszakos felforgatására irányuló bűntett miatt elítélt Rákosi Mátyást büntetésének 1934. április 25-i kitöltése után ismét bíróság elé állította az ügyészség az IM utasítása alapján. Az újabb per a Budapesti Királyi Ügyészség 1934. május 4-én kiadott – Váry 1920. április 21-i vádján nyugvó – vádirata alapján folyt felségsértés, lázadás, 44 rendbeli gyilkosság, illetve arra való felbujtás, valamint pénzhamisítás miatt. Rákosit a törvényszék 1935. február 8-án a vád szerinti bűncselekmények miatt életfogytiglani fegyházbüntetésre ítélte, amelyet a budapesti ítélőtábla július 1-jén helyben hagyott.^[58]

Rákosi nem töltötte ki büntetését: a Magyarország és a Szovjetunió közötti közeledés során az IM 1940. október 31-én engedélyezte, hogy az elítélt „Oroszországban élő rokonai meglátogatása céljából egy hónapi időtartamra” elutazzon. Közismert, hogy 1945-ben, a szovjet hadsereg nyomán, egy teljesen megváltozott politikai közegbe tért vissza, amikor a február 15-i 285. ME rendelet kimondta a Tanácsköztársaság alatti magatartás miatt elítéltek rehabilitását.^[59]

A restauráció során a Tanácsköztársaság előtti, majd azt követő idők szereplőivel szemben is eljárások kezdődtek. A főcsapás a legnagyobb felelősnek tekintett volt kormány-, majd államfőre, Károlyi Mihályra irányult. Ellene 1919 augusztusától magánszemélyek tettek feljelentéseket a tavaszi hatalomátvétel, továbbá vagyoni elleni bűncselekményekre felbujtás miatt, illetve hivatalból is eljárások indultak. Őt illetően viszont cáfolhatatlan tényt jelentett, hogy az alkotmánynak megfelelően a királytól kapta miniszterelnöki kinevezését, majd az uralkodó mentette fel esküje alól. Ennek kapcsán eredetileg az álláspont alakult ki – mint Váry Albert 1919. december 19-i nyomozási utasítása tartalmazta –, hogy bár az „októberi forradalom a népképviselői rendszeren és a miniszteri felelősség elvén alapuló magyar alkotmányon súlyos sérelmeket ejtett ugyan”, de ezeket „nem támadta meg. Sőt a forradalmi kormány a választójog általánosításával előkészületeket tett a népképviselői összehívása iránt.” Az akkori szereplőket illetően azt képviselte, hogy „sokan voltak jóhiszeműek, lelkes, jószándékú hazafiak, kik örömmel vettek részt abban a mozgalomban, mely a békét, Ausztriától való elszakadást, s a független Magyarországot

[57] Ad.27572/1922. IME OL K.577.; Gratz, 1935, 263.; Romsics, 2005, 32.

[58] Budapesti Királyi Büntető Törvényszék B.8771/1925. B.XIV.5736/1919/1035. Bp. 40161/1934. k. ü. BFL VII.5.c.

[59] 62387/1940.IM.VI. BFL VII.5.c. *Magyarországi Rendeletek Tára*, 1945, 31–32.

látszott jelenteni.” (Ezek jelentős része 1919 augusztusától a politikai élet szereplője volt, mint pl. Friedrich István, József főherceg.) Gyakorlatilag pedig „lehetetlennek és keresztülvihetetlennek” tartotta, hogy a „tömeg bolsevista bűncselekmények mellett még egy nagyobb kiterjedésű politikai bűnvádi eljárás indíttassék”. Utasítása a felségsértés miatti nyomozás során nem is az októberi történések felderítését tette feladattá, hanem annak megállapítását, hogy „kik voltak azok, akik Károlyit az októberi forradalom után körülvették, befolyásolták és vezették,... a hatalom átjásztása körül kik tevékenykedtek leginkább; kik voltak azok, akik... a szocialista és kommunista vezérekkel tárgyaltak”.^[60]

Az 1919 júliusában külföldre távozott Károlyival szemben személyét érintő intézkedést tenni nem lehetett, ezért a kormányzat vagyonának zárlatát célozta meg. Az IM utasította az ügyészséget, hogy „A hazaárulók vagyoni felelősségéről” szóló 1915:XVIII. tc. 1. §-a alapján indítványozza a bíróságnál a zár alá vételt. Az utasítás okként előírta, miszerint Károlyi 1918-ban mindent megtett azért, hogy az akkori „kormányt a háború befejezésére és a mindenáron való békekötésre kényszerítse”. Ennek érdekében „ellenséges országokbeli kémekkel érintkezett”, a hadsereg fegyelmének felbomlasztására irányuló propagandát támogatott, megalakította a katonatanácsot azért, hogy Budapest helyőrségét a forradalomnak megnyerje, s az megtagadja a törvényes parancsok teljesítését. E cselekmények megvalósították a felségsértést, hűtlenséget, lázadást, ezért szükséges a vagyonzárlat elrendelése.^[61]

Ennek megfelelően az ügyészség 1920. május 31-én indítványozta a vizsgálóbírónál a zárlat elrendelését, aki annak megfelelő végzést hozott. Ennek azonban jelentősége nem volt, mert a zár alá vételre a Károlyi család tagjainak kérelmére a Budapesti Királyi Törvényszék mint hitbizományi bíróság végzésével már 1920. május 10-én sor került, és a két jogalap ütközése miatt a polgári bíróság korábbi döntése volt hatályos. A büntetőeljárás a továbbiakban abba is maradt, a külföldi megkeresések eredménnyel nem jártak, a Károlyi Mihály tartózkodási helye szerinti Olaszország sem teljesítette azt, mivel az „érvényben levő nemzetközi jogelvek szerint jogsegélynek politikai perekben nincs helye”.^[62]

Eljárás indult a Peidl-kormány tagjai ellen is. Bár az akkori belügyminiszter, Peyer Károly a nyomozás megindulásakor munkaügyi miniszterként a Huszár-kormány tagja volt, a Budapesti Államügyészség 1919. december 18-án indítványt nyújtott be a vizsgálóbíróhoz ellene és több volt kormánytársa ellen, bűnpártolás címén, mivel az augusztus 1-jén este tartott minisztertanácson, amikor már a „tényleges hatalom birtokában voltak”, döntöttek Kun Béla és az Fkt. más tagjainak Ausztriába való távozásáról, a határátlépésük segítségéről.^[63]

[60] Bp. Áü. 61804/1919. á. ü. BFL VII.18.d.; Károlyi Mihály ellen bűnvádi eljárást rendelt el az igazságügyminiszter. *Az Est* 1919. október 8.; Váry Albert. *Virradat* 1920. augusztus 15. 1.

[61] 14360/1920. IM.IV., Bp. Főü. 5501/1920. f. ü. BFL VII.18.d.

[62] Bp. KÜ 54290/1920. k. ü., Bp. Kir. Büntető Törvényszék B.6053/1920/3., Bp. Kir. Törvényszék 40.P.64909/1915/117., 27749/1920. IM.VII. BFL VII.18.d.

[63] Bp. Áü. 27047/1919. á. ü. BFL VII.18.d.

Ezen eljárás központi kérdését az jelentette, hogy a Peidl-kormány tagjaira vonatkoznak-e az alkotmány részét jelentő „A független magyar felelős miniszterium alakításáról” szóló 1848:III. tc-nek a miniszterek büntetőjogi felelősségre vonását szabályozó 32-35. §-ai, vagyis kormánynak lehet-e tekinteni? Az IM Büntetőjogi Osztályán 1920. április 18-án készült előterjesztés szerint e testület „jelentékeny részben a bolsevista kormány gonosztevőiből alakult”, amelyet az „alkotmány kerekein teljesen kívül álló budapesti munkás- és katonatanács, pusztán a felfegyverzett munkásság ad hoc terrorisztikus hatalmára támaszkodva a maga kebeléből delegált, az állami főhatalommal sem tartalmilag, sem területileg nem rendelkezett”. Ezért – „bár állítólag a proletárdiktatúra likvidálása, s a normális államélet rendjének helyreállítása céljából alakult” – ezt a „hatalmi alakulatot a szó alkotmányjogi értelmében kormánynak minősíteni nem lehet”, s így cselekményeikért a „közönséges büntető törvények alapján vonandók” felelősségre.^[64]

A polgári államszervezetet helyreállító kormánnyal szembeni véleményt azonban az IM vezetése figyelmen kívül hagyta, mivel küszöbön állt a kérdés közjogi rendezése: ennek érdekében a kormány még 1920. április 7-én a Nemzetgyűlés elé terjesztette „A miniszterek felelősségre vonása esetében követendő eljárásnak ideiglenes szabályozásáról” szóló törvényjavaslatát. Ebben leszögezte: „nem kívánta érinteni azt a kérdést, hogy rendelkezéseit a nem alkotmányos úton alakult minisztériumok tagjainak, különösen az ügynevezett népköztársaság elnökének és minisztereinek felelősségrevonása esetében is alkalmazni kell-e? Minthogy ugyanis a nemzetgyűlés elhatározásától függ, hogy ezeket a jelen javaslat rendelkezései alapján akarja-e felelősségre vonni vagy... a rendes bíróságra bízza-e, célszerűbbnek látszott, hogy a javaslat e tekintetben ne foglaljon állást”.^[65]

A kérdést a Nemzetgyűlés a Közjogi Bizottság 1920. április 28-i véleménye alapján döntötte el: ez úgy foglalt állást, hogy a javaslat rendelkezései terjedjenek ki az „1918. október 31-iki forradalom óta alakult kormányok tagjaira is – kivéve a tanácsköztársaság ún. népbiztosait”.^[66] Az ennek megfelelően elfogadott, a kormányzó által aláírt, 1920. június 24-én kihirdetett és azonnal hatályba lépett X. tc. a megváltozott politikai-közjogi helyzetnek megfelelően módosította az 1848:III. tc-et: a 16. § kimondta, hogy e törvény rendelkezéseit „alkalmazni kell arra is, akit a nemzetgyűlés mint a jelen törvény életbelépte előtt – habár nem alkotmányos úton – alakult minisztérium tagját, vagy mint az 1919. évi március hó 21-ik napja előtt alakult ügynevezett népköztársaság elnökét vagy miniszterét az 1848:III. törvénycikk 32. §-ában meghatározott valamely cselekmény vagy mulasztás miatt vád alá helyez”. Ilyenre a továbbiakban viszont nem került sor.

Ezen alkotmányjogi vonatkozású ügygel párhuzamosan egy másik eljárás is indult Peyer Károly ellen köztörvényi bűncselekmény gyanúja miatt. A katonai nyomozó szervek 1920. március 1-jén feljelentették őt a budapesti ügyészségen

[64] Szám nélküli feljegyzés, 1920. április 18. BFL VII.18.d.

[65] *Az 1920. évi február hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés irományai* I. k. 168–176.

[66] *Uo.* 273–275.

orgazdaság büntette miatt, mivel 1919 júliusában a főúri palotákból köztulajdonba vett bútorokból az elosztóhivatalnál igényelt és szállíttatott magának, valamint az általa vezetett bányász és kohómunkás szakszervezetnek, amiket kifizetett. Peyer a diktatúra bukása után visszaszállította a raktárba, illetve visszaadta a jogos tulajdonosnak a bútorokat. Váry Albert az ügy mikénti kezelése érdekében április 10-én állásfoglalást kért azzal, hogy Peyer a „mostani mérsékletet és békülékenységet hirdető sociáldemokrata pártnak egyik vezető tagja”, így az eljárásnak „bírói döntés elé vitele a politikai helyzetre esetleg zavarólag hatna”. Az IM ügy is döntött, hogy az ügyészség a nyomozást szüntesse meg, amely 1920. szeptember 30-án megtörtént.^[67]

Időközben a bűnpártolás vétsége miatti eljárás során Peyer és Peidl Ausztriába távoztak. Korábbi kormánytársaik, a népbiztosok ügyében fogvatartott, majd elítélt Ágoston Péter és Haubrich Károly volt miniszterek ellen sem folyt érdemi vizsgálat. Az ügyet a stabilizációhoz hozzájáruló Bethlen-Peyer paktum megkötését követően – az 1922. január 12-én kiadott 66444/1921. IM.IV. rendelet zárta le, amely utasította a Budapesti Királyi Ügyészséget, hogy ejtse el a vádat az ügyben. Ennek indokolása szerint nem cáfolható a terheltek azon szándéka, miszerint azért tették lehetővé Kunék távozását, mert ezzel kívánták biztosítani annak megelőzését, hogy ők „egy végső kísérletet tegyenek a tanácsrendszer uralmának ideig-óráig való meghosszabbítására”. Az ennek megfelelő indítvány alapján a vizsgálóbíró 1922. február 16-án hozott végzésével megszüntette az eljárást. Így a továbbiakban a szociáldemokrata párt parlamenti tényező lett, Peyer Károly és Peidl Gyula pedig visszakerülve a politikai életbe: hosszú időn át képviselőként tevékenykedtek.^[68]

Az írást Finkey Ferenc gondolataival lehet leghívebben befejezni, miszerint a „büntetőjog sem jus strictum, s az állam, a haza jóléte szempontjából nem okosabb dolog-e a fennálló rend ellenségeinek a feledés és a megbocsátás krisztusi ígéjével való lefegyverzése?”^[69] A XX. században ennek válaszát a politika döntései adták meg.

IRODALOM

- Barna Attila (2015): *Az állam elleni bűncselekmények szabályozása a 19. századi Magyarországon*. Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr.
- Bíró Aurél (2014): A Tanácsköztársaság szereplői ellen 1919-ben indított perek iratai Budapest Főváros Levéltárában. In: *A tanácsköztársaság fővárosi karhatalmai*. Budapesti Hegyvidéki Helytörténeti Gyűjtemény és Galéria.

[67] Budapesti Magyar Katonai Várospancsnokság Védelmi Osztálya 1954/1920.KNY. Bp. KÜ 19037/1920. k. ü. Főü. 5579/1920. fü. Bp. KÜ 95537/1920. k. ü. BFL VII.18.d.

[68] Vizsgálat a politikusok ellen forradalmi szereplésük miatt. *Az Est* 1920. január 11. 1.; Peidlék ellen befejezte az ügyészség a vizsgálatot. *Virradat* 1920. szeptember 26. 2.; Bp. Főü. 599/1922. f. ü. Bp. Kir. Büntető Törvényszék B.6080/1920. BFL VII.18.d.

[69] Finkey, 1927, 33–34.

- *Büntetőjogi döntvénytár* (1921) XIII. Franklin, Budapest
- Dietz Károly (1920): *Októbertől - augusztusig - Emlékirataim*. Rácz V., Budapest.
- Finkey Ferenc (1927): *A politikai bűncselekmények és a büntetőtörvénykönyv*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Gratz Gusztáv (1935): *A forradalmak kora - Magyarország története 1918-1920*. Magyar Szemle Társaság, Budapest.
- Károlyi Mihály (1982): *Hit, illúziók nélkül*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- *Magyarországi Rendeletek Tára* 1945. Magyar Belügyminisztérium, Budapest.
- Márkus Dezső (szerk.) (1903, 1907): *Magyar jogi lexikon*, IV, VI. kötet, Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest.
- Nánási László (2015): *A jogrend szolgálatában - Váry Albert élete és működése (1875-1953)*. Legfőbb Ügyészség, Budapest.
- Romsics Ignác (2005): *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Stocker Antal (1920): *A nagy per - Cserny József és terrorista társainak bűnügye*. Magyar Országos Véderő Egyesület, Budapest.
- Ujlaki Géza (1921): *Ágoston Péter dr. védelme*. Budapest.
- Váry Albert (1919): *Vádbeszéd gyilkosság, rablás stb. bűntettével vádolt Cserny József és társai bűnügyében*. Rákosi Jenő Budapesti Hírlap Újságvállalata, Budapest.
- Váry Albert (1993): *A vörös uralom áldozatai Magyarországon*. IV. (legális) kiadás. HOGYF EDITIO, Budapest.

- Bethlen-Peyer paktum:

[http://polhist.hu/index.php?option=com_jevents&task=icalrepeat.](http://polhist.hu/index.php?option=com_jevents&task=icalrepeat.detail&evid=142&Itemid=4)

[detail&evid=142&Itemid=4](http://polhist.hu/index.php?option=com_jevents&task=icalrepeat.detail&evid=142&Itemid=4)

- Eckartsaui nyilatkozat:

http://mnl.gov.hu/a_het_dokumentuma/iv_karoly_eckartsaui_nyilatkozata.html

- Fogoly-, Fegyencörzskönyvek:

<http://bfl.archivportal.hu/adatbazisok/fogolynyilvantartasok>

- Folyóiratok:

<https://adtplus.arcanum.hu/hu/>

- Minisztertanácsi jegyzőkönyvek:

<http://adatbazisokonline.hu/adatbazis/minisztertanacsi-jegyzokonyvek-1867-1944>

- Országgyűlési dokumentumok:

https://library.hungaricana.hu/hu/collection/orszaggyulesi_dokumentumok/

- Budapest Főváros Levéltára (BFL):

Budapest Királyi Büntető Törvényszék peres iratai VII.5.c.

Budapest Királyi Főügyészség büntető perek iratai VII.17.b.

Bp. Királyi Ügyészség elnöki iratai VII.18.a.

büntető perek iratai VII.18.d.

- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (OL):

IM Elnöki iratai K.577.

Elnöki bizalmas iratai K.578.

A hatékony védelemhez való jog az új Büntetőeljárás törvény tervezete tükrében*

I. BEVEZETÉS

Az új Be. koncepciójának megalkotása során jogpolitikai célként fogalmazódott meg a büntetőeljárások eredményesebbé tétele. Az eredményesség sokféleképpen értelmezhető, melyek közül a jelenlegi törvényjavaslat^[1] tükrében a központi elem: a sértettet ért sérelem hatékony orvoslása céljából kiszélesíteni annak a lehetőségét, hogy a terhelt érdekeltté legyen téve a hatóságokkal való együttműködésben. Az OBH elnöke sem értett egyet azzal, hogy a kodifikáció elsődleges célja az eljárási garanciák hatékonyabb érvényesítése lenne. Hangsúlyozta, hogy olyan hatékony, jól alkalmazható eljárási törvényre van szükség, amely a bűncselekmények felderítését, az áldozatok védelmét, a sértetti jogok érvényesítését erősíti. A Kormány 2015. február 11-én fogadta el az új büntetőeljárás törvény koncepcióját, melynek alappillérei a következő irányelvekkel összegezhetők: „hatékonyság, gyorsaság, egyszerűség, korszerűség, koherencia és célszerűség”.^[2] Az eljárás hatékonysága ugyanakkor az egyes eljárásjogi szereplők funkciójának hatékonyabbá tételét is feltételezi, mely azonban nem merülhet ki abban, hogy erősítse a hatóságok bűnösségi feltételezését. Az eljárás szereplői között pedig mind a terheltnek, mind pedig a védőnek komoly feladata és szerepe van a büntetőeljárás során.

„A védelem abban segíti a bíróságot, hogy a tényállást minden összefüggésében, minden oldalról megvizsgálja. A védelem segít megakadályozni, hogy az igazságszolgáltatásban olyan egyoldalú szemlélet érvényesüljön, amely csak a terhelt ellen szóló körülményeket veszi figyelembe és nem törődik az enyhítő és mentő körülményekkel. A védelem fáradozása az igazság érdekében: küzdelem.”^[3] Király Tibor professzor több mint 50 évvel ezelőtt fogalmazta meg a védelem hatékonyságának sarokpontjait. A védelem ugyanis nem attól válik processzuális

[*] A tanulmány az Igazságügyi Minisztérium a jogászképzés színvonalának emelését célzó programja keretében valósult meg.

[1] Az Országgyűlés elé terjesztett, a büntetőeljárás törvényről szóló javaslat száma: T/13972.

[2] Miskolczi, 2015, 30.

[3] Király, 1962, 125.

értelemben hatékonyá, hogy a bűnösöknek segítséget tud adni a felelősségre vonás elkerülése érdekében, az igazságszolgáltatást mintegy akadályozó személyként – „a bűnözők cinkosaként”^[4] –, hanem azáltal, hogy munkája révén, eljárási jogai gyakorlásával segítséget tud adni a hatóságoknak az igazság tévedés és hibamentes feltárásában.^[5] Azaz nem szabad a védelem hatékonyságát kizárólag akként értelmezni, hogy az csak egyfajta támogatás nyújtását jelenti a terheltnek a hatóságokkal való fokozott együttműködésében. Ez nemcsak a büntetőeljárás, de a védelem alapvető processzuális feladatának félreértelmezéséhez vezetne. A védő tevékenysége ezért nem pusztán a terhelt számára lehet értékes, hanem a nyomozás, végső soron az egész büntetőeljárás célja, az anyagi igazság elérése számára is. A jogalkalmazó szakember, aki lehetőséget ad a védői jogok és kötelezettségek jogszabály adta kiteljesedésének, joggal számolhat és bízhat abban is, hogy munkája alaposabb, körültekintőbb lesz, és sokkal inkább megfelel a törvényesség, és az objektivitás követelményének.^[6]

A magunk részéről tehát nem osztjuk azt a konferenciákon egyre gyakrabban megfogalmazott álláspontot, mely szerint a jövő ügyvédjének a hatóságokkal való maradéktalan együttműködés lenne a feladata. Annak ellenére, hogy a hatóságokkal együttműködő terhelt a tervezet szerint gyorsabb, egyszerűbb, és számára több előnnyel kecsegtető eljárásra számíthat, a védői jogosítványok, és azok gyakorlati érvényesülése mégis inkább erősödik. Nézetünk szerint az újonnan kialakításra kerülő jogszabályi környezetben is szükség van arra, hogy a védő az eljárásjog adta valamennyi lehetőséget kihasználva, a terhelt érdekeit képviselje, és válassza meg a védekezés leghatékonyabb eszközeit. Természetesen ehhez nemcsak a jogalkotónak kell a szükséges eszközrendszert biztosítania, a védőknek is egyfajta szemléletváltáson kell majd a jövőben átesniük, azaz a saját hatékonyságukat is növelniük kell majd. Ennek hiányában ugyanis súlytalanná válik az a hivatkozás, hogy a védelemhez való alkotmányos jog gyakorlását elsősorban a hatóságok akadályozzák vagy korlátozzák.^[7] A fentiek alapján tanulmányunk célja, hogy az új Büntetőeljárás törvényre vonatkozó T/13972-es számú törvényjavaslatot (a továbbiakban: Javaslat) a hatékony védelem érvényesülésével összefüggésben vizsgáljuk, kiemelve annak a téma szempontjából néhány releváns szabályjavaslatát, a leíró-elemző módszer alkalmazásával, adott esetben kritikai megjegyzések megfogalmazásával. Témánk tárgyát képezi továbbá a kirendelt védő intézményével kapcsolatos újítások bemutatása is, hiszen ezen a területen érte talán a legtöbb kritika a védői munkát az elmúlt évtizedekben. A folyamatban lévő kodifikáció szempontjából a védelem hatékonyságának kérdése hangsúlyosnak mondható, hiszen – egyet értve Fenyvesi Csaba álláspontjával – a védelemmel kapcsolatos eljárási szabályok minősége jól tükrözi egy adott állam szintjén a jogállamiság

[4] Kóhalmi, 2011, 383.

[5] Hack, 2011, 88.

[6] Fenyvesi, 2002, 17.

[7] Martits, 2003, 66.

elvének érvényesülését, „a védői jogállás szintje, elméleti és gyakorlati minősége a jogállamiság szeizmográfja is egyben”.^[8]

II. A HATÉKONY VÉDELEM ÉS ANNAK ÉRTELMEZÉSI SÍKJAI

A büntetőeljárás eredményessége és hatékonysága, mint láttuk, a Javaslat alapvető sarokpontja. A jogalkotó ezt már a védelemhez való jog alapelvének definiálása során is érvényre juttatja, hiszen a hatályos eljárási törvénytől^[9] eltérően a Javaslat 3.§ (1) bekezdése akként fogalmaz, hogy: „*a terheltnek a büntetőeljárás minden szakaszában joga van a hatékony védelemhez*”. Amennyiben tehát a Javaslat változtatás nélkül hatályba lép, a jövő védőjének munkáját alapvetően a hatékonyságnak kell jellemeznie. Ez a védőtől egyfajta felkészültséget követel majd meg, melynek értelmezési síkjai egyrészt a konkrét ügyismeret, másrészt pedig az ügyismerethez igazítottan az eljárási lehetőségek pontos ismerete, az eljárási jogok hatékony gyakorlása. A jövő védője már nem szorítkozhat kizárólagosan a terheltet mentő, felelősségét enyhítő körülmények felleltározására, hiszen a Javaslat a 3. § (6) bekezdésében valamennyi, a büntetőügyekben érintett hatóság számára kötelezően előírja ezen körülmények hivatalból történő figyelembe vételét.^[10] A jogalkotó tehát a hatékonyság érvényesülését egyrészt a védőktől várja el saját munkájuk ellátása során, másrészt e körben, részben módosítva a jelenlegi szabályokat, jelentős kötelmet is telepítene a hatóságok vállára. Teszi ezt a jogalkotó úgy, hogy a védőt változatlanul az eljárás önálló jogállású szereplőjeként kezeli.

A védelem hatékonyságát, mint említettük, egyrészt az ügyismeret síkján kell értelmezni. Alapvető eljárási garancia, hogy a védő munkáját hatékonyan, azaz a terhelt érdekében, illetve a – lehetőleg anyagi – igazság kiderítése érdekében csak akkor tudja ellátni, ha az adott bűnügyet annak minden részletében ismeri.

Természetesen, az ügyismeret fokát az adott eljárási létszak által felkínált lehetőségek figyelembe vételével kell értelmezni, hiszen az a tárgyalási szakban a védőn egyértelműen számon kérhető, ugyanakkor a nyomozati szakban, egy rövid úton történő kirendelés eredményeképpen „aligha kerülhet a védő olyan helyzetbe, hogy a büntetőeljárás szempontjából egyébként kulcsfontosságú eljárási cselekményen felkészülten vehessen részt”.^[11] A fent említett kívánalom az elmúlt évtizedekben főként a kirendelt védők esetében eredményezett problémát, hiszen ezen védők tevékenységének minősége az államot terhelő hatékony védelem biztosításának

[8] Fenyvesi, 2009, 6.

[9] A hatályos eljárási törvény 5. § (1) bekezdése csak azt rögzíti alapelvi szinten, hogy a terheltet megilleti a védelem joga. A hatékonyság, illetve annak a büntetőeljárás valamennyi szakaszában való érvényesülése nem kerül a jelenlegi szabályban hangsúlyozásra.

[10] A Javaslat hivatkozott rendelkezése szerint: „A bíróság, az ügyészség és a nyomozó hatóság köteles a terheltet mentő és a büntetőjogi felelősségét enyhítő körülményeket hivatalból figyelembe venni.”

[11] Csomós, 2010, 27.

kötelezettsége teljesülését is meghatározza. Az állam önmagában ugyanis a védő kirendelésével nem teljesíti a fent említett kötelezettségét, melyre az Emberi Jogok Európai Bírósága többek között az *Artico kontra Olaszország* ügyben is rámutatott.^[12] Ugyanakkor a védőnek sem szerencsés arra hivatkoznia, hogy az ügy lényegében a törvény rendelkezései alapján a távollétében lefolytatott eljárási cselekmények eredményeképpen „dől el”, már a nyomozás során.^[13]

A Javaslát számtalan olyan rendelkezést tartalmaz ugyanakkor, melyek egyértelműen segítik a védőt munkája hatékony ellátásában. Természetesen a tanulmány terjedelmi korlátai nem teszik lehetővé, hogy a teljes eljárás rendszerét figyelembe véve, valamennyi ilyen újító rendelkezésről beszéljünk, ezért csak néhány, általunk relevánsnak megítélt szabálycsoportot emelünk a következőkben ki.

1. A védelem hatékonyságát az ügyismeret terén elősegítő rendelkezések

Gyakran előforduló probléma a gyakorlatban a meghatalmazott védő információhoz jutása abban az esetben, ha az eljárásban korábban védő került kirendelésre. A jogalkotó felismerve ezt a problematikát, szoros együttműködést kíván majd meg a Javaslát jelen szövegű hatályba lépése esetén a védelmet eltérő jogcímenek ellátó személyek között. A Javaslát jelentős újítása, hogy a meghatalmazás csatolását követően a meghatalmazott védőnek tájékoztatást kell kapnia a kirendelt védő személyéről már a hatóságoktól is, és az ő kötelezettsége lesz a meghatalmazás tényéről a kirendelt védőt tájékoztatni. A kirendelt védő a tájékoztatást követően köteles lesz a birtokába kerülni és az ügygel kapcsolatos valamennyi, a védelem ellátásához szükséges okiratot átadni a meghatalmazott védőnek, rendbíróság terhe mellett. Így a meghatalmazott védő tulajdonképpen mindenfajta késedelem, és probléma nélkül tudja átvenni a terhelt védelmét.^[14]

Szintén a hatékonyság ügyismeretre vonatkozó értelmezési síkját hivatott majd erősíteni az a szabály, mely alapján, ha a büntetőeljárás bírósági szakában helyettes védő kirendelésére kerülne sor, a terhelt védőjének távollétében a bizonyítási eljárást nem lehet majd befejezni. Ennek a rendelkezésnek éppen az lenne az értelme, hogy ne a védő, vagy a terhelt erre irányuló kérelmén múljon egy ügy adott határnapon történő befejezhetősége, hanem a törvény kötelező tartalmú rendelkezésén.^[15] Ezen a téren a koncepcióhoz képest a törvényjavaslat

[12] Hack, 2011, 88.

[13] Kiss, 1991, 290.

[14] A Javaslát 48. § (3)-(6) bekezdései tartalmazzák az említett szabályrendszert. Lényeges kiemelni, az együttműködést azzal kívánja biztosítani a jogalkotó, hogy mindkét védői minőségben eljáró személy vonatkozásában kilátásba helyezi a rendbíróság alkalmazhatóságát a jelzett kötelezettség megszegése esetére.

[15] A helyettes védő kirendelését a Javaslát már a védőre vonatkozó rendelkezések között elhelyezi. A Javaslát 49. § (3) bekezdése értelmében „a bírósági eljárásban helyettes védő kirendelése esetén a terhelt védőjének távollétében a bizonyítási eljárást nem lehet befejezni”.

már jobban illeszkedik a fent említett szabályhoz. A koncepció ugyanis az 508. § (6) bekezdésében szinte szó szerint meghagyta a jelenleg hatályos Be. 281. § (3) bekezdésében foglalt szabályt, mely szerint helyettes védő kirendelése, illetve kijelölése esetén a bizonyítási eljárás a tárgyaláson csak a terhelt, illetve a védő erre irányuló kérelme esetén nem lehet befejezni.^[16] Azaz a koncepcióban a két szabály között még ellentmondás mutatkozott, melyet mindenképpen fel kellett oldani. Másrészt a koncepció a tárgyalási szakot szabályozó eljárási rendelkezések helyettes védő kirendelése, illetve kijelölése között tett különbséget, holott a helyettes védő kirendelésére vonatkozó szabályok között ilyen distinkció alkalmazására nem került sor. A jelzett anomáliát azonban a hivatkozott 508. § (6) bekezdése szerinti szabály mellőzésével a Javaslat immáron feloldotta.

2. A védői jogok hatékonyabb gyakorlását segítő rendelkezések

A különleges bánásmódot igénylő személy fogalmát már a jelenleg hatályos eljárási rendelkezések is ismerik, azonban jellemzően a sértett viszonylatában. Ezen személyi kört a koncepció kiszélesítette volna, és az eddigi sértetten kívül, akár a már a terhelt is nyerhetett volna a szabályozott feltételeknek való megfelelés esetén ilyen státuszt az eljárásban. Ezen perjogi pozícióhoz a jogalkotó olyan intézkedéseket is társított volna, melyek a hatékonyabb eljárási részvételt, az eljárási jogok hatékonyabb, eredményesebb gyakorlását lettek volna hivatottak elérni.^[17] Sajnálatosan azonban a Javaslat a koncepcióhoz képest negatív irányba mozdult el ebben a tekintetben, ugyanis immáron a Javaslat 81. § (1) bekezdése szerint a természetes személy sértett és a tanú nyerhet ilyen státuszt az eljárás során. A személyi hatály szűkítése tehát negatív irányú elmozdulás, mellyel a magunk részéről nem értünk egyet, egyben bízunk benne, hogy a Javaslat vitája során a jogalkotó vissza fog térni a koncepcióban lefektetett elvekhez.

Értelemszerűen a hatékonyság az egyes eljárási szituációkra való gyors és eredményes reagálás kötelezettségét is a védők terhére rója, melyet a Javaslat azzal kíván erősíteni, hogy a polgári eljárásban már bevezetett elektronikus eljárást, illetve elektronikus kapcsolattartást a 150. § alapján a védő számára is kötelezővé teszi. Azaz a jövő védője nemcsak kellő ügyismerettel, valamint az eljárási lehetőségek, jogintézmények ismeretével bír, hanem rendelkezik azokkal a tárgyi eszközökkel, elektronikus jogosultságokkal, amelyek az elektronikus kapcsolattartás elengedhetetlen kellékei. Ez szintén egy szemléletváltást igényel a büntető ügyekben eljáró ügyvédi kar képviselőitől a jövőben. Ugyanakkor ki kell emelni, hogy a koncepcióhoz képest a Javaslat elmozdulást jelent, hiszen a jogalkotó felismerte,

[16] A koncepció 508. § (6) bekezdés utolsó mondata alapján: „a tárgyalás megtartható, de a vádlott vagy a tárgyaláson jelen lévő védő kérelmére a bizonyítási eljárást nem lehet befejezni, a tárgyalást a meg nem jelent védő költségére el kell napolni”.

[17] Lásd koncepció 83–84. §§.

a gyakorlatban jellemzően a védők annak felvételét követő első eljárási cselekménnyel egyidejűleg nyújtják be meghatalmazásukat az eljáró hatóság felé. A jogalkotó, igazodva ehhez a jól kiforrott gyakorlathoz, a fenti esetet a főszabály alóli kivételként szabályozza immáron a 150. § (2) bekezdés b) pontjában.

A védelem hatékonyságát a bizonyítás szabályrendszerébe beemelésre kerülő módosítások is tovább erősíthetik. Kijelenthető, hogy jelenleg hiába tartalmaz rendelkezést az eljárási törvény a Be. 75. § (1) bekezdésében azzal kapcsolatosan, hogy erre irányuló ügyészi indítvány hiányában a bíróság nem köteles a vádat alátámasztó bizonyítási eszközt beszerezni, megvizsgálni, a Be. 2. § (4) bekezdése alapján, mely szerint a bíróság a vádat köteles kimeríteni, a bíróság hivatalból folytat le bizonyítást – akár erre irányuló ügyész indítvány hiányában is –, éppen sok esetben a megalapozatlanság elkerülése érdekében.^[18] Azaz a védőnek nagyon gyakran két hatósági szereplővel is meg kell „küzdenie” a tárgyalóteremben, amely alapvetően a perjogi pozíciók tiszta tartalma kapcsán erősen megkérdőjelezhető. A Javaslatban látni vélünk egy elmozdulást ezen a téren. Olybá tűnik ugyanis, hogy a Javaslat a bizonyítás feladatát vissza kívánja adni az egymásnak mellérendelt perjogi szereplők kezébe, a bíróság feladatát pedig tulajdonképpen „csak” a büntetőjogi főkérdésben való döntésre szorítaná. A Javaslat az alapelvek között úgy fogalmaz, hogy a „bíróságnak a vádról döntenie kell, a vádon túl nem terjeszkedhet”.^[19] Ezzel összefüggésben a bizonyítás általános szabályainál is csak arról rendelkezik a törvény, hogy a bíróság ítélezési tevékenysége során a tényállást a vád keretein belül tisztázza, illetve a Javaslat a vádlóra telepíti a vádat alátámasztó tények feltárásával, erre vonatkozó bizonyítási indítvány tételével összefüggő kötelezettséget.^[20] Ezen szabályok alapján kijelenthető, hogy olyan hivatalból való kimerítési kötelezettséget, mint amit a jelenlegi Be. telepít a bíróságokra, a Javaslatban már nem találunk. A bizonyítással kapcsolatosan szintén a hatékonyságot szolgálja azon rendelkezés – és ez ügyismeret fontosságához is kapcsolható –, hogy a jövőben nem képezi majd a bizonyítás anyagát az, amit a vád és a védelem valóságnak elfogad. Nyilvánvaló, hogy ezen rendelkezés a védőtől is azt várja el, hogy pontosan ismerje az ügyben bizonyítandó releváns körülményeket, illetve azt, hogy mely körülmény vonatkozásában van értelme érdemi védekezés kifejtésének, és mely esetben nem.

A védelem hatékonyságát tartalommal a jogalkotó a bizonyítással kapcsolatosan megfogalmazott, azonban az eljárási törvény javaslatának későbbi, az eljárás dinamikus szakaszát szabályozó normák között elhelyezett rendelkezésével is kitölti. Jelenleg a tárgyalás előkészítésére vonatkozó eljárási létszak nem bír

[18] Bár megjegyezzük, hogy ezzel ellentétes megállapítást azért az 1. sz. BKv. már most is tartalmaz, amennyiben kimondja, hogy „minthogy a bíróság nem jogosult a vád funkciójának gyakorlására, a felülbírálat során nem értékelhető eljárási szabálysértésként vagy megalapozatlansági okként, ha az elsőfokú bíróság nem szerzett be a vádat alátámasztó olyan bizonyítási eszközt, amelynek a beszerzésére az ügyész nem tett indítványt”.

[19] Lásd Javaslat 6. § (2) bekezdés.

[20] Lásd Tervezet 163. § (3) bekezdés, valamint 164. § (1) bekezdés.

a gyakorlatban nagy nyomatékkel, az ügy érdemét alapvetően nem érintő kérdések kivételével csak nagyon ritkán történik ebben az eljárási fázisban az eljárásra érdemben kiható döntés meghozatala, mi több, az érdemi tárgyalásra történő felkészülés sem ebben a fázisban történik. A Javaslat új értelmet és tartalmat ad majd a tárgyalás előkészítésének, azon belül is az előkészítő ülésnek, ahol a perjogi főszereplők már az ügy, e körben a bizonyítás érdemi irányainak meghatározásában tudnak közreműködni. Előkészítő ülés tartása tulajdonképpen alaphelyzetben kötelező lesz, ahol a védőnek lehetősége lesz a büntetőeljárás mikénti folytatását érdemben befolyásolni, melyhez az ülés időpontjára a védőnek már teljes ügyismerettel kell rendelkeznie. A védelem hatékonyságát erősíti, hogy a védőnek lehetősége lesz az előkészítő ülésen a más által, így például az ügyész által előterjesztett bizonyítás anyagát ismerve, meghatározott bizonyítási eszközök kirekesztésére indítványt tenni, illetve a saját védelmi indítványait is ebben a létszakban kell majd előterjesztenie.^[21] Újítás továbbá az is, hogy beismerő vallomás esetén, amennyiben az érdemi határozat meghozatalának nem lesz akadálya, előkészítő ülésen is meghozható lesz az ügyben az ítélet. Azaz a védő jó helyzetértékelése az eljárás gyors, és hatékony befejeződését is eredményezheti védenca számára.

Egy hiteles és hatékony védői munka részét képezi annak a mérlegelése is, hogy az eljárásban a terhelt vallomást tesz-e, vagy sem. A gyakorlatban a védők számos esetben alkalmazzák azt a taktikát, hogy a terhelt kizárólag írásban tesz vallomást, vagy megtagadja a vallomástételt, és az eljárás során tett észrevételeibe burkoltan fogalmazza meg álláspontját a gyanúsításról, illetve a vádról. A Javaslat a védelem hatékonyságát azáltal is biztosítja, hogy a terhelt nyilatkozatainak bizonyítási eszköz jellege szempontjából nem tesz különbséget a közlés jellege alapján. A Javaslat 183. § (1) bekezdése értelmében a terhelt mindazon írásbeli, vagy szóbeli közlése, amit a terhelti jogokra és kötelezettségekre történt kioktatást követően az eljárásban tesz és az ügyben bizonyítandó, tehát releváns tényre vonatkozik, azt vallomásnak kell majd tekinteni. Ezen rendelkezés kiterjesztő értelmezésével a terheltet megillető észrevételezési jog tartalma kiszélesedhet, értéke pedig emelkedhet a hatékony védelem szempontjából. Emellett pedig szintén előremutató jelentőségű norma-javaslat, hogy a hatóságoknak az első – akár a büntetőeljárás későbbi irányát is befolyásoló – terhelti kihallgatás alkalmával – amennyiben a védelem kötelező – biztosítaniuk kell annak a lehetőségét, hogy a terhelt és a védő a kihallgatást megelőzően egymással konzultálhasson. A védő kirendelésére a terhelt elfogásával, előállításával, vagy őrizetbe vétele esetén haladéktalanul sort kell keríteni. Egyébként a terheltnek megküldött idézéssel egyidejűleg kell a védőt is értesíteni/idézni. További biztosítékot jelent, hogy

[21] Megjegyezzük, hogy a gyakorlatban jelenleg komoly viták folynak a védelem által felkért magánszakértő véleményének bizonyítási eszköz jellegével kapcsolatos eljárási szabályok tekintetében, ugyanakkor a Javaslat jelentős előrelépést tesz ebben a tekintetben is (lásd e körben: Kovács, 2016, 24-30.; Kovács, 2015, 11-14; Bartók, 2016, 5-13.).

a kihallgatás nem lesz megkezdhető a védő megérkezéséig, de legalább a tervezett kezdő időpontot követő 2 órán belül. Természetesen vita tárgyát képezheti, hogy a jogalkotó a halasztás minimális időtartamát miért 2 órában határozná meg, ugyanakkor álláspontunk szerint egy ilyen vita nem indokolt, hiszen az időkeret alsó határa kerül csak meghatározásra, a felső nem. A jogalkotói koncepcióváltás tehát mindenképpen értékesnek tekinthető a hatékony védelem szempontjából.^[22]

3. Gondolatok a kirendelt védő intézményével összefüggésben

A koncepció, és ez alapján a Javaslat megalkotása során az egész büntetőeljárás újragondolta a Kodifikációs Bizottság (a továbbiakban: Bizottság). A hatóságok egy teljesen új koncepció mentén fogják a jövőben – amennyiben a Javaslat szövege elfogadásra kerül – lefolytatni a büntetőeljárás, melyben a kirendelt védőre vonatkozóan is újítások érhetőek tetten.

A változás szele érezhető volt, hisz számos kritika érte mind védői, mind terhelti oldalról a kirendelt védő intézményét. A kritikák nemcsak a Magyar Ügyvédi Kamarán belül voltak érezhetőek, hanem az Alapvető Jogok Biztosa is számos panasszal szembesült. A panaszok áradata eredményezte az AJB-3107/2012-es számú jelentés megszületését. Az átfogó ombudsmani vizsgálódás középpontjában az ügyvédek és a hozzájuk forduló ügyfelek jogainak érvényesülése, az ügyvédi kamarák gyakorlata és a kapcsolódó szabályozás alkotmányossági monitoringja állt. Az alapvető jogok biztosa ennek érdekében áttekintette az Alaptörvény rendelkezéseit, az Alkotmánybíróság gyakorlatát, a Büntető eljárásjogi törvényt, az ügyvédekről szóló törvény rendelkezéseit, és az ügyvédség szerepköréhez kapcsolódó hatóságokról szóló jogszabályi háttérrel, és a fent hivatkozott jelentésében foglalta össze vizsgálata eredményeit. Megjegyezzük, hogy a Javaslat beemeli az ombudsmani jelentésben feltárt visszasságok orvoslására előirányzott megoldási javaslatokat a normaszövegbe.

A védelemhez való jogot az Alaptörvény XXVIII. cikke rögzíti: „*a büntetőeljárás alá vont személynek az eljárás minden szakaszában joga van a védelemhez*”. Ezen alkotmányos alapelv már régóta jelen van az Alkotmánybíróság gyakorlatában is. Emellett pedig az Alkotmánybíróság már az egészen korán megfogalmazott 25/1991. (V. 18.) számú határozatában, valamint a 6/1998. (III. 11.) számú határozatában is hangsúlyozta a védelem hatékonyságának fontosságát, leszögezte, hogy *a védelemhez való jog tényleges, hatékony érvényesülése a büntetőeljárás rendszer alkotmányosságának elengedhetetlen feltétele*. Az Alkotmánybíróság

[22] Megjegyezzük, hogy a Javaslat jelenlegi 387. § (3) bekezdése alapján, ha a védő a megállapított időn belül nem jelenik meg, vagy a terhelttel való egyeztetés alapján a kihallgatás megkezdéséhez hozzájárul, a kihallgatás megkezdhető lesz a hatóságok által. Szintén hangsúlyos koncepcióváltás az is, hogy amennyiben a terhelt fiatalkorú, számára már nemcsak védőt kell majd kirendelni a nyomozati szakban, hanem a védő jelenléte minden, a Javaslat szerinti eljárási cselekményen kötelező lesz (lásd: Javaslat 682. § /2/ bekezdés).

munkásságából látszik, hogy már a korai határozataiban sem elégedett meg azzal, hogy a védelemhez való jog pusztán formálisan legyen biztosítva, hanem egyrészt annak hatékony érvényesülését követelte meg, másrészt kifejezetten kiterjesztette ezt a jogot a terhelt és a védő megfelelő felkészülésére, jogaik gyakorlására. Az Alkotmánybíróság tehát a hatályos jogszabályokat megelőzve, a most elfogadandó kódex elveivel látta teljesnek a védelemhez való jogot. A legteljesebb szabályozást nyilván az eljárási törvény nyújtja, hisz nem csak meghatározza a védőként eljárható személyek körét, jogait, kötelességeit, hanem szabályozást nyújt a kötelező védelem eseteire és a kirendelés folyamatára is.

Az ombudsmani jelentés rögzítette, hogy a kirendelés során, a gyakorlati visszajelzések alapján a legnagyobb problémát a védő kihallgatáson való részvétele jelentette. Ahogyan azt az Alkotmánybíróság kifejtette, a terhelt alkotmányos joga, hogy a büntetőeljárás során a védelmére megfelelő időben, megfelelő színvonalon készülhessen fel, a váddal azonos mértékben legyen módja a tény- és jogkérdésekben véleményt formálni és állást foglalni. Nyilvánvaló, hogy a jogkérdésekben történő állásfoglalás esetén a terheltnek különösen nagy szüksége van a védő jogi szakértelmére. A büntető hatalmat gyakorló állam az ártatlanság vélelméből eredeztetve, azt szem előtt tartva megfelelően képzett, hivatásos partnert kell állítani a vádhatóság szakintézményeivel és szakembereivel szemben a tisztességes (fair) eljárás érdekében.^[23] A büntetőeljárásban részt vevő jogászok számára ismert tény, hogy az eljárás nyomozati szakában tett terhelti nyilatkozatok döntő jelentőséggel bírnak az eljárás befejezéséig – azaz meghatározóan hatnak a majdani ítélet tartalmára is. Mivel a nyomozati szakban a terhelttel kapcsolatos eljárási cselekményeket a hatóság a védő jelenléte nélkül is elvégezheti, az ebben az eljárási szakaszban való védői jelenlét biztosítása különösen fontosnak tűnik az alapjog megfelelő érvényesülése érdekében. Az érintett terheltnek nyilvánvalóan az az érdeke, hogy az ítéletre is kiható érdemi vallomása előtt szakemberrel egyeztessen, azaz védővel együtt készülhessen fel. A probléma azonban kettős. Egyik oldalról tetten érhető a kirendelt védő mulasztása, hisz még kötelező védelem esetén sem jelent akadályt a gyanúsított személy kihallgatásánál, ha kirendelt védője nincs jelen. A Magyar Helsinki Bizottság 2003-as kutatása szerint a kirendelt védők 24%-a lép csak kapcsolatba az első kihallgatásig a védencével.^[24] Másik oldalról azonban a hatóság magatartását kell említenünk. Az eddigi szabályozás nem tette egyértelművé a védő értesítésének időpontját, és nem szankcionálta a védő távolmaradását sem. Így a hatóságok több esetben a kisebb ellenállást választva, későn, a tényleges kihallgatás megkezdése előtt értesítették csak a kirendelt védőt, akinek adott esetben azonnal meg kellett volna jelenni. A védői mulasztás ebben az esetben sokszor annak volt betudható, hogy feleslegesség vált volna a védő igyekezete, a kihallgatásra nem ért volna oda.

[23] Herke – Fenyvesi – Tremmel, 2012, 104.

[24] *Lépések egy átlátható kirendelt védői rendszer irányába – kutatási beszámoló* (MHB, 2012).

Ha a kirendelt védői rendszer sarokköveit vizsgáljuk, annak tükrében, hogy a Javaslat a hatékony védelem kialakítására törekszik, akkor mindenképpen meg kell említenünk a kirendelt védő díjazásának problémáját. Az ügyvédekről szóló 1998. évi XI. törvény 131. § (2) bekezdése szabályozza az ügyvédek megillető díjazást és költségtérítést. Az ombudsmani vizsgálat időpontjában az idézésre, illetőleg az értesítésre történt megjelenéséért, az iratok tanulmányozásáért, valamint a fogva tartott terhelttel a fogva tartás helyén történő megbeszélésért a kirendelt védő nettó 3000 Ft/óra díjra volt jogosult.^[25] Az összeg méltánytalanságát felismerte a jogalkotó, és a most hatályos szabályozás szerint nettó 5000 Ft/óra emelte. Még így is maradt azonban mit „törleszteni” a kirendelt védők felé, hisz például a szakértők díjazásával ellentétben az úton töltött időt nem térítik meg. Ez különösen akkor jelent problémát, amikor egy adott megyében működő büntetés-végrehajtási intézet adott esetben több órás távolságra fekszik a kirendelt védő székhelyétől. Okkal érkezett/érkezik be ez ügyben több panasz az illetékes hatóságokhoz a fogvatartottaktól. Azonban itt is két oldala van az éremnek. Köteles lenne a kirendelt védő saját számlája rovására ellátni védői feladatait? Különösen szembeűnő a hiány a külföldi fogvatartott terhelte esetében, aki nem beszél a magyar büntetőeljárás hivatalos nyelvét. A védő és a fogvatartott érintkezéséhez szükséges tolmács díját sem biztosítja az állam.^[26] Ez természetesen a védő felkészülését is akadályozza, és a terhelte védővel való kapcsolattartását is nagymértékben korlátozza. Tekintettel arra, hogy a kodifikációs tevékenység az ügyvédi törvény módosítását is magával hozza, remélhetőleg a jogalkotó felismeri a kirendelt védő díjazásának hézagait, és megnyugtatóan, a hatékony védelmet ezzel is biztosítva kiterjeszti, emeli a kirendelt védő költségtérítését.

A védő köteles a terhelttel a kapcsolatot késedelem nélkül felvenni, a terhelte érdekében minden törvényes védekezési eszközt és módot kellő időben felhasználni, a terhelte a védekezés törvényes eszközeiről felvilágosítani, a jogairól tájékoztatni, a terhelte mentő, illetőleg a felelősségét enyhítő tények felderítését szorgalmazni. Az ügyvédi törvény általánosságban iránymutatást ad az ügyvéd tevékenységével kapcsolatosan, ugyanakkor kiemelendő az az előírás, hogy az 1998. évi XI. tv. 3. § (2) bekezdés alapján az ügyvédnek a hivatását a legjobb tudása szerint, lelkiismeretesen, a jogszabályok megtartásával kell gyakorolnia, és tevékenységében köteles mindenkor az ügyvédi hivatáshoz méltó magatartást tanúsítani. Az ügyvédi hivatás Etikai kódexe pedig előírja, hogy az ügyvéd köteles minden törvényes eszközt igénybe venni annak érdekében, hogy ügyfele érdekei érvényesüljenek, valamint a rábízott ügyet felkészülten, elsősorban ügyfele tényelődadásainak szem előtt tartásával lássa el. Az Etikai kódex alapján továbbá a személyes szabadság korlátozásának ideje alatt a védő a terhelttel a szükséghez képest köteles kapcsolatot tartani, és köteles ügyfelét az ügy állásáról és a várható

[25] Magyarország 2012. évi központi költségvetéséről szóló 2011. évi CLXXXVIII. törvény 58. § (4) bekezdés.

[26] Fenyvesi, 2002, 162-163.

eljárási cselekményekről, valamint jogi lehetőségeiről és kötelezettségeiről tájékoztatni. Az ügyismeretről a tanulmány más részében már szót ejtettünk, így az ott leírtak természetesen a kirendelt védőkre is irányadók.

A büntetőjogi védelem biztosításával kapcsolatban az ügyvédi kamarának is fontos szerep jut. A területi kamarák a kirendelhető ügyvédekről jegyzéket vezetnek, a hatóság ugyanis jelenleg csak a kamarától kapott jegyzékben feltüntetett ügyvédet rendelhet ki. Szintén visszássággként rögzíti a jelentés, hogy elavultak a listák, a hatóságok jóhiszemű törekvése ellenére, amikor a listáról szeretnének védőt kirendelni, falakba ütköznek, a kirendelt védő nem vállalja a védelem ellátását. A Javaslat rendelkezéseit a későbbiekben áttekintve láthatjuk, hogy különös jelentőséggel fog bírni ezen lista frissítése, aktualizálása a kamarák által.

Az alapjog kereteit kitöltő egyik legfontosabb elem a védő kirendelésének rendszere. A jelenlegi rendszer alapvető hátránya, hogy a kirendelés során a hatóságok választanak a terhelt számára védőt. Ez a megoldás lehetőséget teremt arra, hogy a nyomozó hatóság és a védő között olyan függőségi viszony alakuljon ki, amely akadályozhatja a terhelt védelemhez való alapjogának hatékony érvényesülését. Ezt a bizonytalanságot erősíti, hogy a védelmet ellátó ügyvédek egy része a kirendelésekből „kénytelen megélni”, így felvetődik annak lehetősége, hogy a védő még szükség esetén sem fog szakmailag konfrontálódni a megélhetését kirendelésekkel segítő hatóságokkal. A mostani rendszer átláthatatlan, a kirendelő hatóság szubjektív döntése, hogy kit rendel ki.

A fent részletezett problémák kiküszöbölésével megvalósítható a hatékony védelem, melyet a Javaslat zászlajára tűzött. A kirendelt hatóságtól független, elfogulatlan, munkájára kellő időben felkészülő, megfelelően javadalmazott kirendelt védő, a hatékony védő mintapéldája lehet. „*A terheltnek a büntetőeljárás minden szakaszában joga van a hatékony védelemhez.*” A Javaslat hivatkozott 3. § (1) bekezdése azonban nem csak alapelvi szinten mondja ki a hatékony védelemhez való jogot, hanem ennek részletszabályait is megalkotja, melyek a kirendelt védő esetében is értelmezhetők:

- A bíróság, az ügyészség, a nyomozó hatóság köteles megfelelő időt, és tényleges lehetőséget biztosítani a védelemre való felkészüléshez. Ezt a rendelkezést a már szintén ismertetett „kétórás” szabály tölti meg tartalommal.
- A Javaslat szerint a bíróság, ügyészség és a nyomozó hatóság határoz a kirendelésről akként, hogy a Magyar Ügyvédi Kamara által működtetett automatikus és véletlenszerű kiválasztást biztosító rendszer által felkínált védőt kell kirendelni a terhelt számára. Megbomlik tehát a hatóság és a kirendelt védők függőségi rendszere, a védő a további kirendelését egy esetleg nyomozó hatóságnak tetsző vallomásra rábírással nem tudja befolyásolni. A rendszer automatizálása viszont megköveteli a területi kamaráktól a kirendelést vállaló ügyvédek listájának aktualizálását. Csak olyan védőknek célszerű vállalni kirendelést, akik akár „munkaidőn” kívül is tudják vállalni a kirendelt védői feladatokat ellátását.

- A Javaslat – mint a korábbiakban arról már szót ejtettünk – rendezi az egymást időben váltó védők viszonyát. A korábbi szabályozástól eltérően már egy kölcsönös együttműködés, az iratok, bizonyítékok átadása könnyíti meg remélhetőleg a védők helyzetét. Ez természetesen nem csak a meghatalmazott védő munkáját hivatott könnyíteni, hanem olyan kirendelt védők egymást váltását is, amikor például illetékességi területen kívüli munkavégzés miatt kéri az egyik a felmentését.

III. ÖSSZEGZÉS

A büntetőeljárás alapvető célja az igazság kiderítése, a büntetőjogi felelősség kérdésében való megalapozott döntés meghozatala az alapvető jogok és eljárási garanciák érvényesítése mellett. Nyilvánvaló, hogy egy adott büntetőeljárás hatékonysága abban is mérhető, hogy a fenti célt milyen költségek árán, milyen időtávlatban és milyen eredménnyel tudja elérni. A készülő új büntetőeljárás törvény az egyszerűséget, a gyorsaságot és a hatékonyságot egyaránt fontos értéknek tekintti, melyeknek az egyes részletszabályok megállapítása során is jelentősége tulajdonít. Ugyanakkor egy jogállami büntetőeljárásban nem lehet cél a büntetőjogi felelősség kérdésében való „mindáron” történő döntésnek minden jogintézményt és alapvető szintű értéket alárendelni. Látható ugyanis, hogy ha a jogalkotó „szabad utat enged a büntetőeljárás eredményességének és sikerességének [...] a törvényességgel szemben, az összességében mindig alkotmányos büntető eljárásjogi deficitet eredményez”.^[27] Éppen ezért az új büntetőeljárás törvényben törekedni kell majd arra, hogy a fenti alapelvek ne nyomják el az alapvető eljárási garanciák érvényesülését, az új eljárási célok nem eredményezhetik „az alapvető alkotmányos jogelvek sérelmét”.^[28]

Rövid tanulmányunkban igyekeztünk kiemelni néhány olyan eljárási rendelkezést, amely jelenleg még csak a szakma javaslata, de mindenképpen előremutató jelentőségű abból a szempontból is, hogy a fent hivatkozott eljárási deficit ne alakulhasson ki. A végleges szöveg elfogadása során a jogalkotónak azonban nemcsak a jelzett premisszákra, hanem hazánk eljárásjogi hagyományaira, nemzetközi kötelezettségvállalásaira is figyelemmel kell majd lennie. Magyarország jogállam, nem lehet kétségünk afelől, hogy a jogalkotó meg fog tudni felelni a fent említett elvárásoknak, és bízunk benne, hogy az egyes hivatásrendek keresztüztében edződött új eljárási törvényünk időtálló szöveggel és jogintézményekkel került majd elfogadásra.

[27] Kóhalmi, 2014, 260.

[28] Törő, 2015, 191.

IRODALOM

- Bartkó Róbert (2016): A magánszakértő eljárásjogi pozíciója a büntetőeljárásban. *Ügyvédek Lapja* 5. szám, 5–13.
- Csomós Tamás (2010): Védői felkészületlenség mint állapot? *Ügyvédek Lapja* 6. szám, 25–28.
- Fenyvesi Csaba (2009): A bűnügyi védő perjogi helyzete a magyar büntetőeljárás keretében. *Ügyvédek Lapja* 4. szám, 3–6.
- Fenyvesi Csaba (2002): *A védőügyvéd, A védő büntetőeljárás szerepéről és jogállásáról*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs.
- Hack Péter (2011): A védelem és a védő szerepének aktuális kérdései. *Magyar Jog* 2. szám, 87–91.
- Herke Csongor – Fenyvesi Csaba – Tremmel Flórián (2012): *A büntető eljárásjog elmélete*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs.
- Kiss Anna (1991): A védő szerepe a büntetőeljárásban. *Kriminológiai és Kriminálisztikai Tanulmányok XXVIII.* 277–306.
- Király Tibor (1962): *A védelem és a védő a büntető ügyekben*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Kovács Gábor (2015): Szakértő vagy tanú? Felkért szakértő – kavics a cipőben! *Med et Jur* 5. szám, 11–14.
- Kovács Gábor (2016): Dilemmák a magánszakértői vélemények értékelésében. *Med et Jur* 7. szám, 24–30.
- Kőhalmi László (2011): A védő a magyar büntetőeljárásban. In: *Tanulmányok Tóth Mihály professzor 60. születésnapja tiszteletére*. Kódex Nyomda Kft, Pécs, 379–386.
- Kőhalmi László (2014): A jogállami büntetőeljárás egy fontos kívánalma: a védelemhez való jog. In: *Igazság, ideál és valóság. Tanulmányok Kardos Sándor 65. születésnapja tiszteletére*. Printart-Press Kft, Debrecen, 254–268.
- Martits Tünde (2003): Védők az új büntetőeljárás szorításában. *Magyar Rendészet* III. évf. 3. szám, 63–66.
- Miskolczi Barna (2015): Az új büntetőeljárás kodifikációs irányelvei. In: *Úton a bírói meggyőződés felé. A készülő büntetőeljárás törvény kodifikációja*. Szerk.: Elek Balázs – Miskolczi Barna. Printart – Press Kft. 30–42.
- Törő Blanka (2015): Egy örökéletű alapelv, az ártatlanság vélelme. In: *Úton a bírói meggyőződés felé. A készülő büntetőeljárás törvény kodifikációja*. Szerk.: Elek Balázs – Miskolczi Barna. Printart – Press Kft. 178–191.

A női jogok alakulásának áttekintése a Török Köztársaság megalakulásától napjainkig

I. BEVEZETÉS

Az ENSZ 2016. szeptember 8.-án Ankarában tartott csúcstalálkozóján megújította kötelezettségvállalását a nemek közötti egyenlőség megvalósítását illetően, és megosztotta ajánlásait a CEDAW (A nőkkel szembeni hátrányos megkülönböztetés felszámolásáról szóló nemzetközi egyezmény) törökországi végrehajtásával kapcsolatban. Az ENSZ által rendezett konferencián 40 bilaterális és nemzetközi szervezet női képviselője jelent meg, hogy a nemek közti egyenlőség tekintetében 2016–2020 közötti időszakra megfogalmazzák az ENSZ Fejlesztési és Együttműködési Stratégiáját.

Törökország 1985-ben ratifikálta a CEDAW-ot, 2012-ben pedig az Európa Tanács A nők elleni és a családon belüli erőszak megelőzéséről és felszámolásáról szóló egyezményét (közismertebb nevén az Isztambuli egyezmény). E nemzetközi egyezmények hatására a mindenkori török kormány arra törekedett, hogy kiküszöbölje a lányok és a nők elleni több évszázados diszkriminációs hagyományokat és egyenlő részvételi jogokat és lehetőségeket biztosítson a nőknek az élet minden területén.

2014-ben a török kormány benyújtotta az ENSZ-nek a 7. Időszakos Nemzeti Jelentését a CEDAW végrehajtása során elért eredményeivel kapcsolatban. Az ENSZ ezzel foglalkozó bizottsága a hivatalos török küldöttséggel lefolytatott párbeszédét követően 2016 júliusában közzétette záró észrevételeit. A Zeliha Unaldi gender szakértő által Ankarában prezentált elemzés^[1] összefoglalta a török helyzetet és 25 témában, 60 pontba foglalva összegezte a CEDAW végrehajtása során Törökországnak adott megfontolandó tanácsait. Ajánlásában a török kormány sikere és eredményes munkája érdekében hangsúlyozta a nemzetközi közöség és a civil szervezetek összefogott támogatását. Az összegzés kiemeli a következőket:

- Törökország fogadjon el olyan intézkedéseket, melyek nemzeti és helyi szinten is elősegítik és biztosítják a nők egyenlő politikai részvételét;

[1] *UN takes stock of CEDAW recommendations to Turkey* <http://eca.unwomen.org/en/news/stories/2016/09/un-takes-stock-of-cedaw-recommendations-to-turkey> (2017.01.04.)

- Véglegesítsen és fogadjon el egy világos időkeretet a Nemzeti Cselekvési Terv végrehajtására (ENSZ Biztonsági Tanácsának 2000/1325 számú A nők védelméről, a békéről és biztonságról szóló határozatával kapcsolatban);
- Hajtsa végre a gyermekházasság tilalmáról szóló rendelkezést és fejezze ki érzékenységet a gyermekházasságnak az egészségre és fejlődésre káros hatásaival kapcsolatban;
- Hozzon akár átmeneti különleges intézkedéseket, hogy felgyorsítsa a nők és férfiak közti egyenlőség megvalósítását azokon a területeken, ahol a nők alulreprezentáltak vagy hátrányos helyzetűek, különösen az oktatásban, a munkaerő-piacon, a politikában és a közéletben;

Ingibjörg Solrun Gisladdottir, az ENSZ európai és Közép-Ázsiai regionális igazgatója és Törökország képviselője Ankarában tartott nyitóbeszédében azt mondta, hogy az ENSZ Törökországban elkötelezett nem csak a nemekre vonatkozó eredmények, hanem a nemek közötti egyenlőség teljes megvalósítását illetően is.^[2]

Tanulmányomban Törökországnak az egyezmény végrehajtásával kapcsolatban elfogadott törvényeit és politikáját analitikus módszerrel vizsgálom meg, elemezve, hogy a vállalt kötelezettségekből jogszabályi és gyakorlati szinten hogyan és milyen eredmények valósultak meg.

1. A női jogok Törökországban

A török kormány a női egyenjogúsági törekvéseket a Török Köztársaság megalakulásától fogva (1923) támogatta. Mustafa Kemal Atatürk elsődű célja Törökország modernizációja és nyugatosítása volt. A női jogok ennek nagyon fontos részét képezték. Ziya Gökalp, aki a török modernizáció fő irányvonalát határozta meg, terjedős írásaiban azt vallotta, hogy a női jogok tulajdonképpen idegenek az ázsiai, iszlám előtti türk kultúrában, ahol a férfiakat és a nőket egyenlőnek tartották. Azt állította, hogy egy nő ugyanúgy lehet uralkodó, hadsereg parancsnok, kormányzó, vagy nagykövet.^[3] Véleménye szerint a női emancipációnak mindent áthatónak kell lennie, ideértve a társadalmi-gazdasági életet, oktatást és jogrendszert is.^[4]

Ennek a hivatalosan is elismert attitűdnek köszönhetően radikális változások következtek be a női jogok területén Törökországban. Az iszlám jogot 1926-ban eltörölték és helyette új polgári törvénykönyvet vezettek be, melynek mintájául a svájci Ptk-t vették. A vallási házasságok illegálisak lettek, a polgári házasságkötés lett kötelező, a többnejűséget pedig eltörölték. A férfiak és nők egyenlő jogokkal rendelkeztek az öröklés és a gyermekek feletti szülői felügyelet körében.

[2] *UN takes stock of CEDAW recommendations to Turkey* <http://eca.unwomen.org/en/news/stories/2016/09/un-takes-stock-of-cedaw-recommendations-to-turkey> (2017.01.04.)

[3] Arat, 2000, 107.

[4] Fleming, 1998, 128.

A nők választójogot kaptak, először 1930-ban az önkormányzati választásokon, majd 1934-ben alkotmányos joguk nyílt a parlamentáris választásokon történő szavazásra.

Törökország a „szekuláris muszlim” ország modellje lett, amelyben a nők több tekintetben ugyanolyan jogokkal rendelkeztek, mint a férfiak.^[5] Mindezek ellenére azonban a nők Törökországban korántsem voltak egyenlőek férfi társaikkal. A szexista és patriarchális családmodell továbbra is fennmaradt, a *namus* (szexuális tisztaság, erkölcs, érinthetetlenség) jelentősége változatlanul továbbélt a társadalomban, mint a nők szabadságjogai korlátozására szolgáló legfőbb indok.

A nemek tekintetében részrehajló rendszer hátrányosan érintette a lányok oktatáshoz való hozzáférését is. A legtöbb vidéki és szegényebb városi lány az általános iskolán túl nem vett részt oktatásban. Az elmúlt évtizedek jelentős változásait leszámítva a nők 28%-a nem tudott írni és olvasni.

A nők változatlanul alulreprezentáltak voltak a döntéshozó pozíciókban és a politikában. Az 1935-ös választások során – mikor a nők először lettek választhatók a parlamentáris választások során – a török Nemzetgyűlésbe 18 nőt választottak, mely 4,6%-át tette ki a teljes testületnek.^[6] Az 1995-ös választások idejére ez 2,4 %-ra esett vissza, 550 tagból 13 női képviselővel. 2002-re ez az arány 4,4%-ot jelentett. 2011-re 14% (471 főből 79 női képviselő), 2015-re pedig 17%-ot (96 nőt a 454-ből).^[7]

A nemi szegregáció a családi élet mellett a munkahelyi életet is sújtotta. A házimunka nagy részét a török nők végezték. Igaz ugyan, hogy a nők között az orvos, egyetemi tanár és közalkalmazott szakmák igen népszerűek voltak, a nők csupán 15,5%-a (a férfiak 23,1%-a) szerzett felsőoktatási képesítést. Ez a szám 2015-re a nők tekintetében 30,3%-ra emelkedett.^[8] A statisztikák szerint a török nők közel 70%-a a mezőgazdasági szektorban dolgozott, 10,6%-uk az iparban, 19,4%-uk a szolgáltató szektorban.^[9] Ezek az adatok természetesen alulértékelték a nők félhivatalos munkavállalását és vidéken a fizetetlen női családi munkaerőt, melyek figyelembevételével a női munkavállalók aránya Törökországban 43,7%-ra tehető, a hivatalos 28,7%-os részvételi arány mellett.^[10]

[5] Müftüleri-Bac, 1999, 303–315.

[6] <https://www.theguardian.com/world/2015/jun/08/record-number-women-elected-turkish-parliament> (2017.01.04.)

[7] Nagyon érdekes a női szavazók helyzete a kérdésben: a női szavazók 73%-a hitt abban, hogy nő lehet jó polgármester, 64%-uk hitt abban, hogy nőtől lehet sikeres miniszterelnök, ugyanakkor 79%-uk nem szeretne volna, ha a lánya politikailag aktív. (Abađan-Unat, 1986, 11–25.)

[8] Müftüleri-Bac, 1999, 303–315. [http://yoksis.bilkent.edu.tr/pdf/files/10.1016-S0277-5395\(99\)00029-1.pdf](http://yoksis.bilkent.edu.tr/pdf/files/10.1016-S0277-5395(99)00029-1.pdf) (2017.01.04.)

[9] <http://data.worldbank.org/indicator/SL.TLF.CACT.FE.ZS> (2017.01.04.)

[10] Müftüleri-Bac, i. m.

II. A CEDAW

1. A CEDAW és Törökország

A nők jogaival nemzetközi szinten a különböző kormányzati és civil szervezetek a XX. század elején kezdtek el foglalkozni, bár az ekkor megszülető dokumentumok^[11] kizárólag a nők védelmére koncentráltak és nem is próbálták megteremteni a nők esélyegyenlőségének jogi hátterét. A nők és a férfiak egyenjogúságának alapelvét elsőként az ENSZ alapokmánya fogalmazta meg, majd 1946-ban létrejött a Nők Helyzetével Foglalkozó Bizottság, mely 1976-ra elkészítette egy kötelező érvényű nemzetközi dokumentum tervezetét. A tervezetet az ENSZ közgyűlésé végül 1979. december 18-án New Yorkban 130 szavazattal, 10 tartózkodás mellett A nőkkel szembeni hátrányos megkülönböztetés felszámolásáról szóló egyezmény (*The Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination against Women, CEDAW* ^[12]) címen elfogadott.^[13] A CEDAW-t a koppenhágai konferencián, 1980. július 17-én 64 állam írta alá, de csak kettő ratifikálta. Az Egyezmény 1981. szeptember 3-án hatályba lépett, és 2004 októberére 179 ország ratifikálta. Ez az ENSZ tagállamok 90 százalékát jelentette. Az Egyezmény olyan követendő társadalompolitikát írt elő a részes államoknak, amelynek célja a nőkkel szembeni előítéletek és viselkedési formák megváltoztatása, valamint a gazdasági, társadalmi és politikai élet színterein azonos feltételek biztosítása volt.

Törökország gyenge emberi jogi eredményeinek ellenére a török kormány a kezdetektől fogva támogatta a CEDAW-ot. 1975. január 15.-én az ENSZ Közgyűlésen igennel szavazott a 3521-es számú határozatra, mely kérelmezte az egyezmény szövegének megfogalmazását, csakúgy, mint az 1979 január 18.-án hozott a 34/180 számú határozatra, mely az egyezmény kihirdetésével foglalkozik.^[14]

Törökország nemzetközi szinten már a CEDAW előtt vállalt kötelezettségeket a női jogok terén. 1966. december 22.-én ratifikálta a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet 1951. június 29.-én hozott 100. számú egyezményét, melynek célja az volt, hogy leküzdje a nők és férfiak között meglévő, gyakran jelentős mértékű bérkülönbségeket, ezzel elősegítve azt, hogy az elvégzett munka ellenértékéért kapott díjazás ne lehessen diszkriminatív, így javítva a nők munkaerőpiaci helyzetét. Kimondva-kimondatlanul a díjazás terén érvényesítendő egyenlő bánásmód a későbbiekben az egyenlő bánásmód elve többi területének kibontakozását segítette elő, így valóban ezt jelölhetjük meg első lépcsőfokként.^[15]

[11] Ilyenek volt például az 1902-es Hágai Egyezmények, valamint az 1904-ben és 1910-ben prostitúció elleni harc céljából elfogadott egyezmények.

[12] <http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/>

[13] Kovács, 2003, 368–374.

[14] Acar, 2000.

[15] Zaccaria, 2015, 5. http://www.egyenlobanasmod.hu/app/webroot/files/img/articles/5519181185fc04821a2b9de90fc1d4fe/Zaccaria_M%C3%A1rton_Le%C3%B3_p%C3%A1lyamunka.pdf

Törökország 1985-ben ratifikálta a CEDAW-ot,^[16] de jelentős változások ezzel összefüggésben nem következtek be. A változásokra egészen a '90-es évekig kellett várni. A '90-es évek előtti női jogokra vonatkozó reformok korlátozott jelleűűek voltak és a végrehajtásra vonatkozó szabályozás is hiányzott. A török női szervezetek a '80-as években már aktívak voltak és a CEDAW-ot hivatkozási alapként használták a hatékony változások elérése érdekében.

A hatályos török alkotmány 2004-ben módosított 90. cikkelye^[17] szerint a nemzetközi jog részét képezi a török alkotmánynak és elsőbbséget élvez a török nemzeti joggal szemben, így az egyezmény teljes egészében része lett a török alkotmánynak.

A preambulum utal a nők jogaival kapcsolatban már korábban elfogadott dokumentumokra, valamint jelzi, hogy az egyezmény céljai között szerepel a nők és a férfiak közötti teljes egyenlőség elérése érdekében a nemi szerepek, illetve a szociális és kulturális magatartásformák megváltoztatása. Az 1. cikkely megfogalmazza a nőekkel szembeni diszkrimináció fogalmát. Eszerint ilyennek tekinthető a nemi hovatartozás miatti minden olyan megkülönböztetés, kizárás vagy korlátozás, amelynek az a hatása vagy célja, hogy csorbítsa vagy megsemmisítse a politikai, gazdasági, társadalmi, kulturális, polgári vagy bármely más területen fennálló emberi jogoknak és alapvető szabadságoknak elismerését és megvalósítását a férfiak és a nők közötti egyenlőség alapján, nők által való gyakorlását függetlenül családi állapotuktól. A 2. cikkely szerint a részes államok megállapodnak, hogy olyan politikát folytatnak, amely kiküszöböli a nőekkel szembeni megkülönböztetést, majd ezt követően az egyezmény az 5. cikkelytől egészen a 16. cikkelyig e köteleességeket részletezi.^[18] Az egyezmény cikkelyeivel kapcsolatban a részes államok közül többen fenntartással éltek, így például a 28. cikkely 2. pontjával, vagy a 116. cikkellyel kapcsolatban.^[19]

Az Egyezmény 17. cikkelye értelmében az Egyezmény végrehajtásában bekövetkező haladás figyelemmel kísérése céljából megalakítanak egy bizottságot, melynek kezdetben csak 18, később 23 tagja volt. A bizottság első ülésére 1982 áprilisában került sor. A 20. cikkely értelmében a Bizottság rendes körülmények között évenként ülésezik, két hétnél nem hosszabb időtartamban, azonban

[16] 2002-ben pedig a CEDAW kiegészítő jegyzőkönyvét.

[17] A török alkotmány idézett cikkelye angol szövege: *International agreements duly put into effect have the force of law. No appeal to the Constitutional Court shall be made with regard to these agreements, on the grounds that they are unconstitutional. (Sentence added on May 7, 2004; Act No. 5170) In the case of a conflict between international agreements, duly put into effect, concerning fundamental rights and freedoms and the laws due to differences in provisions on the same matter, the provisions of international agreements shall prevail.* https://global.tbmm.gov.tr/docs/constitution_en.pdf

[18] Így például, hogy kötelesek biztosítani a nők részére is a törvény előtti egyenlőséget, az azonos jogképességet, jogot az állampolgárságra, vagy az oktatásra. Figyelemre méltó az egyezmény 4. cikkelye is, mely „a férfiak és nők közötti tényleges egyenlőség elérésének meggyorsítása érdekében hozott átmeneti intézkedéseket” kiveszi a diszkrimináció tilalma alól, vagyis lehetőséget nyújt a pozitív diszkriminációra.

[19] A fenntartásokkal kapcsolatban eddig 11 ország részéről több, mint 90 kifogás érkezett.

a Közgyűlés 1996-ban az ülásszakok növeléséről döntött a részes államok ugrás-szerű növekedése miatt. A Bizottság legfontosabb feladata a részes államok által benyújtott kormányjelentések megtárgyalása. Az Egyezmény 21. cikkelye szerint a bizottság a részes államoktól kapott jelentések és információk megvizsgálására alapoz javaslatokat, valamint általános ajánlásokat terjeszthet elő. Az ajánlások kötelező jogi érvennyel nem rendelkeznek, így a részes államok nem kötelesek azokat figyelembe venni. Az ajánlásokkal a Bizottság egyik deklarált célja az volt, hogy kiterjesztő módon értelmezze az egyezmény fontos szakaszait, és ezáltal befolyásolja a kormányok politikáját.

A CEDAW^[20] 28. cikkelye megengedte az országok számára, hogy fenntartások mellett ratifikálják az egyezményt. A fenntartás azonban nem lehetett összeegyeztethetetlen az egyezmény tárgyával és céljával. Az államok fenntartásokat csak a speciális rendelkezésekkel kapcsolatban terjeszthetnek elő, ha azok ellentétesek a nemzeti jogokkal, hagyományaikkal, vallásukkal, vagy kultúrájukkal.

Törökország fenntartásokkal ratifikálta az Egyezményt. Fenntartásait a 15. cikkellyel (2. és 4. paragrafus) és 16. cikkellyel (1c, d, f, g paragrafus) kapcsolatban emelte.

A 15. cikkely 2. paragrafusa értelmében:

“A Részes Államok kötelesek polgári ügyekben a nők részére a férfiakéval azonos jogképességet biztosítani, valamint azonos lehetőségeket is jogképességük érvényesülésére. Hangsúlyozottan kötelesek a nők részére egyenlő jogokat biztosítani szerződések kötésében és vagyonkezelésben, valamint kötelesek őket egyenlőként kezelni a különböző fokú bíróságok eljárásának összes szakaszaiban.^[21] A 4. paragrafus egyenlő jogokat biztosít a nők és férfiak számára a személyek mozgására, a tartózkodási és lakhely szabad megválasztására vonatkozó jogszabályokkal kapcsolatban.

A 16. cikkely, mellyel kapcsolatban Törökország fenntartással élt egyenlő jogokat biztosított a nőknek a házassággal és a családi kapcsolatokkal összefüggésben; azonos jogokat és kötelezéseket a házasság alatt és annak felbontásakor; azonos szülői jogokat és kötelezettségeket a gyermekeikkel kapcsolatos ügyekben, függetlenül családi állapotuktól; a gyermekekre vonatkozó gyámsággal, gondnoksággal, vagyonkezeléssel és örökbefogadással vagy hasonló intézményekkel kapcsolatban; azonos személyes jogokat a férj és a feleség viszonylatában, ideértve a családi név, a szakma és a foglalkozás megválasztásának a jogát.

A török kormány egyidejűleg kifejezte nyugtalanságát, hogy az Egyezmény bizonyos rendelkezései ellentmondanak a Török Polgári Törvénykönyv házasságra és családi életre vonatkozó rendelkezéseinek.

A hivatkozott 1926. évi Török Ptk. a következő hat pontban mond ellent az egyezménynek:

[20] <http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/text/econvention.htm#article25>

[21] 1982. évi 10. tvr. http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=98200010.TVR

1. A férj joga képviselni a házasságot. (154. cikkely)
2. A férj választja meg a lakóhelyet és ő gondoskodik a feleség és a gyerekek eltartásáról. (152. cikkely 2. paragrafus)
3. A feleség a házasságkötéssel megszerzi a férje családnévét. (153. cikkely 1. bekezdés)
4. A feleség képességeinek megfelelően szóval és tettel segíti a férjét a háztartás fenntartásában.
5. A ház körüli teendők irányítása a feleség felelőssége. (153. cikkely 2. paragrafus)
6. A szülői felügyeletet mindkét szülő gyakorolja, de vita esetén a férj szava érvényesül (263 cikkely).

A ratifikációs dokumentum megjegyzi, hogy a Török Állam lényeges kérdésekben nem cáfolja a kötelezettségeit és szándékát az Egyezmény teljes végrehajtása vonatkozásában és nem tesz kísérletet arra, hogy fenntartásait érvként vagy kifogásként felhossa az Egyezmény rendeleteinek végrehajtása során.^[22]

1999. szeptember 20.-án Törökország fenntartásait visszavonta, és számos lépést tett az Egyezmény teljes végrehajtása érdekében.

2. A CEDAW EGYEZMÉNY KIEGÉSZÍTŐ JEGYZŐKÖNYVE

A CEDAW egy élő dokumentum, melynek szövege a bizottság általános véleménye és előterjesztései következtében változik és kiegészítő jegyzőkönyvek révén, az idő során lett hozzáadva az eredeti dokumentumhoz.

Az egyezményhez kapcsolódó panaszmechanizmus létrehozásának gondolata először az 1990-es évek elején merült fel. Egy fakultatív jegyzőkönyv kidolgozása jöllehet már 1993-ban is napirenden volt, a CEDAW-bizottság csak 1999. március 12-én fogadta el az akkor már kész tervezetet, melyet az ENSZ Közgyűlés 1999. október 6-án hagyott jóvá, így a jegyzőkönyv 2000. december 22-én lépett hatályba.

A jegyzőkönyv elfogadását megelőzően a részes államok kormányjelentései jelentették az egyezmény végrehajtásának egyetlen módját, a Fakultatív Jegyzőkönyvvel azonban megnyílt az egyéni panaszmechanizmus igénybevételének lehetősége is. Az egyezményhez fűzött kiegészítő jegyzőkönyv^[23] alapján, a hazai jogorvoslati lehetőségek kimerítését követően egyéni vagy csoportos panasszal („közléssel”) is fordulhattak a bizottsághoz.

A Kiegészítő Jegyzőkönyv hozzájárult az egyezmény jobb végrehajtásához, előmozdította a hatékony nemzeti és helyi jogorvoslati mechanizmusok kialakulását, ugyanakkor jelezte, hogy a nemi alapon történő diszkriminációt a faji alapon történő diszkriminációhoz hasonlóan kell megítélni. A 2. cikkely alapján

[22] Acar, 2000, 4.

[23] A jegyzőkönyvet 2001 szeptemberéig 68 ország írta alá és 23 ratifikálta.

írásbeli beadvánnyal fordulhatnak a bizottsághoz a részes államok valamelyikének joghatósága alá tartozó egyének, azok csoportjai, valamint a nevükben eljáró más személyek abban az esetben, ha valamennyi hazai jogorvoslati lehetőséget kimerítették. A bizottság zárt ülésen határoz, véleményét megküldi a feleknek, erre a részes államnak a bizottságot minden ezzel kapcsolatos intézkedéséről tájékoztatva kell válaszolnia. A jegyzőkönyvet az ENSZ Főtitkárához intézett írásbeli közléssel lehet felmondani.

a) Jogi és alkotmányos reformok a CEDAW törökországi végrehajtása kapcsán
A CEDAW végrehajtása kapcsán az 1990. október 25-én elfogadott első ötéves tervben (1985–1990) A Nők Helyzetének és Problémáinak Általános Igazgatósága (TURENG) néven nemzeti szervezetet hoztak létre Törökországban a női ügyek kezelésére, a CEDAW rendelkezéseinek végrehajtására. A testület 2002. november 27-én a belügyminiszter felügyelete alá tartozó Munkaügyi és Szociális Ügyek Minisztériumának része lett. A hivatal feladata a Törökországban élő nők helyzetének javítása volt társadalmi, politikai, gazdasági és kulturális téren egyaránt.^[24]

A TURENG égisze alatt és az ENSZ Fejlesztési Programjának (UNDP) közreműködésével 1992-ben létrehozták A Nők Integrációjának Fejlesztése nevű projektet, melynek megvalósítása egészen 1998-ig tartott. A projekt célja az volt, hogy megváltoztassák a nők negatív imidzsét az élet számtalan területén és integrálják a nők problémáit a fejlesztési tervekbe. A TURENG nevéhez számos jogi módosítás kezdeményezése köthető.

Az Alkotmány 10. cikkelye szerint a törvény előtt mindenki egyenlő, tekintet nélkül fajra, nemre, vallásra vagy nemzetiségre. A TURENG szerint ez a cikkely nem fejezi ki eléggé a férfiak és nők közötti egyenlőséget, ezért azt javasolta, hogy a cikkelyt egészítsék ki egy újabb paragrafussal.^[25] A 10. cikkely módosításának kezdeti kísérlete ugyan elbukott, végül mégis módosították (2004. május) a következőkkel: „A férfiak és nők egyenlő jogokkal rendelkeznek. Az állam kötelessége ezt az egyenlőséget a gyakorlatban megvalósítani.”^[26]

A 90. cikkely szintén módosításra került. A módosítás értelmében vita esetén a török joggal szemben a nemzetközi egyezmények joga érvényesül.

2001. október 3.-án egy egyenlőségi klauzula is bekerült az Alkotmány 41. cikkelyébe. A módosításra került cikkely értelmében a család a török társadalom alapját képezi, amelyet kiegészítettek azzal, hogy a család a férj és feleség közti egyenlőségen alapszik.

A török alkotmánybírók a női jogokat illetően szintén progresszív álláspontra helyezkedett. Két, nemek közti egyenlőség témában hozott alkotmánybírósi határozat utal a CEDAW-ra.^[27] 1990. november 19.-én (1990/31. számú

[24] *Replies...* 1997. január 17. <http://www.die.gov.tr/CIN/women/cedawpr.htm#REPLIES>

[25] Arat, 1998, 1–34.

[26] *Hatályos Török Alkotmány szövege angolul*. https://global.tbmm.gov.tr/docs/constitution_en.pdf

[27] Acar, 2000.

alkotmánybírósági határozat) a Török Polgári Törvénykönyv 159. §-át, mely a feleség munkavállalásához a férj engedélyét kötötte, eltörölték. 1996-ban pedig az alkotmánybíróság a Török Büntető Törvénykönyv 440. és 441. §-át törölte el, mely különbséget tett a férfiak és a nők házasságtörése között, mivel az sérti a törvény előtti egyenlőség jogát és a CEDAW rendelkezéseit.^[28] Az eltörlés következtében a házasságtörés többé nem minősült bűncselekménynek, csak a válás alapjául szolgáló indoknak.

A Török Büntető Törvénykönyv^[29] 438. §-át a Nemzetgyűlés 1990-ben szintén az egyenlőség elvére hivatkozással módosította. A nevezett paragrafus értelmében a büntetési tétel egyharmadával volt csökkenthető, ha az áldozat prostituált volt.

Az alkotmánybírósági döntéseket számos jogalkotási aktus követte. 1997. május 13.-án A Polgári Törvénykönyv 153. § is módosult. Megengedte a nők számára, hogy megtartsák a lánykori nevüket a férjük nevének felvétele mellett, amennyiben ezt igényelték. 1998-ban az adótörvény lehetővé tette a nők számára, hogy jövedelmüket férjüktől függetlenül, önállóan vallják be.

A női jogok terén releváns változásokat az új, 2001. november 22.-én elfogadott Török Polgári Törvénykönyv hozta. Az ezzel kapcsolatos változások már a '80-as években elkezdődtek, amikor az Igazságügyi Minisztérium professzorokból álló bizottságot állított fel egy nemek közti egyenlőségre érzékeny tervezet kidolgozására, mely jobban harmonizál az európai országok polgárjogával. A tervezet kidolgozásával a kormány nem rejtett szándéka az EU csatlakozási folyamatok felgyorsítása, és a török jogrendszer nemzetközi egyezményekkel, így a CEDAW-val történő összehangba hozása volt. A folyamatok eredménye az lett, hogy az új tervezetet 1998. február 17.-én jelentették be és rengeteg progresszív változtatást tartalmazott.

Az 1926. évi Polgári Törvénykönyv^[30] 152. §. a házasság fejének a férjet tekintette. A férj számára előírt kötelezettségeken túlmenően a feleséget azonban alárendelt pozícióban hagyta a házassági szerződésben.^[31] Az új Ptk. megszüntette a házassági egység feje kitételét és meghatározta, hogy mindkét fél egyenlően képviseli a házastársi szövetséget és egyenlő részt képviselnek a házastársi otthon tekintetében is. A feleségnek megadták a jogot, hogy a lánykori nevét használja a férje neve előtt; megadták a jogot, hogy a férjük engedélye nélkül munkát végez-hessenek; emellett egyenlősítették a házasságkötés alsó korhatárát a férfiak és nők

[28] A 440. paragrafus szerint a nő akkor követ el házasságtörést, ha szexuális aktus jön létre közte és egy másik férfi között, aki nem a nő férje. A 441. paragrafus pedig a férfi házasságtörését abban látja megvalósulni, ha a férfi folyamatos, házasságszerű viszonyt létesít egy másik nővel. Ezek a különböző definíciók ráadásul ugyanazon bűncselekménynek elnevezett tett esetében különböző büntetési tételleket vontak maguk után.

[29] 1926. évi 765. számú törvény Török Büntető Törvénykönyv. <http://www.wipo.int/wipolex/en/details.jsp?id=3872>.

[30] *Török Polgári Törvénykönyv szövege angolul*. http://www.tusev.org.tr/usrfiles/files/Turkish_Civil_Code.pdf.

[31] *NGO Report, 1997*, <http://wwhr.org>.

esetében; és egy egyenlősítő házassági vagyoni rendszert hoztak létre, azaz a férj és a feleség a házasság ideje alatt szerzett vagyon tekintetében egyenlő mértékben osztozik.^[32] A Köztársaság korai éveiben, a külön tulajdon elve volt elfogadott a házastársi vagyon tekintetében, majd ezt az elvet az egyesített vagyon váltotta fel, mint lehetőség (bár ezzel abban az időben senki nem élt). A régi szabályok értelmében minden házasságkötés előtt szerzett vagyon és minden a házasság ideje alatt szerzett vagyon különvagyonnak minősült. Válás esetén tehát az a fél, akinek a nevén nem szerepelt egy ingatlan, a válást követően nem szerezhette azt meg. A török hagyományok szerint a legtöbb ingatlan a férj nevére került nyilvántartásra és a feleség válás esetén sem tarthatott igényt erre a vagyonra. Az új rendszer értelmében a nők nem fizetett, otthon végzett munkáját elismerték és azt állították, hogy minden, a házasság ideje alatt vagyonhoz hozzáadott érték a házasság felbontása esetén közös vagyonnak minősül. A felek a házasság ideje alatt szerzett vagyon tekintetében partnernek minősültek, nem tarthattak igényt azonban a házasságkötés megszerzése előtt szerzett és az örökölt vagyonra. A közös munka révén szerzett vagyon tekintetében is a vagyonszövetség elve érvényesült.

Törökország Nemzeti Akciótervét a nemek közti egyenlőség tekintetében 1997-ben publikálták.^[33] A terv a 4. Nőjogi Konferencián kiemelt 12 kritikus témából nyolcat emelt ki: 1. nők oktatása és képzése, 2. gyermeklányok jogai, 3. nők és az egészség, 4. nők elleni erőszak, 5. nők és a gazdaság, 6. nők a döntéshozásban, 7. nők előléptetése, 8. nők és a média. A Nemzeti Akciótervvel összhangban a Nemzetgyűlés 1998-ban speciális bizottságot nevezett ki a nemek közötti diszkrimináció körében történő vizsgálódásra, mely az ENSZ azon ajánlására jött létre, mely szerint „Törökországnak vissza kellene vonnia fenntartásait a CEDAW-val kapcsolatban; a nemek közti megkülönböztetés felszámolásával kapcsolatos politikákat integrálni kell a kormány politikájába, akár időleges intézkedéseket kell tenni az oktatás a munka és politika területén az egyenlőség biztosítására.”^[34]

A CEDAW hatására változás történt a büntetőjogi szabályokban is. A 4320. számú A családi élet védelméről szóló törvény, mely 1998. január 17. napján lépett életbe elsőként foglalkozott Törökországban a családon belüli erőszak kérdésével. A törvény megköveteli az államtól, hogy fellépjen a nők védelmében a családtagjaik által sérelmükre elkövetett emberi jogok megsértése kapcsán. Szabályozza a családon belüli erőszak büntetési tételeit és a sérelmet szenvedett nők és gyerekek számára a védelem lehetőségeit. A törvény szerint az elkövetőket egy időre távol kell tartani az otthonuktól, és ha az erőszak újból előfordul, akkor börtönbüntetés kiszabása lehet indokolt. A törvény azonban nem tudta maradéktalanul

[32] *Yakin Ertürk 15 years of The United Nations Special Rapporteur on Violence Against Women, Its Causes and Consequences*. 2002. 24–25. <http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Women/15YearReviewofVAWMandate.pdf>

[33] ENSZ ajánlásra a nemzeti mechanizmusnak működni kell tekintetben, hogy a nemek közti egyenlőség témában az új jogszabályokról és nemzeti viták kapcsán keletkezett információkat terjesszék és biztosítsák a nők informálást új jogaik és a változással kapcsolatos új körülmények tekintetében.

[34] Acar, 2000, 34.

lefedni és szabályozni a családon belüli erőszak valamennyi esetét. A kérdésben jelentős változás az 1926. évi Török Büntető Törvénykönyv módosításával jött el 2004. szeptember 26. napján. Az új szabályok bevezetésére többek között azért volt szükség, mert a korábbi büntető törvénykönyv a CEDAW 2. cikkelyével több ponton ellentétes volt. Az új Btk. több mint 30 módosítást tartalmazott a női egyenjogúság és a nők és lányok védelme (testi és szexuális) területén.^[35]

Az új Btk. 102/2. cikkelye büntetni rendeli a házasságon belüli erőszakot és az erőszak fogalmát kiterjesztően alkalmazza.^[36] A módosítás következtében az erőszaktevők többé nem kérhették büntetésük enyhítését azzal, hogy felajánlották az áldozatnak, hogy feleségül veszik. Az új Btk. az erőszak több formáját is nevesíti, mely börtönbüntetéssel sújtható (96/2 cikkely). A törvény emeli a szexuális bűncselekmények büntetési tételeit. Megpróbálja kiirtani a patriarchális, a török társadalomban gyökerező, nőkre alkalmazott koncepciókat és fogalmakat (mint pl. tisztaság, becsület, erkölcs) és megpróbálja eltörölni a korábban meglévő diszkriminációt a szexuális érintetlenségüket elvesztők és a nem házasságban élő nők tekintetében.^[37]

Az új Btk. eltörölte az ún. becsületgyilkosság esetét is, melynek nagy hagyománya van Kelet- és Délkelet-Törökországban. Ennek értelmében a férfi hozzátartozó megölheti a női hozzátartozóját, ha úgy ítéli meg, hogy az szégyent hozott a család becsületére. A gyakorlat a módosítás indoklása szerint a CEDAW 1. f és 14. cikkelyébe ütközik. Az új Btk. az emberölés tényállásán belül, szigorított minősített esetként szabályozza a szülő, gyermek és házastárs megölését, tehát e tekintetben az ilyen jellegű bűncselekmények elkövetésének jövőbeni csökkenése várható.

A jogszabályok mellett jónéhány nőket pártoló programot is bevezettek. 1993-ban alacsony kamatozású hiteleket adtak a nőknek, és széles körben promotálták női vállalkozások beindítását. Az oktatási hiányosságok kiküszöbölése érdekében 1999 végére 231.000 nő vehetett részt alapfokú műveltségi oktatásban.

A CEDAW legnagyobb előnye a konkrét eredmények mellett a női jogegyenlőség, mint téma előtérbe helyezése volt. Az 1980-as évektől feminista szerzők, újságírók, akadémikusok, politikusok hallatták hangjukat a női egyenjogúság mellett és publikáltak diszkriminációval kapcsolatos cikkeket és alkotásokat.

A szexuális zaklatás fogalma először került be a török lexikonokba. 1996-ban a Világbank szponzorálta a TÜRENG nemek közti diszkriminációval és a munkahelyi szexuális zaklatással kapcsolatos kutatásait. Szintén 1996-ban a Török Szakszervezetek Konföderációja (*Türkiye İsci Sendikaları Konfederasyonu*) a legnagyobb szakszervezeti testület Törökországban kézikönyvet készített a szexuális zaklatásról. A programok eredményeképp az új Török Büntetőtörvénykönyv a munkahelyi szexuális zaklatást bűncselekménynek minősítette és törvény által

[35] Pinar - Amado, 2004 www.whrnet.org/fundamentalisms.

[36] Arat, 1998, 22.

[37] Pinar - Amado, 2004, 45.

büntetni rendelte (természetesen a jogszabályi módosítás nem járt együtt azonnal a kulturális normák és attitűd változásával).

A jelentős fejlesztések ellenére, melyet a CEDAW végrehajtása során mégis maradtak olyan területek, melyeket nem érintettek, vagy amelyekre további figyelem fordítása szükséges. Az ENSZ 2015-ös árnyékjelentése^[38] szerint Törökország kormányának 6 témában kellene javulásokat elérnie a nemek közti egyenlőség és a CEDAW végrehajtása tekintetében:

1. Sztereotípiák és káros hagyományok (pl. női morál túlzott hangsúlyozása,^[39] homoszexualitás betegsékként, abnormalitásként kezelése^[40]) felszámolásában.
2. Változások a nők politikai és közéleti szerepvállalásában.
3. A női munkavállalás népszerűsítésében.^[41]
4. Oktatásban (pl. oktatás minőségének javítása, különösen azon lányok tekintetében, akiknek nem a török az anyanyelve; 2012-ben a kötelező 8 általánost felváltotta a 4+4+4 éves oktatás, melyet az első 4 év elvégzése után abba lehet hagyni).^[42]
5. Nőkkel szembeni erőszak elleni küzdelemben.^[43] (2012. március 18.-án

[38] *TURKEY: Shadow Report Summary for the 64th Pre-Sessional Working Group of the Committee on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women* submitted by the Executive Committee for NGO Forum on CEDAW-Turkey www.ilga.org/wp-content/uploads/2016/02/Turkey-Report-for-the-64th-Pre-Sessional-Working-Group-of-CEDAW-.pdf.

[39] Eid el-Fitr ünnepén 2014-ben a miniszterelnökhelyettes Bülent Arınç a következőket mondta „A nő tudja mi a tiltott és mi a nem tiltott (haram). A nő nem nevet közhelyen. Nem változtat a hozzáállásán és védi a szemérmességét.” (*Hürriyet Daily News*, “Women should not laugh in public, Turkish deputy PM says”, 2014. július 29. <http://www.hurriyetdailynews.com/women-should-not-laugh-in-public-turkish-deputy-pm-says-.aspx?pageID=238&nID=69732&NewsCatID=338>).

[40] 2011-ben egy terrorizmus ellen tartott beszédében az akkori belügyminiszter, Idris Naim Sahin lekicsinylően egy olyan környezetről beszélt, „amelyben van mindenféle erkölcsatlenség, szemérmatlenség és embertelen körülmények – a sertés hústól... a homoszexualitásig”. *Kaos GL*, “LGBT Organizations Demand the Resignation of Interior Minister”, 2011, december 30. <http://kaosgl.org/page.php?id=10241>).

[41] Recep Tayyip Erdoğan a török családokat legalább három gyermek vállalására szólította fel. A Nemzetközi Család és Szociálpolitikai Kongresszuson 2013-ban elhangzottak szerint „a nemzet ereje a családban van és a család ereje a gyerekek számában van”. (*Hürriyet Daily News*, “Turkish PM Erdoğan reiterates his call for three children”, 2013 június 3. <http://www.hurriyetdailynews.com/turkish-pm-erdogan-reiterates-his-call-for-three-children.aspx?pageID=238&nid=38235>).

[42] AZ EU Kulturális és Oktatási Bizottsága az iskolai munkafüzetek áttanulmányozása során megállapította (2013–14), hogy a munkafüzetek szövegei szexista, diszkriminatív kitételeket tartalmaznak, mely alapját képezi a későbbi nemek közötti diszkriminációnak. A tankönyveket továbbra is uralja az a mentalitás, hogy a női szerepeket csak az anyaság fogalmi körében képzelhetik el, míg a férfiak szerepét a háztartáson és az otthonon kívül. A tankönyvek támogatják továbbá azt az elképzelést, mely szerint a megváltozott nemi szerepek boldogtalansághoz és a társadalom, valamint az egyén megbetegedéséhez vezet.

[43] Hivatalos adatok szerint (Igazságügyminisztérium) a nőkkel szembeni erőszakos bűncselekmények száma 2002–2009 közötti időszakban a korábbiakhoz képest 1400%-kal nőtt. Az ezt követő időszakról nincsenek hivatalos adatok, de a Bianet független statisztikai szervezet adatai szerint 2010–2014 között 1134 nőt gyilkoltak meg, 735 nőt erőszakoltak meg, 986 nőt zaklattak szexuálisan, 1395 nőt sebesítettek meg. A sértettek nagy száma homoszexuális, vagy mentálisan beteg, vagy fogyatékossgal él. (Murder a fact of life for women in Turkey, *Daily News with Radikal* | 2/20/2011. <http://www.hurriyetdailynews.com/default.aspx?pageid=438&n=women-murder-victims-increase>).

fogadták el a családon belüli erőszakról szóló törvényt. A törvénytervezet a nők és családtagok védelméről címmel került tárgyalásra, melyet A család védelméről és a nők elleni erőszak megelőzéséről szóló címen fogadtak el.)

6. A vidéken élő nők helyzetének javításában.^[44]

Emellett módosításra szorul a Török Állampolgársági Törvény 19. cikkelye^[45] is, melynek értelmében a török nő férjhez mehet külföldi állampolgárhoz, ha a férje állampolgársága szerinti jog ezt megengedi, és ha értesíti az ügyben illetékes hatóságokat. Felveheti a férje állampolgárságát, de ezzel elveszíti a saját állampolgárságát. A cikkely ellenkezik a CEDAW 9. cikkelyével, melynek értelmében „A Részes Államok kötelesek a nőknek a férfiakéval egyenlő jogokat biztosítani állampolgárságuk megszerzésére, megváltoztatására vagy megtartására. Különösen kötelesek a nők számára biztosítani azt, hogy sem egy külföldivel kötött házasság, sem a férj által a saját állampolgárságának a házasság alatt történt megváltoztatása ne változtassa meg önmagában a feleség állampolgárságát, ne tegye őt hontalanná vagy ne kényszerítse rá a férjének állampolgárságát.”^[46] A módosítás során az állampolgársági törvény eltörölte azt a kitételt, hogy a nő házasságkötéssel és férje állampolgárságának megszerzésével elveszíti török állampolgárságát.

Változás szükséges azoban a nők reprodukciós jogainak biztosítása terén, mely a CEDAW 15. cikkelyét sérti, bár a rendelkezés nem említi külön az abortusz kifejezést. A harmonizált szabályozásra Törökországban azért van szükség, mert bár az abortusz a 10. hétig megengedett, és legális, mégis szükséges hozzá a férj beleegyezése, illetve kiskorúnál mindkét szülő szülői beleegyezése.

Törökország tehát a CEDAW aláírásával és ratifikálásával elkötelezte magát a nemek egyenlősége mellett. Az ezt követően hozott jogszabályok egyrészt formális keretet biztosítottak annak, hogy a legfontosabb változások a török női jogok vonatkozásában megvalósuljanak, másrészt hozzájárultak a nőkkel kapcsolatban kialakult közvélemény és értékrend megváltozásához.

• snowballing-in-turkey-2011-02-20; Bianet, “Erkek Şiddeti Çeteresi”, 2010-2014, <http://bianet.org/bianet/erkek-siddeti/161582-erkek-siddetinin-2014-grafigi>.

[44] KGSM által biztosított hivatalos adatok szerint 2012-ben a vidéken dolgozó nők, fizetetlen, regisztrálatlan, bejelentetlen családi munkavállaló aránya vidéken 2011-ben 80,5. Ennek szabályozásával kapcsolatos jogszabályokat a mai napig nem fogadták el.

[45] A törvény szövege angolul [http://eudo-citizenship.eu/NationalDB/docs/TUR%20Turkish%20citizenship%20law%202009%20\(English\).pdf](http://eudo-citizenship.eu/NationalDB/docs/TUR%20Turkish%20citizenship%20law%202009%20(English).pdf)

[46] Az 1982. évi 10. törvényerejű rendelet a nőkkel szembeni megkülönböztetés minden formájának felszámolásáról 1979. december 18-án New Yorkban elfogadott egyezmény kihirdetéséről. http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=98200010.TVR

IRODALOM

- 1982. évi 10. tvr. Az 1982. évi 10. törvényerejű rendelet a nőkkel szembeni megkülönböztetés minden formájának felszámolásáról 1979. december 18-án New Yorkban elfogadott egyezmény kihirdetéséről. http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=98200010.TVR
- Abadan-Unat, Nermin (1986): *Movements of Women and National Liberation*. In: Nermin Abadan Unat (szerk.): *Women in the Developing World: Evidence from Turkey, Monograph Series in World Affairs 22*. Denver, Graduate School of International Studies, University of Denver, 11–25.
- Acar, Feride (2000): „Turkey.” In *The First CEDAW Impact Study: Final Report*, Centre For Feminist Research, York University and International Women’s Rights Project.
- Arat, Yesim (2000): From Emancipation to Liberation: The Changing Role of Women in Turkey in Turkey’s Public Realm. *Journal of International Affairs* 54, no.1, 107.
- Arat, Zehra F. Kabasakal (szerk.) (1998): *Introduction. Politics of Representation and Identity*. In *Deconstructing Images of „The Turkish Women*, St. Martin Press, New York, 1–34.
- *Bianet*, “Erkek Şiddeti Çetesi”, 2010-2014, <http://bianet.org/bianet/erkek-siddeti/161582-erkek-siddetinin-2014-grafigi>.
- *CEDAW szövege* <http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/>
- Erdoğan, Recep Tayyip (2014): *Isztambul*. BBC News, “Turkey president Erdogan: Women are not equal to men”, 2014, november 24. <http://www.bbc.com/news/world-europe-30183711>
- Fleming, Katherine Elizabeth (1998): Women as Preserves of the Past: Ziya Gökalp and Women’s Reform.” In Zehra Kabasakal Arat (szerk.): *Deconstructing Images of The Turkish Women*. St. Martins Press, New York, 127-138.
- *Hatályos Török Alkotmány angol szövege*. https://global.tbmm.gov.tr/docs/constitution_en.pdf
- *Hürriyet Daily News* (2013) “Turkish PM Erdoğan reiterates his call for three children”, 2013 január 3. <http://www.hurriyetdailynews.com/turkish-pm-erdogan-reiterates-his-call-for-three-children.aspx?pageID=238&nid=38235>
- *Hürriyet Daily News* (2014) “Women should not laugh in public, Turkish deputy PM says”, 2014. július 29. <http://www.hurriyetdailynews.com/women-should-not-laugh-in-public-turkish-deputy-pm-says-.aspx?pageID=238&nID=69732&NewsCatID=338>
- *Kaos GL*, “LGBT Organizations Demand the Resignation of Interior Minister”, 2011. december 30. <http://kaosgl.org/page.php?id=10241>
- Kovács Krisztina (2003): A nemek közötti megkülönböztetés tilalma. In: Halmi Gábor-Tóth Gábor Attila: *Emberi jogok*. Osiris Kiadó. Budapest, 363–421.
- Meltem, Müftüler-Bac (1999): Turkish Women’s Predicament. *Women’s Studies International Forum*, Vol. 22, No. 3, pp. 303–315,. [http://yoksis.bilkent.edu.tr/pdf/files/10.1016-S0277-5395\(99\)00029-1.pdf](http://yoksis.bilkent.edu.tr/pdf/files/10.1016-S0277-5395(99)00029-1.pdf).
- *Murder a fact of life for women in Turkey*, *Daily News with Radikal* 2/20/2011 <http://www.hurriyetdailynews.com/default.aspx?pageid=438&n=women-murder-victims-increase-snowballing-in-turkey-2011-02-20>
- *NGO Report on the Implementation of CEDAW 1997. Prepared by Women for Women’s Human Rights and presented to the United Nations Committee for the Elimination of all Kinds of Discrimination against Women at the Periodic Review of Turkey*. New York, 1997, január. <http://wwhr.org>.

- Pinar, Ilkharacan – Amado, Liz (2004): *Reform of the Turkish Penal Code and Sexual Rights. Challenging Fundamentalisms: A Web Resource for Women’s Human Rights*. www.whrnet.org/fundamentalisms.
- *Population and Development Indicators* <http://pdfproc.lib.msu.edu/?file=/DMC/African%20Journals/pdfs/social%20development/vol2no2/jsda002002010.pdf>
- *Replies of the Turkish Delegation to the Question of the Pre Session Working Group of the Committee on the Elimination of Discrimination to Turkey*. United Nations New York. 1997. január 17., <http://www.die.gov.tr/CIN/women/cedawpr.htm#REPLIES>
- *Török Polgári Törvénykönyv*. http://www.tusev.org.tr/usrfiles/files/Turkish_Civil_Code.pdf
- *TURKEY: Shadow Report Summary for the 64th Pre-Sessional Working Group of the Committee on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women submitted by the Executive Committee for NGO Forum on CEDAW-Turkey* www.ilga.org/wp-content/uploads/2016/02/Turkey-Report-for-the-64th-Pre-Sessional-Working-Group-of-CEDAW-.pdf
- *UN takes stock of CEDAW recommendations to Turkey* <http://eca.unwomen.org/en/news/stories/2016/09/un-takes-stock-of-cedaw-recommendations-to-turkey>
- *Yakin Ertürk 15 years of The United Nations Special Rapporteur on Violence Against Women, Its Causes and Consequences*. 2002. 24–25. <http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Women/15YearReviewofVAWMandate.pdf>
- Zaccaria Márton Leó (2015): *Az egyenlő munkáért egyenlő bér elv megjelenése és alkalmazása az Egyenlő Bánásmód Hatóság gyakorlatában, tekintettel az európai bírósági és kúriai joggyakorlatra. Az Egyenlő Bánásmód Hatóság 10 éve* című pályázat keretei között elkészült tudományos pályamunka. Debrecen, 5. http://www.egyenlobanasmod.hu/app/webroot/files/img/articles/5519181185fc04821a2b9de90fc1dafe/Zaccaria_M%C3%A1rton_Le%C3%B3_p%C3%A1lyamunka.pdf

Az európai ombudsman szerződésen kívüli kártérítési felelőssége*

I. BEVEZETÉS

Felvetődik a kérdés, hogy mennyire tekinthető valamely intézmény, vagy szerv alkalmassága mérőszámának, ha olyan „hibát” követ el, amelynek ellenőrzésére, sőt megelőzésére felállították. Az európai ombudsman hivatala tevékenysége során többször szembesült azzal, hogy vele szemben feltételezett hivatali visszásság miatt bírósághoz fordultak. Az ombudsman tehát éppen olyan magatartás feltételezett megvalósítása miatt került alperesi helyzetbe, amelynek felderítésére ellenőrző tevékenysége irányul, sőt, amelynek megelőzésére fókuszál, hiszen például kritikai észrevételével megpróbálja megelőzni egy hivatali visszásság megismétlődését.

Az európai ombudsman hivatalát a maastrichti szerződés állította fel. A maastrichti szerződésre nagy szükség volt annak érdekében, hogy megfelelőbb keretet tudjanak adni a belső politikáknak a bel- és igazságügyi együttműködés terén, és koherensebb keretet az egyesített közösségi akcióknak. Ugyanakkor a Közösség és az Európai Unió kibővített hatáskörének gyakorlása voltaképpen a politikai és gazdasági élet teljes spektrumán sürgőssé tette az egyének még hatékonyabb védelmét a *rule of law* alapján,^[1] amely átszövi az Unió rendszerét, de a különböző politikák területén eltérő hangsúllyal és legfőképpen eltérő intenzitással.^[2] Dahrendorf szerint a demokrácia a nép – valamennyi polgár – hangjaként, olyan intézményeket állít fel, amelyek ellenőrzik a kormányzatot, és lehetővé teszik, hogy erőszak nélkül változtassanak rajta. Ilyen értelemben a *demos*, a nép a szuverén, amely a demokrácia intézményeinek adja a legitimitációt.^[3] Az európai ombudsman intézményét azzal a céllal állították fel, hogy erősítse az uniós intézményrendszer feletti felügyeletet, és az uniós intézményrendszert még demokratikusabbá tegyék egy olyan szerv felállításával, ahova a polgárok közvetlenül fordulhatnak.^[4] Ahogy Peters is rámutatott, az uniós közigazgatás és a polgárok kapcsolatának

[*]A tanulmány az MTA Bolyai János kutatási ösztöndíja keretében készült..

[1] Bradley – Sutton, 1996, 246.

[2] Wennerström, 2007, 157.

[3] Dahrendorf, 2003, 103.

[4] Lásd bővebben Marias A. Epaminondas: *European Citizenship*. EIPA, 1994; Katja •

erősítése volt a *raison d'être* az európai hivatal felállításánál.^[5] És bár az ombudsman megállapításainak nincsen kötelező ereje, az intézmény által alkalmazott, a jogon alapuló megközelítés lehetővé teszi, hogy az ombudsmant elhelyezhessük a jogi elszámolhatóság mechanizmusában.^[6]

A tanulmány két alapeleme az európai ombudsman intézménye és a szerződésen kívüli kárfelelősség. Ennek megfelelően először egy rövid általános áttekintést adunk a szerződésen kívüli kártérítési felelősségről, valamint az Európai ombudsmanról, ezt követően pedig az uniós bíróság vonatkozó ítéletén keresztül szemléltetjük az ombudsmani kárfelelősség megvalósulását.

II. A SZERZŐDÉSEN KÍVÜLI KÁRTÉRÍTÉSI FELELŐSSÉG

A szerződésen kívüli kártérítési felelősség érvényesítéséről az EUMSZ 268. (volt EKSz 235. cikk) cikke rendelkezik, mely szerint az Európai Unió Bírósága hatáskörrel rendelkezik a 340. cikk második és harmadik bekezdésében említett kártérítési vitákban. A 340. cikk szerint:

„Az Unió szerződéses felelősségét az adott szerződésre alkalmazandó jog szabályozza.

Szerződésen kívüli felelősség esetén az Unió a tagállamok jogában közös általános elveknek megfelelően megtéríti az intézményei vagy alkalmazottai által feladataik teljesítése során okozott károkat.

A második bekezdéstől eltérve, a tagállamok jogában közös általános elveknek megfelelően az Európai Központi Bank köteles megtéríteni az általa vagy alkalmazottai által feladataik ellátása során okozott károkat.

Az Unió alkalmazottainak az Unióval szembeni személyes felelősségét a személyzeti szabályzatukban vagy a rájuk vonatkozó alkalmazási feltételekben megállapított rendelkezések szabályozzák”.

A kártérítési vitákban a felperes olyan természetes, illetve jogi személy, aki a kárt elszenvedte, és a kár elszenvedését követő öt éven belül kezdeményezi a per megindítását. Az elévülés megszakad, ha a Bírósághoz keresetet nyújtottak be, vagy

- Heede: *European Ombudsman: redress and control at Union level*. Kluwer, 2000; John Marcus Meese: *Das Petitionsrecht beim Europäischem Parlament und das Beschwerderecht beim Bürgerbeauftragten der Europäischen Union*. Peter Lang, 2000; Linda C. Reif: *The Ombudsman, Good Governance and the International Human Rights System*. Martinus Nijhoff, 2004; Peter Biering: *The Danish Proposal to the Intergovernmental Conference on Political Union*, In: *The European Ombudsman, Origins, Establishment and Evolution*, [online] (Luxembourg, Office for Official Publications of the European Communities) 2005; Ezio Perillo: *The Process of Drafting the European Ombudsman's Statute*, In: *The European Ombudsman, Origins, Establishment and Evolution*, [online] (Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities), 2005; Ana María Moure Pino: *The European Ombudsman in the Framework of the European Union*. *Revista Chilena de Derecho* (2011) 38.

[5] Peters, 2005, 699–700.

[6] Vogiatzis, 2013, 1685.

ha a károsult fél az eljárás megindítása előtt követelésével az Unió megfelelő intézményéhez fordult.^[7]

Az EUMSZ-ben nem találunk további rendelkezést a kártérítési vitára vonatkozóan, a 340. cikk viszont eléggé tágan fogalmaz, hiszen a tagállamok jogában közös általános elvekre utal, ugyanakkor mivel nincsen ebben a tárgyban közös általános elv, a Bíróság elég széles körben alakíthatta ki a vonatkozó elveket.^[8] Első lépésként a *Société commerciale Antoine Vloeberghs SA vs. Főhatóság* ügyben mutatott rá arra, hogy abban különbözik a megsemmisítés iránti keresettől, hogy nem egy meghatározott intézkedés megsemmisítésére irányul, hanem a valamely közösségi intézmény által okozott kár megtérítésére.^[9] A *Lütticke GmbH* ügy kapcsán kiemelte, hogy a 215. (EUMSZ 340.) cikk második bekezdésénél, és az e rendelkezés által hivatkozott általános elveknél fogva a Közösség felelőssége feltételezi egyes körülmények fennállását, mely átfogja a tényleges kárt, az intézmény állítólagos magatartása és a kár közötti okozati összefüggést, és egy ilyen magatartás jogellenességét.^[10] Czúcz szerint ez a *Lütticke* ügy azért is volt jelentős a *Zuckerfabrik Schöppenstedt* ügygel együtt, mert míg korábban a kártérítési felelősség megállapítását összekötötték a megsemmisítés iránti keresettel, a két ügy ítéletét követően már önállóan is lehetett kártérítési keresetet indítani.^[11] Utóbbi ügyben a Bíróság ugyanis leszögezte, hogy a kárfelelősség megállapítása iránti kereset egy önálló kereseti forma, amely a keresetek rendszerében külön funkciót tölt be, és sajátos tárgyára figyelemmel meghatározott feltételekkel vehető figyelembe.^[12] A kárfelelősség megállapítása iránti kereset valamely közösségi intézmény vagy szerv aktusából, vagy jogellenes magatartásából eredő sérelem orvoslására irányul, míg a másik két kereset valamely jogilag kötelező erejű aktus jogellenességének, vagy egy ilyen aktus hiányának szankcionálására irányul.^[13] A kártérítési kereset autonómiájának elve ezáltal abban találja jogalapját, hogy e kereset célja különbözik a megsemmisítés iránti kereset céljától.^[14] Fontos kiemelnem, hogy azoknak a jogalanyoknak, akik

[7] 46. cikk: „A szerződésen kívül okozott károkért való felelősségre vonatkozó ügyekben az Unió elleni eljárás megindításának joga az erre okot adó esemény felmerülésétől számított öt év alatt évül el. Az elévülés megszakad, ha a Bírósághoz keresetet nyújtottak be, vagy ha a károsult fél az eljárás megindítása előtt követelésével az Unió megfelelő intézményéhez fordult. Ez utóbbi esetben az eljárást az Európai Unió működéséről szóló szerződés 263. cikkében előírt két hónapos határidőn belül kell megindítani; adott esetben Európai Unió működéséről szóló szerződés 265. cikke második bekezdésének rendelkezéseit kell alkalmazni.”

[8] Caranta, 2013, 239.

[9] 9, 12/60 *Antoine Vloeberghs SA vs. High Authority of the European Coal and Steel Community*, 3. pont

[10] 12/60 *Société commerciale Antoine Vloeberghs SA vs. Főhatóság*.

[11] Lásd részletesebben Czúcz, 2010, 27–34.

[12] *Zuckerfabrik Schöppenstedt kontra Tanács* ügyben 1971. december 2-án hozott ítéletének [EBHT 1971., 975. o.] 3. pontja

[13] C-234/02. P számú *European Ombudsman v Frank Lamberts*, 59. pont.

[14] 178/98.sz., *Fresh Marine kontra Bizottság* ügyben 2000. október 24-én hozott ítélet [EBHT 2000., II-3331. o.] 45. pontja

az EUMSZ 263. cikkben (EKSz 230. cikk) említett elfogadhatósági feltételek okán nem támadhatnak egyes közösségi aktusokat és intézkedéseket, a szerződésen kívüli felelősség megállapítása iránti kereset benyújtásával lehetőségük van jogvita tárgyává tenni az olyan határozati jelleget nélkülöző magatartást, amely emiatt nem képezheti megsemmisítés iránti kereset tárgyát, amennyiben egy ilyen magatartás olyan természetű, hogy felveti a Közösség felelősségét.^[15]

III. AZ EURÓPAI OMBUDSMAN

Az EUMSZ 228. cikke (az EKSz. korábbi 195. cikke) szerint bármely uniós polgártól vagy valamely tagállamban lakóhellyel, illetve létesítő okirat szerinti székhellyel rendelkező természetes vagy jogi személytől érkező, az uniós intézmények, szervek vagy hivatalok – kivéve az igazságszolgáltatási hatáskörében eljáró Európai Unió Bíróságát – tevékenysége során felmerülő hivatali visszasságokra vonatkozó panaszok átvételére az Európai Parlament által megválasztott ombudsman jogosult. Az európai ombudsman feladata, hogy segítséget nyújt a közösségi intézmények és szervek tevékenysége során jelentkező hivatali visszasságok feltárásához – kivéve a Bíróság és az Elsőfokú Bíróság igazságszolgáltatási jogkörének gyakorlása során felmerülő visszasságokat –, és megszüntetésükre ajánlásokat tesz, ugyanakkor más hatóság vagy szerv eljárása panasz tárgyát nem képezheti.^[16]

Az ombudsman döntésével, vagy a panasz kezelésével szemben sem a Szerződés, sem az Alapokmány nem biztosít jogorvoslatot a hivatalhoz forduló panaszos számára. Ezt a Bíróság is megerősítette a *Srinivasan vs. Ombudsman*, illetve az *Apostolov vs. European Ombudsman* ügyek kapcsán: amennyiben indoklással ellátott döntésében – egy panasz érdemi vizsgálatát magában foglalva – arról határoz, hogy további lépéseket nem tesz az ügyben, ez nem olyan intézkedés, amelyet meg lehetne semmisíteni, mivel az EUMSZ 263. cikke^[17]

[15] Amire egyébként a 193/04. számú Hans-Martin Tillack kontra Európai Közösségek Bizottság 2006. október 4-én hozott ítéletében is hivatkozott az ítélet 98. pontjában.

[16] Az Európai Parlament határozata az ombudsman feladatainak ellátására vonatkozó szabályokról és általános feltételekről (röviden Alapokmány) 2. cikk (1) bekezdés. Elfogadta 1994. március 9-i határozatával (HL L 113., 1994.5.4., 15. o.), módosította 2002. március 14-i (HL L 92., 2002.4.9., 13. o.) és 2008. június 18-i (HL L 189., 2008.7.17., 25. o.) határozatával.

[17] A cikk kimondja, hogy az Európai Unió Bírósága megvizsgálja a jogalkotási aktusok jogszerűségét, valamint a Tanács, a Bizottság és az Európai Központi Bank jogi aktusait, kivéve az ajánlásokat és a véleményeket, továbbá az Európai Parlament és az Európai Tanács harmadik személyekre joghatással járó aktusait. Az Európai Unió Bírósága megvizsgálja továbbá az Unió szervei vagy hivatalai által elfogadott, harmadik személyekre joghatással járó jogi aktusok jogszerűségét. E célból az Európai Unió Bírósága hatáskörrel rendelkezik az olyan keresetek tekintetében, amelyeket valamely tagállam, az Európai Parlament, a Tanács vagy a Bizottság nyújt be hatáskör hiánya, lényeges eljárási szabályok megsértése, a Szerződések vagy az alkalmazásukra vonatkozó bármely jogi rendelkezés megsértése vagy hatáskörrel való visszaélés miatt. Az Európai Unió Bírósága azonos feltételek mellett rendelkezik hatáskörrel a Számvevőszék, az Európai Központi Bank és a Régiók Bizottsága által előjogaik megóvása érdekében indított keresetek tekintetében. Bármely természetes vagy jogi személy az első és második bekezdésben

alapján a döntés nem jár joghatással harmadik félre.^[18]

Bár az ombudsman döntését határozat formájában hozza meg, a Bíróság a Komninou és társai kontra Bizottság ügyben rámutatott arra, hogy ennek nincs kötelező ereje.^[19] Az *Associazione delle Cantine Sociali Venete vs. European Ombudsman and European Parliament* ítélete alapján az éves és a különjelentések sem járnak joghatással harmadik fél irányába, és ezek nem kötik a Parlamentet sem.^[20] Különjelentés benyújtására egyébként akkor kerül sor, amikor hivatali visszásságot állapít meg vizsgálata eredményeképpen, de ajánlastervezetét vagy nem fogadják el, vagy az érintett szerv ajánlastervezettel kapcsolatos véleményét nem találja kielégítőnek. Ekkor az Európai Parlamentnek és a panasszal érintett feleknek benyújtja azt a különjelentést, amelyben megállapítja a hivatali visszásságot és ajánlásokat is tehet.

Az európai ombudsman kárfelelőssége elsőként a Lamberts kontra Ombudsman ügyben merült fel, de ekkor még az Elsőfokú Bíróság a szerződésen kívüli kárfelelősséget nem állapította meg, mivel az ombudsman nem követett el hivatali visszaélést, így a kártérítésre vonatkozó igényt elutasította.^[21]

Ugyanakkor felhívnom a figyelmet a pert követő fellebbezésre, ahol már látható a Bíróság magatartásában bekövetkezett változás. A bíróság ugyanis rámutatott arra, hogy a kártérítéshez való jog egyik előfeltétele a kellően súlyos jogsértés fennállta, ezért a Közösség szerződésen kívüli felelőssége tekintetében szükséges annak az eljárásnak a vizsgálata, amely a sérelmet okozta, azért, hogy meg lehessen állapítani az intézmény vagy szerv felelősségét, mivel e nélkül a 268. cikk (EKSz 235. cikk) szerinti eljárás nem lenne hatékony.^[22] Ezzel tehát kimondta, hogy a Bíróság igenis vizsgálhatja az ombudsmani hivatal eljárását, a panasz kezelését, amivel egyértelmű lépést tett saját pozíciójának erősítése terén, válaszként arra, hogy az ombudsmani hivatal a fennállása óta folyamatosan feszegette hatásköri kereteit.

- említett feltételek mellett eljárást indíthat a neki címzett vagy az őt közvetlenül és személyében érintő jogi aktusok ellen, továbbá az őt közvetlenül érintő olyan rendeleti jellegű jogi aktusok ellen, amelyek nem vonnak maguk után végrehajtási intézkedéseket. Az Unió szerveit és hivatalait létrehozó jogi aktusok meghatározhatják azokat a külön feltételeket, amelyek alapján egy természetes vagy jogi személy az e szervek és hivatalok által elfogadott, rá nézve joghatás kiváltására irányuló jogi aktusokkal szemben keresettel élhet. Az e cikkben szabályozott eljárásokat, az esettől függően, az intézkedés kihirdetésétől vagy a felperessel történő közlésétől, illetve ennek hiányában attól a naptól számított két hónapon belül kell megindítani, amikor arról a felperes tudomást szerzett.

[18] A 196/08 (C-580/08.P.) Srinivasan kontra Ombudsman ügyben 2008. november 3-án hozott ítélet 12. pont, továbbá a T-290/08. *Apostolov vs. European Ombudsman* ügyben 2008. december 15-én hozott ítélet.

[19] A 167/06 P *Komninou és társai kontra Bizottság* 2007. október 25-én hozott ítélet 44. pontja.

[20] A 103/99. *Associazione delle Cantine Sociali Venete vs. European Ombudsman and European Parliament* ügyben 2000. május 22-én hozott ítélet 50. pontja.

[21] A T-209/00. számú *Frank Lamberts vs. European Ombudsman* ügyben 2002. április 10-én hozott ítélet 29. pontja. Lásd bővebben Markku Suksi: *Case C-234/02 P, European Ombudsman v. Frank Lamberts, Common Market Law Review*, (2005) 42, 1765–1781.

[22] A C-234/02. P számú *European Ombudsman v Frank Lamberts* ügyben 2004. március 23-án hozott ítélet 60. és 61. pontja.

A tényleges fordulópontot egy európai bizottsági tisztviselő által az ombudsmannal szemben benyújtott kártérítési kereset jelentette.^[23] Az ügy előzményét egy, a görög állampolgárok által az ombudsmanhoz benyújtott panasz jelentette, mely szerint az Európai Bizottság gondatlan ügyintézését^[24] követett el. A görög panaszosok és az Európai Bizottság, illetve a görög panaszosok és ombudsman közötti eljárás a perben hivatkozási pontokként megtalálhatóak.^[25] A szóban forgó ügyben az ombudsmani eljárás befejeztével a Bizottság gondatlan és részrehajló ügyintézését állapították meg, de mivel az ügy olyan eljárásokat tartalmazott, amelyek múltbeli eseményekhez kapcsolódtak, nem tartotta megvalósíthatónak a békés megegyezést, és kritikai észrevételekkel zárta le az ügyet.^[26] Érdekesség, hogy az ombudsman a határozatában arra a 2002-ben kibocsátott Bizottsági közleményre hivatkozott, amely a Bizottság és a közösségi jog megsértését felpanaszolóknak kapcsolatáról szól részletes eljárási szabályokat rögzítette, és amely közlemény egy korábbi, a Bizottság kötelezettségzegési eljárását vizsgáló ombudsmani eljárás eredményeképpen született.^[27]

A következőkben az ombudsmani kárfelelősség bemutatásához a kárfelelősséget megalapozó feltételek szemléltetjük ebben a bírósági ügyben.

[23] A T-412/05. számú „M” kontra ombudsman, 35. pont.

[24] A maladministration a Hivatalos Lapban gondatlan ügyintézésként lett fordítva.

[25] Az ombudsmanhoz 1999. október 22-én fordult a panaszos, amelyben három dolgot állított. Egyrészt 1995. július 7. és 1998. december 9. között, közel három és fél éven keresztül a panaszos nem kapott levelet a Bizottságtól, amiben tájékoztatta volna őt az ügy fejleményeiről, így a panaszosnak nem volt lehetősége megvédeni álláspontját. Továbbá a XI. Főigazgatóság néhány tisztviselője arra törekedett, hogy ne biztosítsák a közösségi jogalkotás megfelelő végrehajtását, valamint, hogy Görögország felhasználhassa a közösségi hitelkeretet. Valamint, hogy a Bizottság manipulálta az ügyet, és megpróbálta valamiképpen lezárni.

[26] 1998 márciusától 1998 decemberéig, amely idő alatt az Európai Bizottság megváltoztatta álláspontját, nem látta el a panaszost megfelelő információval, mivel eltitkolta, hogy 1998. július 28-ai határozatával úgy döntött, hogy a Kohéziós Alapból támogatja a projektet. Emiatt a panaszost megtévesztette, abban a téves hitben hagyta, hogy a vizsgálat még mindig tart. Ezért a hivatali visszásság esete megvalósult. Az Európai Bizottság tévesen állapította meg, hogy a szóban forgó irányelv nem alkalmazható a projektre, mert a projekt megvalósítását eredményező pályázati hozzájárulás az Európai Bíróság C 431/92 ítélete értelmében formálisan 1995. február 28-án lett benyújtva, tehát a szóban forgó irányelv releváns 1. cikke (2) bekezdése életbe lépését követően. Ezért itt is megvalósult a hivatali visszásság esete. A panaszos nem tudta, hogy az ügyet kezelő tisztviselő éves, majd fizetés nélküli szabadságon van, és 1998. december 9-ei dátummal egy olyan értesítést kapott a tisztviselőtől, hogy az ügyet még mindig vizsgálják. Ezek után joggal feltételezhette, hogy nem pártatlanul és megfelelően kezelte ügyét, és hogy a tisztviselő nem kizárólag a Közösség érdekeit szem előtt tartva járt el. Egyébként pedig bármilyen tagállami állampolgár nehezen tudja a pártatlan elbírálást elképzelni egy jogsértési eljárásban résztvevő olyan bizottsági tisztviselőnél, aki politikai párttiszséget is visel abban a tagállamban, amelyet az ügy érint és nyilvánosan ebben a minőségében tevékenykedik az ügy elbírálása idején. Ez a Bizottság mint a Szerződés őre szerepét is megkérdőjelezheti, ebből kifolyólag az ombudsman úgy véli, a Bizottság elmulasztotta biztosítani az eset kapcsán a pártatlan és megfelelő elbírálást. Ezzel pedig hivatali visszaélést valósított meg.

[27] *Commission communication to the European Parliament and the European Ombudsman on Relations with the complainants in respect of infringements of Community law*, Commission of the European Communities, Brussels 20., 03.2002 COM (2002) 141 final http://europa.eu/eur-lex/en/com/cnc/2002/com2002_0141en01.pdf. Az ügyről lásd részletesebben Várnay – Papp – Varju – Bartha, 2006; Eeckhout – Godts, 2005.

IV. A KÁRFELELŐSSÉG ELEMEI

A keresetben a bizottsági tisztviselő arra hivatkozott, hogy az ombudsman feladata ellátása során több hibát is vétett, így közzétette az ombudsmani jelentést, melyben jogellenesen lett megnevezve a felperes, az iratok megvizsgálása során az ombudsman gondatlanul járt el és téves következtetéseket vont le, amelyek megalapozzák a kárfelelősségét.^[28]

Felhívnám a figyelmet arra, hogy a felperes európai bizottsági tisztviselő volt, tehát a keresete nem jelenhetett alkalmazott és alkalmazó intézmény közötti jogvitát. A Közösség kárfelelősségének megállapítását kérte, amely nem az őt alkalmazó intézmény tevékenységének eredményeképpen jött létre, tehát a személyzeti szabályzat jogorvoslatokra vonatkozó előírása nem volt alkalmazható.^[29] A Bíróság az egészségét érintő kártérítési igényt nem, csak az erkölcsi károkozással kapcsolatos kereseti igényt fogadta el, de csak a felperes, nem pedig felperes és családja vonatkozásában.

A Bíróság abban az esetben ismeri el az Unió kárfelelősségét, ha az alábbi három feltétel egyszerre teljesül: a felperes kárt szenvedett; az európai intézmények vagy alkalmazottaik az európai uniós jog szerint jogszerűtlen magatartást tanúsítottak, és közvetlen ok-okozati kapcsolat áll fenn a felperes által elszenvedett kár és az európai intézmények vagy alkalmazottaik jogszerűtlen viselkedése között.^[30] A következőkben ezeknek az elemeknek a jelenlétét, illetve hiányát tekintjük át.

[28] Az ombudsman határozatát követően a bizottsági tisztviselő neve megjelent az ombudsman sajtóközleményében, több újságban és internetes oldalon. A felperes azt állította, ezért kárt szenvedett, amelyet súlyosbított, hogy fontos munkakörrel rendelkezett és az ombudsmani határozat közzététele súlyosan sértette szakmai megítélését. A felperes keresetlevelében elsősorban azzal érvelt, hogy az ombudsman súlyos hibát követett el személyek – így a felperes – nevének közzétételével, mivel megsértette a bizalom és arányosság elvét, ugyanis a név feltüntetése nem tekinthető elkerülhetetlen és indokolható kivételnek a bizalom általános szabálya alól. Továbbá arra hivatkozott, hogy az *audi alteram partem* elve nem érvényesült, és véleménye szerint tilos természetes vagy jogi személlyel kapcsolatban kedvezőtlen véleményt adni egy olyan jelentésben, amelyet később széles körben ismertté és közzé kell tenni; valamint az ombudsman a következtetések levonásakor gondatlanul járt el, tévesen értékelte a tényeket és véleményét elégtelen elemekre alapozta. A felperes ezért 150 000 eurós kártérítést kért az elszenvedett szakmai és erkölcsi kár, valamint egészségkárosodás miatt. A felperes a kártérítés összegét nem tekintette véglegesnek, az ügy folyamán az összeg módosításának lehetőségét fenntartotta. A kártérítés mellett pedig a perköltségek ombudsman általi viselését is kérelmezte.

[29] Az Európai Közösségek tisztviselőinek személyzeti szabályzatáról és egyéb alkalmazottainak alkalmazási feltételeiről szóló, többször módosított, 1968. február 29-i 259/68/EGK, Euratom, ESZAK tanácsi rendelet (Staff Regulations, azaz Személyzeti Szabályzat, a továbbiakban: SR.) tanácsi rendelet OJ L 56, 4.3.1968-Special Edition 1968, 1 December 1972. Utoljára módosítva 2010 (HL L 129., 2014.4.30., 12. o.)

[30] <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=URISERV%3Aai0040>

1. A feltételezett jogellenes magatartás

A felelősséget keletkeztető jogsértő magatartásokat uniós összefüggésekben általában négy típusba sorolják: az uniós alkalmazott egyedi jogsértése munkaköri kötelezettségének teljesítése közben (az alkalmazott hibája); az uniós szervek eljárásának hibáiból eredő jogsértés; egyedi, igazgatási jellegű határozatokkal jogsértő módon okozott kár; és az általános joghatású jogszabályok (jogalkotás) által okozott kár.^[31]

Elsőként is ki kell térnünk a mérlegelési jogkör kérdésére, hiszen az Európai Ombudsman széles mérlegelési mozgásterrel rendelkezik a panaszok megalapozottsága, és az őket érintő szükséges intézkedéseket illetően, eredménykötelezettség pedig nem terheli. Itt utalnék a Bergaderm és Goupil kontra Bizottság ügyre, amelyben többek között megtalálható, hogy a jogellenes magatartás megvalósításához az intézménynek vagy szervnek kellő súlyosságú jogszabálysértést kell elkövetni, amely jogszabály jogokat keletkeztet az egyének számára. A kellő súlyosság tekintetében az intézmény, illetve szerv mérlegelési jogának állított korlátok súlyos és nyilvánvaló figyelmen kívül hagyása tekinthető irányadónak. Amely intézménynél ezek a korlátok szűk körűek, vagy nem léteznek, ott a közöségi jog pusztá megsértése is elégséges a kellően súlyos jogsértéshez.^[32]

Azt is láthatjuk, hogy a Bíróság számos döntésében található a mérlegelési jogkör korlátaira vonatkozó utalás, például, hogy a közigazgatási szerv következetesen és jóhiszeműen járjon el, kerülje a diszkriminációt, megfeleljen az arányosság, egyenlőség, jogos elvárás elvének, és tartsa tiszteletben az alapvető és emberi jogokat.^[33] A Tillack kontra Bizottság ügyben rámutatott arra is, hogy adott szervnek a mérlegelési vagy értékelési jogkör keretében az értékelést az érintett személyek jogainak és szabadságainak figyelembevételével kell elvégeznie.^[34] Ehhez figyelembe kell venni az intézmény, vagy szerv funkcióját: az EUMSz és az ombudsman feladatainak ellátására vonatkozó szabályokról és általános feltételekről szóló 94/262 Európai Parlament határozat 3. cikke alapján, hogy az ombudsman vizsgálatának alanyai csak intézmények, szervek, hivatalok és ügynökségek lehetnek.

Ha továbblépünk a magán és családi élet tiszteletben tartásához való jog kérdéséhez, akkor azt látjuk, hogy az Emberi Jogok Európai Egyezményének 8. cikke és az Alapjogi Charta 7. cikke is rögzíti, valamint a Bíróság által biztosított általános jogelvek lényeges részét képezi. De a magán és családi élet tiszteletben tartásához való jog nem tekinthető abszolút jognak, mert közérdekből korlátozható. Az Ismeri

[31] Blutman, 2011, http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_548_EUjog/ch09s02.html

[32] 199/96. számú Bergaderm és Goupil kontra Bizottság ügy. Lásd például 234/02. P. számú Európai ombudsman kontra Lamberts ügy.

[33] The European Ombudsman: *Annual Report 2001*. Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg, 2002, 66.

[34] A T-193/04. számú Hans-Martin Tillack kontra Európai Közösségek Bizottsága ügy 2006. október 4-én hozott ítéletének 114. pontja.

Europa Srl kontra az Európai Közösségek Számvevőszéke ügy ítéletében láthatjuk, hogy a korlátozás az érintett intézmény megbízatása folytán talált rendkívüli tények miatt megvalósulhat, amiből kifolyólag a közvetlenül érintett személyek megnevezhetők.^[35] Megjegyezném, hogy a Számvevőszék jelentéseivel kapcsolatos esetjog az ombudsmanra is vonatkozik, mivel a korábban említett jogszabály szerint az intézmények és szervek szabálytalanságait vizsgálja anélkül, hogy az egyének magatartását felügyelné. Az előbbi gondolatmenetet folytatva, két esetben lehetséges kivételt tenni a bizalmas kezelés alól. Egyrészt a tények súlyossága, és az intézmény vagy szerv által elérni kívánt cél okán, illetve amikor a bizalmas kezelés zavart keltene, kétséget ébresztene az érintettek személyét tekintve: amikor a szabálytalanságot rögzítő jelentés által érintettek, de nem az abban résztvevők érdekeit sértené.

Visszatérve a bizottsági tisztviselő és az ombudsman közötti perre, tehát a felperes megnevezése nem volt szükséges ahhoz, hogy a hivatali visszáságról jelentés készüljön, és az ombudsman is rámutatott arra, miszerint a Bizottság nem tett meg minden szükséges lépést ahhoz, hogy a tisztviselő pártatlanságával kapcsolatban ne merüljön fel kétség, így az ombudsman harmadik kritikai észrevételében sem volt szükséges megnevezni. Ezt támasztja alá, hogy az ombudsman határozatának második, interneten közzé tett változata már nem nevesítette a tisztviselőt. A név megjelölése azért sem volt szükséges, mert az érintett Főigazgatóság 100 fős stábbal rendelkezik, így egy név nélküli tisztviselőre utalás nem okozott volna akkora zavart, mint például a fent említett Ismeri Europa Srl kontra Számvevőszék ügyben, ahol négy igazgatóból kettőt volt érintett.

Tehát az ombudsman nem biztosította a felperes számára a meghallgatáshoz való jogot határozatának meghozatala előtt. Az ombudsman statútumát nézve ugyanakkor láthatjuk, hogy az ombudsmanhoz benyújtott panaszban név szerint kritizált alkalmazottnak vagy más tisztviselőnek fel kell hívni a figyelmét arra a lehetőségre, hogy ismertetheti álláspontját. Itt ezzel a felperes csak az ombudsmanhoz benyújtott panasszal kapcsolatban élhetett, az ombudsman által levont következtetések és megállapítások kapcsán nem. Az ombudsman így megsértette a harmadik kritikai észrevételében történő megnevezéssel a kontradiktórius eljárás elvét, az arányosság elvét és a magán és családi élet tiszteletben tartásához való jogot.

2. Az okozati összefüggés

A kártérítési felelősség megnyílásának feltétele az okozati összefüggés és a kár, amelyek szorosan összefüggnek, ezért a bizonyítás során sokszor nehéz elválasztani e két részét. Az EUMSZ rendelkezésének megfelelően a kár és az okozati

[35] 277/97. számú Ismeri Europa Srl kontra az Európai Közösségek Számvevőszéke ügy 1999. június 15-ei ítélete.

összefüggés tekintetében is a tagállamok kártérítési szabályokra vonatkozó közös elvei vezérlik a Bíróságot.^[36]

Az esetjogot tekintve, a Fresh Marine kontra Bizottság ügy és a Beamglow kontra Parlament és társai ügyben olvashatjuk, illetve a vonatkozó 288. cikk (2) bekezdése szerint kielégítő, közvetlen kapcsolatnak kell lennie a közösségi intézmények és a kár között,^[37] amelyet a felperesnek kell bizonyítania. Ügyünkben a felperes szerint az ombudsman több magatartása is sérelmet okozott: így az ombudsman hibát követett el, amikor a 1288/99/OV számú panaszon alapuló jelentését határozatnak titulálta, ugyanakkor nincs jogköre kötelező érvényű intézkedéseket hozni; a felperes nevének feltüntetése; a diszkriminatív bánásmód, amelyet a felperes elszenvedett a panaszt benyújtóval szemben, mivel utóbbi nevét bizalmasan kezelték; a hibák, amelyeket a Bizottság feltételezett hivatali visszásságainak kivizsgálása folyamán elkövetett; és a titoktartás megsértése a Bizottság és felperes közötti belső jelentés lefolytatásával összefüggésben.

Ugyanakkor a felperes részéről nem volt bizonyíték a döntés határozatként történő megnevezése és a potenciális kár közötti összefüggésre, nem nyújtott bizonyítékot arra nézve, hogy az egyenlő elbánás elvének sérelme miatt őt sérelem érte, nem adott magyarázatot arra nézve, hogy a belső jelentésnek (az ombudsman által) a görög panaszozhoz történő eljuttatása hogyan okozhatott sérelmet. Nem tudott kielégítő okozati összefüggést felmutatni az ombudsman döntésének határozatként történő elnevezése, az egyenlőség és arányosság elvének megsértése, valamint a feltételezett sérelem között.

A felperes megnevezése és az ombudsman által elkövetett hibák kapcsán (melyek során a Bizottság hivatali visszaéléseit megállapította) megszületett megállapítások általában véve nem okoztak sérelmet a felperesnek, mivel ezek nem a tisztviselő, hanem az intézmény tevékenységére vonatkoztak. Így a tisztviselő megnevezése egy szerv döntésében általában véve nem okoz közvetlen sérelmet az érintett személynek. Itt nagyon fontos kiemelni a Bíróság álláspontját, mely szerint ebben az esetben magának a döntésnek a tartalmát kell megvizsgálni, hogy az járt-e hatással a megnevezettre. Vagyis, a Bíróság ezt követően már az ombudsmani döntés tartalmáról szólt.

Ennek alapján mutatott rá arra, hogy az egyedüli feltételezett összefüggés az ombudsman és a sérelem között az a tény lett volna, hogy a megnevezése által őt vádolják, mint aki a Bizottság részéről hozzájárult a hivatali visszásság megvalósulásához. Ezért azt kellett megnézni, hogy az ombudsman határozatában kifejtett kritikai megállapításai és a felperes megnevezése kapcsolatba hozhatók voltak-e egymással.

[36] Blutman, 2011, http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_548_EUjog/ch09s02.html

[37] Lásd aT-178/98. számú Fresh Marine kontra Bizottság ügy és a T-383/00. számú Beamglow kontra Parlament és társai ügy ítéletei.

Az ombudsman első kritikai észrevételében nem állapított meg összefüggést a felperes magatartása és a között, hogy nem informálták a bizottsági panasz benyújtóját a Bizottság véleményének megváltozásáról. Az okozati összefüggés az ombudsman első kritikai észrevételét eredményező jogszabályellenes magatartás és a feltételezett sérelem között tehát nem állt fenn. A második, hivatali visszásságot megállapító kritikai észrevételénél – amely szerint tévesen állapították meg, hogy a szóban forgó irányelv nem alkalmazható a projektre – a felperes neve egyértelműen fel volt tüntetve, ugyanakkor a határozat sem explicit, sem implicit módon nem utalt arra, hogy ez a felperes magatartásának eredményeképpen valósult meg volna. A harmadik kritikai észrevételben a felperes nevének (mint a Környezetvédelmi Főigazgatóság Jogi Egység vezetője) feltüntetése kapcsolatban volt a pártatlanság hiányával, mint az ombudsman által megállapított hivatali visszássággal. Az ombudsman úgy vélte, a felperes befolyásolhatta a Bizottság döntését, hiszen részt vett a Bizottság előtt lévő ügy lezárásban, s rámutatott arra is, hogy a felperes egy görög párt tagjaként részt vett a releváns projekt régiójában egy, a környezetvédelmi jogszabály alkotásáról szóló összejövetelen. Ezen kívül személy szerint is érintett volt e kritikai észrevételben, mivel az ombudsman szerint a Bizottság nem tett meg mindent annak biztosítására, hogy tisztviselője, vagyis a felperes részéről ne merülhessen fel kétség pártatlansága tekintetében, vagyis az ombudsman megállapításában közvetlenül megkérdőjeleződött a felperes tisztessége.

Az ombudsman határozata tehát csak a harmadik kritikai észrevétel tekintetében okozott közvetlen sérelmet, méghozzá a felperes nevének a megjelölt hivatali visszássággal kapcsolatban történő feltüntetésével.

3. A kár

Az ombudsman határozatának első változata megkérdőjelezte a felperes jó hírnevét és szakmai tisztességét, amikor a Bizottság pártatlanságának hiánya kapcsán megnevezte őt a panasz ügyintézőjeként. Mivel azt sugallta, hogy a felperes befolyásolhatta a Bizottság döntését a görög panaszosok ügyének lezárásában, ezért az első változat interneten történő megjelenése tényleges és meghatározott mértékű kárt okozott. Ugyanakkor sajtóközleményként való közzététele nem járt sérelemmel, mert ebben már nem nevesítették a tisztviselőt.

A felperes azon kár miatt kér kártérítést, amit az ombudsman felperest érintő erkölcsi megítélése miatt a felperes a jó hírnevében és szakmai becsületében elszenvedett, és amely kár tényleges és meghatározott mértékű. A kár mértékét tekintve a felperes arra hivatkozott, hogy az ombudsmani döntés miatt két újságcikk is megjelent az ügyvel kapcsolatban, ugyanakkor ezek egyikében sem nevezik meg konkrétan: bár a döntés sajtóközleményként történő közzététele megnövelte a döntés „láthatóságát”, de ez nem súlyosbított az elszenvedett sérelmen. Az okozott kár mértéke csak korlátozott, mivel a döntés első változata hozta

csak név szerint összefüggésbe a harmadik kritikai észrevétellel, amelyet később már név nélkül tettek újra fel az ombudsman honlapjára. Továbbá a Bizottság szemében a felperes szakmai megítélése és jó hírneve sértetlen maradt, mivel a Bizottság nem fogadta el az ombudsman harmadik kritikai észrevételét, és azt állította, hogy a felperes nem próbálta befolyásolni a Bizottságot a görög panaszosok ügyének lezárásában. Az ombudsman határozatában történő nevesítése nem befolyásolta a felperes lehetőségét a Bizottságon kívüli munka keresésében sem, mivel az ombudsmannak a harmadik kritikai észrevételben tett megállapításait minden alapot nélkülözve tette.

Kiemelném, hogy a Bíróság kisebb mértékben, az eredeti 250 ezer euró helyett 10 ezer euróban állapította meg a kártérítés összegét, az ombudsman döntésének első, a honlapra feltett változata okozta erkölcsi kár helyreállítására, de a felperes keresetének ezt meghaladó részét elutasította.^[38] Tehát egyértelművé tette, hogy az ombudsman erkölcsi kárt okozott hivatali visszásságával, de nem tartotta oly jelentős mértékűnek, ahogy azt a panaszos gondolta. Ezzel a lépésével pedig az ombudsmani hivatal hitelességén esett csorbán enyhített.

V. KÖVETKEZTETÉSEK

Egyrészt kiemelném, hogy a konkrét ügyben a Bíróság először kötelezte kártérítés megfizetésére a hivatalt, annak majdnem másfél évtizedes fennállása során. Ez jelzésértékűnek tekinthető: az ombudsmani hivatal nem tévedhetetlen a hivatali visszásság megállapításakor, az uniós polgárok számára fennáll a lehetőség keresetet benyújtani nem kötelező erejű döntései miatt. A Bíróság egyéb okokra alapozva is elmarasztalhatta volna a hivatalt, így hatás- és feladatkör túllépése miatt, de látható, hogy nem igazán akarta aláásni az ombudsmani hivatal hitelességét. Tehát, bár rámutatott az ombudsmani eljárás hibáira, de inkább figyelmeztető jelleggel, mivel e hibákat nem találta olyan súlyosnak.

Másrészt fel kell hívnom a figyelmet arra, hogy a Bizottság ezen határozatára hivatkoztak egy másik kártérítési keresetben.^[39] A 42/04. számú Komninou és társai kontra Bizottság ügyben az Elsőfokú Bíróság elutasította a keresetet, amelyet később meg is erősített. Itt ugyanis rámutatott arra, hogy az ombudsman

[38] Lásd az ítélet teljes szövege <http://curia.europa.eu/jurisp/cgi-bin/form.pl?lang=en&Submit=Rechercher&alldocs=alldocs&docj=docj&docop=docop&docor=docor&docjo=docjo&numaff=T-412/05&datefs=&datefe=&nomusuel=&domaine=&mots=&resmax=100>

[39] A határozat miatt az érintett bizottsági tisztviselő benyújtotta keresetét 2005. november 18-án, az Elsőfokú Bíróság pedig 2008. szeptember 14-én ítéletében elmarasztalta az ombudsmant, ugyanis a görög panaszosok – akik az ügy elején a Bizottsággal szemben panasszal fordultak az ombudsmanhoz – 2004. április 22-én kártérítési keresettel fordultak a bírósághoz. Ebben annak megállapítását kérték, hogy a Görög Köztársaság közösségi környezetvédelmi jog terén vélelmezett kötelezettségzegésével kapcsolatban benyújtott panasz vizsgálata során a Bizottság magatartása miatt nem vagyoni kárt szenvedtek.

következtetései nem kötik a közösségi bíróságot. Az ombudsman egyszerűen a jó közigazgatás, a helyes hivatali magatartás elvének megsértésére mutat rá, és nincs jogköre kötelező erejű döntéseket hozni. Eljárása egy alternatív, bíróságon kívüli utat jelent az Unió polgárai számára, amely különleges szempontoknak felel meg és nem szükségszerűen ugyanaz a célja, mint a bíróság előtt indított keresetnek. Ha az ombudsman valamely magatartást hivatali visszásságnak minősít, önmagában még nem jelenti azt, hogy az érintett intézmény vagy szerv megsérti az ítélkezési gyakorlat szerinti kellően egyértelmű jogi normát.^[40] Ezt a gondolatmenetet folytatva kijelentette, hogy ezért a bíróságnak nem kell figyelembe venni az ombudsman következtetéseit, mivel a bíróságnak kell elvégeznie a tények és bizonyítékok jogi értékelését, így az ombudsman döntésének értékelését és ebből kell levonnia saját következtetéseit.^[41]

Az európai ombudsman hivatalát az uniós polgárok érdekérvényesítő intézményeként állították fel, az uniós intézményrendszer kontrollmechanizmusának további tökéletesítése volt a cél. Az egyének egy eszközt kaptak az Európai Unió intézményeivel és szerveivel szemben, amely lehetőséget biztosít arra, hogy a szupranacionális szinten tevékenykedő intézmények és szervek eljárását bepanaszolják.

Ezzel szemben visszaérnek tűnik, hogy az ombudsman döntése, az eljárás elutasítása, vagy az eljárás megindítása miatt a panaszos nem tud fellépni, a Bírósághoz nem lehet keresetet benyújtani. Azzal azonban, hogy a Bíróság lehetőséget biztosít kártérítési pert indítani a döntés okozta károk miatt, értelemszerűen a Bíróság megteremtette az alapját annak, hogy értékelje is az ombudsman eljárását, így a döntését is. A kárfelelősség megállapítása iránti perben tehát így megvalósul az ombudsmani döntések és eljárások bírói kontrollja. Ez azért is fontos, mert a bár az ombudsmannak nincs hatásköre intézmény vagy szerv döntését megkérdőjelezni, mégis, akár döntések érdemi részével kapcsolatban is nyilatkozik. A kárfelelősség megállapítása iránti kereset előtt utat nyitva a Bíróságnak tehát lehetősége van annak megállapítására is, hogy az ombudsmani eljárás is megvalósíthat olyan magatartást, amelynek ellenőrzésére, megelőzésére a hivatalt felállították. Az ügy pedig újabb lehetőséget adott arra, hogy a Bíróság kifejtse álláspontját az ombudsmani hivatal uniós intézményrendszerben, ezen belül a jogorvoslati rendszerben betöltött szerepéről.

[40] A C-167/06. P számú Komninou and Others v Commission ügyben 2007. október 25-én hozott ítélet 44. pontja.

[41] *Uo.* 45. pont.

IRODALOM

- Blutman László (2011): *Az Európai Unió joga gyakorlatban*. http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_548_EUjog/ch09s02.htm (2016. 03.08.)
- Bradley, Kieran – Sutton, Alastair (1996): *European Union and the Rule of Law*. In: Andrew Duff – John Pinder – Roy Price (eds.): *Maastricht and Beyond: Building the European Union*. Routledge, London and New York, 229–266.
- Caranta, Roberto (2013): *The Liability of EU Institutions for Breach of Procurement Rules*. *European Procurement and Public Private Partnership Law Review*, Vol. 8. 3, 238–247.
- Czúcz Ottó (2010): *A szerződésen kívüli felelősség az EU Bíróságainak joggyakorlatában*. *Ügyészek Lapja, Különszám*, 27–34.
- Dahrendorf, Ralf (2003): *The Challenge for Democracy*. *Journal of Democracy* 4, 101–114.
- Eeckhout, Jean-Claude – Godts, Philippe (2005): *The European Commission’s Internal Procedure for Dealing with the European Ombudsman’s Inquiries*. In: *The European Ombudsman, Origins, Establishment and Evolution*, [online] (Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities).
- Peters, Anne (2005): *The European Ombudsman and the European Constitution*. *Common Market Law Review* 42, 699–700.
- Várnay Ernő – Papp Mónika – Varju Márton – Bartha Ildikó (2006): *Eu-jog a tárgyalóteremben. A tagállamokkal szembeni kötelezettségszegési eljárások*. CompLex, Budapest.
- Vogiatzis, Nikos (2013): *Exploring the European Council’s Legal Accountability: Court of Justice and European Ombudsman*. *German Law Journal*, 1661–1686.
- Wennerström, Erik O. (2007): *The Rule of Law and the European Union*. Iustus Förlag AB, Uppsala.

A végrehajtási alapelvek hangsúlyváltásai, avagy észrevételek az új büntetés-végrehajtási kódex gyakorlatához

Jelen írás a Győrben, 2015. október 30. napján tartott büntetés-végrehajtási jogi szimpózium apropóján született meg. A rendezvényen sor került annak megvitatására, hogy érzékelhető-e hangsúlyeltolódás a szabadságvesztés végrehajtásával kapcsolatos alapelvek vonatkozásában. Érintették a résztvevők a fokozatváltás és feltételes szabadságra bocsátás lehetősége körében felmerülő problémákat, valamint foglalkoztak az egyéniesítés és a reintegráció elvének gyakorlati megvalósíthatóságával, végül a rezsimrendszer érintésével állást foglaltak az új és régi jogszabály vonatkozásában. A cikk célja a szimpóziumon elhangzott, az új törvény rövid alkalmazása során megfogalmazódott tapasztalati meglátások rendszerezése, az esetleges felvetések összefoglalása.^[1]

I. ELMÉLETI ALAPOK

Napjainkban a büntetés-végrehajtási jog területét a 2013. évi CCXL. törvény szabályozza a büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról, amely 2015. január 1-jével lépett hatályba. A modernizáció jegyében nem elhanyagolható változások jelentek meg az új jogforrás keretén belül: meghatározásra került a büntetés-végrehajtási jogviszony jellege pönális kényszerjogviszonyként, melynek egyik oldalán a büntetőhatalom kizárólagos letéteményeseként az állam, a másik oldalon pedig a törvényben meghatározott jogcímen fogvatartott személy áll. Új elemként fedezhetők fel a törvényben a szabadságvesztéshez kapcsolódó alapelvek, a szimpóziumon elhangzottak és a törvény indokolása értelmében nagyobb hangsúlyt kap továbbá az izoláció korlátok közötti érvényesülésének követelménye, az egyéniesítés és a társadalomba való visszailleszkedés elősegítésére törekvés.^{[2][3]}

[1] A szimpózium meghívott vendégei: Dr. Kabódi Csaba CSc. habil. egyetemi docens, továbbá Győr-Moson-Sopron, Vas, Zala, Komárom-Esztergom és Veszprém megye területén működő büntetés-végrehajtás bírái, ügyészei és börtönparancsnokai.

[2] Vókó, 2013, 179-186.

[3] Vö.: 2013. évi CCXL. törvény a büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról (továbbiakban: Bvtv.), 1. §, 7. §, 83. §.

A szimpózium témáját képező fokozatváltás és feltételes szabadságra bocsáthatóság részletes szabályait tartalmazza a törvény. Ezek a rendelkezések kimondják, hogy akkor jelölhető ki az elítélt szabadságvesztése végrehajtására eggyel enyhébb fokozat, ha – különösen az elítélt személyiségére, előéletére, egészségi állapotára, a szabadságvesztés során tanúsított magatartására, az elkövetett bűncselekményre, a szabadságvesztés tartamára, a társadalomba való beilleszkedési készségére tekintettel – a büntetés célja a szabadságvesztés enyhébb fokozatban történő végrehajtásával is elérhető. Eggyel szigorúbb fokozat akkor jelölhető ki, ha az elítélt a büntetés-végrehajtás rendjét ismételten vagy súlyosan megzavarja. Míg feltételes szabadságra a szabadságvesztésre ítélt akkor bocsátható, ha – a büntetés végrehajtása alatt tanúsított kifogástalan magatartására, valamint arra a készségére tekintettel, hogy törvénytisztlő életmódot fog folytatni – alaposan feltehető, hogy a büntetés célja további szabadságelvonás nélkül is elérhető, és a határozott ideig tartó szabadságvesztésnek a Btk. 38. § (2) bekezdése szerinti vagy a bíróság által az ítéletben megállapított részét, az életfogytig tartó szabadságvesztés esetén a bíróság által a Btk. 43. § (1) bekezdése alapján az ítéletben meghatározott tartamot letöltötte.^[4] Mindkét esetben komoly problémát vet fel, hogy milyen bizonyítási szükséges az adott jogintézmény elrendeléséhez; kell-e pszichológusi vélemény; mit jelent a kifogástalan magatartás, illetve a törvénytisztlő életmód folytatására vonatkozó készség. Felmerül, hogy a korábban hatályos törvényerejű rendelet alapján kialakított gyakorlat alkalmazható-e a továbbiakban.

Nemzeti törvényünk az alapvető rendelkezések között határozza meg, hogy „a büntetés-végrehajtás feladata a büntetési célok érvényesítése a büntetés, illetve az intézkedés végrehajtásán keresztül, azzal a célkitűzéssel, hogy a végrehajtás során az egyéniesítés szempontjait biztosítani kell annak érdekében, hogy az megfelelően szolgálja az egyéni megelőzési célok elérését.”^[5] Azt, hogy az egyéniesítés elve kiemelt célként szerepel az új jogforrásban, annak törvényen belüli elhelyezkedése is alátámasztja.

Az egyéni érdekek figyelembevételének első lépése az ítélező bíróságra hárul, ugyanis hogy ez a büntetés-végrehajtási cél kellőképpen megvalósulhasson, elengedhetetlen az adott cselekmény és az elkövető körülményeinek megfelelő mértékű feltárása. A büntetés céljának megvalósulásához szükséges tehát, hogy a bíróság kellő vizsgálat alá vegye az adott esethez kapcsolódó súlyosbító vagy enyhítő körülményként értékelhető tárgyi és alanyi tényezőket.^[6]

Az ítélező bíróság munkáját követően a büntetés-végrehajtásra hárul a feladat, hogy az adott elítélt személyiségének figyelembevételével keresse meg azokat a csoportokat, amely tagjai bizonyos szempontok alapján hasonlóak elítéltünkhöz. A csoportosítással az elítélt egy olyan kisebb közösség tagjává válik, ahol

[4] Bv. tv. 115. §, 188–190. §.

[5] Bv. tv. 1. § (1) bekezdés.

[6] Belovics – Gellér – Nagy – Tóth, 2012, 471–474.

nem veszíti el személyiségének meghatározó jegyeit.^[7] Az egyéniesítésre törekvés végigkísérhető a végrehajtás egész folyamata során a befogadástól az utógondozásig, nem jelenti ugyanakkor azt, hogy minden egyes fogvatartott számára egyéni bánásmódot kell biztosítani.

Az új törvény megköveteli továbbá, hogy a végrehajtás során az elítéltet csak a büntetés céljának eléréséhez szükséges mértékben különítsék el a társadalomtól, s a reintegrációs cél elérésével összhangban ugyanaz a bekezdés követeli meg, hogy amennyiben az adott intézet rendjével nem áll ellentétben, elő kell segíteni a fogvatartott személyes, családi és társadalmi kapcsolatainak létesítését, fenntartását és fejlesztését egyaránt.^[8] Ez utóbbi a nyitottság elvét jelenti, mely szerint az izolációt kizárólag fizikai elkülönítésre kell korlátozni, a szellemi elkülönítést teljesen ki kell iktatni. Ez a követelmény főként a társadalomba való visszailleszkedés elősegítésének követelménye miatt fontos tehát, például a munkavégzési, képzési lehetőségek igénybe vételét jelenti. Amennyiben ugyanis a büntetés-végrehajtási intézet teljes egészében elszeparált, ott nincs jelen a társadalom, akkor a külvilággal korábban fennálló kapcsolatok fokozatos eltűnésével a későbbi visszailleszkedés lényegesen megnehezül, illetve lehetetlenné válik.^[9]

A reintegráció követelménye a középpontba került az új törvényben, amely kihívást jelent a rendszer számára, és magában foglal minden olyan tevékenységet, programot, szervezetek közötti együttműködést, amely elősegíti az egyén visszatérését a társadalomba, továbbá hozzájárul a visszaesés lehetőségének minimalizálásához. A szabadulásra való felkészülés elősegítésének már a befogadástól kezdve jelen kell lennie a rendszerben, ehhez való hozzájárulásként tehát törekedni kell arra, hogy az elítélt külső kapcsolatai ne szakadjanak meg. Azok szinten tartása nagymértékben hozzájárul a későbbi sikerhez, a megfelelő vissza-illeszkedés ugyanis a társadalomnak is érdeke.^[10]

Ezen elvont alapelv gyakorlati megvalósulását a megfelelő rendszer kialakítás is elősegíti az intézetben töltött mindennapok során. Mindennek keretét a börtön-rezsim adja meg. 2015. január. 1-jétől hazánkban a büntetés-végrehajtási törvény is rendelkezik az egyes fokozatokon – fegyház, börtön, fogház – belül érvényesíthető rezsimekről.^[11]

A reintegráció támogatása körében a munkáltatás kérdése jelenti a legfőbb lehetőséget. Az intézeteknek arra kell törekedniük, hogy megfelelő munkával lássák el azon elítélteket, akiknek a rájuk vonatkozó rezsimek ezt lehetővé teszi, vagy éppen nem állnak azt kizáró büntetés hatálya alatt. A munka célja a társadalomba való visszatérés elősegítésén kívül a fogvatartott szellemi és testi állapotának a szinten

[7] *Büntetés-végrehajtási biztonsági ismeretek*. Jegyzet. 44. o. http://bv.gov.hu/download/f/0a/01000/biztonsagi_jegyzet_2015.pdf, (2015. június 25.)

[8] Bvtv. 83. § (6) bekezdés.

[9] Vókó, 2013, 183.

[10] http://www.bvok.esy.es/jegyzetek/nevelési_jegyzet_2015.pdf 47. o. (2015. június 25.)

[11] I. m. 203–212.

tartása. Amennyiben ez sikerül, nemcsak az intézetbeli életet teszi könnyebbé az elítélt számára, hanem azon távlati célt is elérhetőbbé teszi, miszerint a munkaerőpiacon jobb esélyekkel érvényesülhet.^[12] Az egyes államok között eltérés van a tekintetben, hogy a börtönben végzendő munka kötelezettség vagy jog az elítélt számára. Abban ugyanakkor egységesség mutatkozik, hogy e jogintézmény nem munkaviszonyként, hanem a büntetés-végrehajtási jogviszonyon belül létrejött különleges jogviszonyként jelenik meg, melynek szabályai azonban nem állhatnak ellentétben a munkajogi normák lényeges követelményeivel.^[13] A szabályok lehetőséget adnak arra, hogy az elítéltek ne kizárólag az intézeten belül végezzenek munkát, a külső munkahelyen végzett foglalkozás ugyanakkor szigorú garanciális szabályok szerződésbe foglalását igényli.^[14]

Új nemzeti büntetés-végrehajtási törvényünk célul tűzte ki az önfenntartó büntetés-végrehajtás létrejöttét. Megvalósulásában kulcsszerepet tölt be a megfelelő munkavégzés, amelyet kötelezettséggént határoz meg e törvény, és részletes szabályait is tartalmazza. A börtönben folytatott munkáért az elítéltek munkadíjat kapnak, melyből ezen túl hozzájárulnak az eltartásukkal járó költségekhez.^[15]

A reintegráció elősegítésében szintén kiemelkedő szerep jut az oktatásnak. A tanulás lehetősége a magyar rendszerben senki előtt nem elzárta, még a legszigorúbb körülmények között fogvatartottak is folytathatnak különféle tanulmányokat, részt vehetnek szakképzéseken egyéni tanulóként. Általánosan megállapítható, hogy a fogvatartottak iskolai végzettsége alacsonyabb a társadalmi átlagnál, így adott az alkalom ezen hiányok pótlására, s egyben megfelelő alap megteremtésére további, távolabbi célok eléréséhez is.^[16]

Az új büntetés-végrehajtási törvény által előtérbe helyezett célt, a társadalomba való visszailleszkedés hatékonyabb támogatását a fentiekén túl a szabadidő hasznos eltöltése is elősegíti. A fogvatartottak jogaként határozza meg a törvény, hogy napjaik szabad óráit előnyösen használják ki, így lehetőségük van sportolni, könyvtárba járni, különböző szakköri tevékenységeket végezni – így például sakkozni, kézműves, számítástechnikai foglalkozásokon részt venni, barkácsolni –, a tömegkommunikációs eszközök adta előnyöket kihasználni. Ezek a tevékenységek a most tárgyalt célokra túl segítik, hogy az elítéltek az intézeten belül is elfoglalják magukat, így csökkenhet a nem kívánatos események száma, adott esetben személyiségük formálására is alkalmasak.^[17]

[12] Pallo -Törőcsik, 2011, 26.

[13] *Európai Börtönsszabályok*, 26. 4. szabály, 23. 13–16. szabály.

[14] *Európai Börtönsszabályok*, 26. 9. szabály.

[15] Lásd: Bvtv., VI. fejezet.

[16] http://www.bvok.esy.es/jegyzetek/nevelesi_jegyzet_2015.pdf 48–49. o. (2015. június 30.)

[17] http://www.bvok.esy.es/jegyzetek/nevelesi_jegyzet_2015.pdf, 59. o. (2015. június 30.)

II. GYAKORLATI MEGLÁTÁSOK

A szimpóziumon megjelentek tapasztalatai szerint a fokozatváltás jelenleg háttérbe szorult, elvesztette korábbi jelentőségét, a feltételes szabadságra bocsáthatóság tekintetében pedig meglátásuk szerint az új törvény ugyanazokat a lehetőségeket kínálja a büntetés-végrehajtási bíróság számára, mint a régi jogforrás. A korábbi gyakorlatot az új törvény nem írta felül, tehát annak megfelelően folyhat tovább az ítélkezés – pszichológusi vélemény beszerzése például továbbra sem kötelező. Megjegyzik, olyan furcsa helyzet állt elő, hogy adott esetben nehezebb enyhébb végrehajtási fokozatba kerülni, mint feltételes szabadságra, mivel a jogszabályi rendelkezések alapján lényegesebb bonyolultabb mérlegelés szükséges az előbbi eléréséhez.

Az egyéniesítés elvére vonatkozóan megállapították, hogy viszonylag nagy számban működnek olyan csoportok, amelyekbe bizonyos jellemzők alapján hasonló elítéltek kerülnek. Ilyen például a HSR, a gyógyító-terápiás csoport, a pszichoszociális, a drogrevenációs csoport, a vallási részleg, továbbá az alacsony biztonsági kockázatot jelentők csoportja. A végrehajtási fokozaton belül ezek a csoportok az elítéltek szempontjából lényeges különbségeket mutatnak a mindennapok szintjén. Adott csoportban elhelyezett fogvatartott például a látogatások alkalmával üvegfalon keresztül beszélhet a hozzátartozójával, mások, akikre enyhébb végrehajtási szabályok vonatkoznak, asztalnál ülve tehetik ezt meg, még kedvezőbb, ha az intézetet elhagyva tölthet időt látogatójával. Hasonló különbségek észlelhetők a személyes szükségletekre fordítható összegek, illetve a zárkában birtokolható személyes tárgyak vonatkozásában.

Az egyéniesítés elvének gyakorlati kivitelezésére a szakemberek tapasztalatai szerint felkészült a rendszer, az ezzel kapcsolatos feladatkört ellátó tisztek szakértelme és hozzáállása megfelelő, problémát jelent ugyanakkor, hogy létszámuk nem áll arányban a fogvatartotti létszámmal. A személyi állomány feltöltése azonban nem egyszerű, országgrészenként eltérő nehézségek merülnek fel e vonatkozásban. Vas megyében például azzal is számolni kell, hogy Ausztria közelsége miatt 30–40 fős létszámhiánnyal működik a büntetés-végrehajtás.

A fokozatváltás, a feltételes szabadságra bocsátás és az egyéniesítés vonatkozásában is megjegyzendő, hogy ezen jogintézmények nagyon nagy felelősséget és emberismeretet igényelnek a személyzet részéről. Az elítélt magatartása a döntő elem, s jelentős részük pontosan tudja, hogyan kell az intézetben viselkedni ahhoz, hogy az pozitív változást szüljön részükre. Adott esetben a fogvatartott nem azért tartja be a szabályokat, mert megérti a rendszer lényegét, mint például egy első bűntényes, hanem tudja, mi az a magatartásforma, amiből profitálhat.

Az elítéltek bizonyos szempontok alapján való csoportosítása nagyban hozzájárul a reintegrációs cél eléréséhez is. A rendszer megfelelő működéséhez elengedhetetlen ugyanakkor a fogvatartottak igénye az ilyen programok iránt, akarjanak változtatni magatartásukon, életvitelükön, és elfogadják az ehhez szükséges segítséget a büntetés-végrehajtási rendszer részéről. Ezen túl fontos

még a társadalom hozzáállása, befogadó-készsége, amit direkt módon a rendszer nem tud befolyásolni.

A lakóhely szerinti elhelyezésre törekvés is támogatólag hathat a reintegrációs cél érvényesülésére, ugyanis a fogva tartás helye nagymértékben befolyásolja a kapcsolattartás rendszerességét. Amennyiben lakhelyétől távol kerül az elítélt, ez a külső kapcsolatok megszűnéséhez vezethet: ha a személyes kontaktus nincs már meg, idővel a telefonálás és a levélváltás is megszűnik. Onnantól, hogy nem maradt külső kapcsolata, nagy nehézséget jelent reintegrációs programok útján visszavezetni a társadalomba, hiszen kihez, milyen környezetbe menne vissza.

A szakemberek szerint egyébként a reintegrációs cél megvalósítása lényegesen könnyebb olyan kis börtönök esetében, ahol például van konyha, kis kert, ahol házimunkát, kertrendezést végezhet az elítélt. E központi cél elérését ugyanis legjelentősebben a munkáltatás segíti elő. A büntetés-végrehajtási bíró határoz arról, hogy az elítélt folytathat-e munkát, és pozitív döntés esetén hol teheti ezt. A munkavégzés szempontjából kiemelendő a PPP rendszerben működő Szombathelyi Országos Büntetés-végrehajtási Intézet. Itt lehetőség van ún. külső munkáltatásra, ilyen esetben is az intézet áll munkaviszonyban a fogvatartottal, a végrehajtás részletes szabályait, egyéb felelősségi szabályokat ugyanakkor külön szerződés rendezi. Ilyen jogviszony csak az elítélt hozzájárulásával jöhet létre, e nélkül munkavégzésre nem kötelezhető.

A társadalomba való visszavezetés tekintetében megjegyzendő, hogy a Győr-Moson-Sopron Megyei Büntetés-végrehajtási Intézet az országban elsőként alkalmazta a társadalmi kötődés programot, melynek gyakorlati megjelenése abban érzékelhető, hogy a fogvatartott dolgozik, szabadnapján pedig lehetősége van arra, hogy 24 órát családi körben töltsön. A tapasztalatok szerint ez mindkét fél számára pozitív hatásokkal jár, a fogvatartott nyugodtan tér vissza az intézetbe családi körből, kapcsolatai fennmaradnak, lesz hova visszatérni a büntetés végrehajtásának leteltével.

Elkezdődött a törvény adta lehetőség alapján a reintegrációs őrizet alkalmazása is, és tekintettel arra, hogy országos szinten – a szimpózium idején érvényes adat szerint – 47 elítélt került őrizetbe,^[18] már kialakult bizonyos tapasztalat. A rendszer működését azonban a gyakorlatban hátráltatja a technikai eszközökkel kapcsolatos ellátás hiányossága. Az eszköz felhelyezését, a térerő ellenőrzését, a monitoron keresztüli nyomon követést, a mozgási körzet beállítását, a végrehajtáshoz kapcsolódó további egyéb feladatokat a büntetés-végrehajtási rendszer végzi, az információt ugyanakkor a rendőrség rendszerén keresztül kapja a büntetés-végrehajtás. A szimpóziumon a gyakorlati problémák fényében elhangzott, ha feltételes szabadságra technikai eszköz nélkül engedni el a rendszer a fogvatartottat, akkor ebben az esetben miért nem adott ez a lehetőség. Más vélemények ugyanakkor üdvözlik az elektronikus rendszert,

[18] 2016. január 18-án 108 fő a reintegrációs őrizetben lévők száma.

és a munkáltatásban is nagy segítségnek tartanak, mert alkalmazása során nem lenne szükség a fogvatartottak személyzet általi őrzésére.

A rendezvényen – tekintettel arra, hogy nagy nehézséget okoz a rendszer számára – szóba került a túlzásúfoltosság problematikája, amely valóban jelen van Magyarországon, az erről kialakult képet ugyanakkor árnyalni kell. A két PPP intézetben, Szombathelyen és Tiszalökön jelenleg nincs olyan szintű túlzásúfoltosság, amely miatt a Strasbourgi Bíróság eljárást kezdeményezhetne. A szakemberek meglátása szerint ugyan szükség lenne jogszabályváltozásra, de a probléma megoldására a gyakorló jogászok hozzáállásának módosítására is szükség van, hiszen a büntetőeljárás törvény az előzetes letartóztatáson kívül ismer egyéb kényszerintézkedést is. Amennyiben nagyobb számban kerülne sor lakhelyelhagyási tilalom vagy házi őrizet alkalmazására, ez részben megoldást jelenthetne a túlzásúfoltosság problémájára.

III. ÖSSZEGZÉS

Látható, nincs teljes egyetértés a jelenleg alkalmazandó jogintézmények vonatkozásában, de a közel egyéves alkalmazás során megszületett tapasztalatok alapján kialakult vélemények inkább pozitív irányba mutatnak. Köszönhető ez talán annak is, hogy – ugyan alapvetően hangsúlyeltolódás érzékelhető, amely még inkább középpontba helyezi a reintegrációt – a szakemberek szerint nem vált a törvény részévé olyan újítás, amely alapjaiban változtatná meg a korábbi rendszert. Összességében megállapítható, hogy bár számtalan módosítást követően a régi jogforrás is egy, az adott lehetőségekhez képest jól működő büntetés-végrehajtási rendszer alapját képezte, az új – immár a nemzetközi kötelezettségeknek megfelelően –, törvényi szintű szabályozás nyomán bekövetkezett változások üdvözlendők a rendszer részéről.

IRODALOM

- Belovics Ervin – Gellér Balázs – Nagy Ferenc – Tóth Mihály (2012): *Büntetőjog, I.* Hvg Orac Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest.
- Czigler Dezső Tamás – Horváthy Balázs (2011): A szabadság, a biztonság és a jog érvényesülésén alapuló térség joggyakorlata és intézményei. *Jog, Állam, Politika* 3. szám, 3-26.
- Pallo József – Törőcsik Balázs (2011): A magyar büntetés-végrehajtás szabályozási környezete az európai elvárások tükrében (2. rész.) *Börtönügyi Szemle* 3. szám, 1-12.
- Szemesi Sándor (2010): A diszkrimináció tilalma az emberi jogok európai rendszerében és a magyar jogrendben. *Kül-Világ* 4. szám, 2-14.
- Vókó György (2003): A fogvatartottakkal való emberséges bánásmód aktualitásai. *Börtönügyi Szemle* 2. szám, 81-84.
- Vókó György (2013): *Magyar büntetés-végrehajtási jog.* Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs.

- 2013. évi CCXL. törvény a büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról
- Európai Börtönszabályok
- http://www.bvok.esy.es/jegyzetek/nevelesi_jegyzet_2015.pdf (2015. június 25)

Az önrendelkezési jog az eutanázia kapcsán

Az ember halála, bekövetkezésének körülményei, valamint az ezek feletti rendelkezés az emberiség örök erkölcsi-filozófiai problémái közé tartozik.

Az eutanázia-viták kapcsán jól körvonalazódik, hogy az eutanázia nem csak egy jogi, hanem egy orvosi, etikai, politikai, társadalmi kérdés, amelynek számos dimenziója van. Rendelkezhet-e az egyén saját élete és különösen halála felett? Kérhet-e az érintett személy segítséget, és ez a segítség a másik oldalról nem tekinthető-e gyilkosságnak? Az eutanázia mennyire ellentétes az orvosi etikával?

Az emberi élet megrövidíthetősége ellen és mellett számos érvet sorakoztatnak fel a vitában résztvevők.

I. FOGALMI MEGHATÁROZÁS

Az eutanázia görög eredetű szó, jelentése: „jó (vagy szép) halál”, és aktuális jelentése alapján a gyógyíthatatlan állapotban lévő beteg halálának meggyorsítását, illetve a betegnek a (további) orvosi beavatkozásról történő tudatos lemondását értjük alatta, vagyis az életének végső fázisába lévő beteg halálba segítségével állítják párhuzamba, történjék az halálos mérge beadásával, vagy kötelező kezelés elmulasztásával.^[1]

Ugyanakkor elmondható, hogy nincs egy olyan általánosan elfogadott fogalom, amelyet akár a joggyakorlat, akár a közvélemény egységesen használna. Ez a fogalmi zűrzavar az egyik oka annak, hogy legalizálása, illetve betiltása kérdésében sokféle nézetrendszer alakult ki: mivel az egyes szerzők eltérő fogalomrendszerrel dolgoznak, eltér a véleményük az intézmény elfogadottsága tekintetében is. Azonban bármilyen fogalmat is használunk, többé-kevésbé a következő elemeket fogja át:

- eutanáziára az orvos-beteg kapcsolatban kerülhet sor,
- eutanázia esetén az orvos szándékos magatartásával a természetesnél vagy a lehetségesnél előbbre hozza a beteg halálát (megjegyezve, hogy nem minősül eutanáziának a páciens felvilágosítása utáni, beleegyezésével zajló terápiás eljárás mellékhatásaként fellépő, nem szándékos, idő előtti halál^[2]),

[1] Lucas, 2007, 158.

[2] Barcsi, 2004, 101-113.

- a beteg gyógyíthatatlan állapotban van, szenved, és kifejezi akaratát a halálra,
- így az eutanáziára a beteg érdekében, annak kívánságára kerül sor, önrendelkezési joga alapján.^[3]

Az egyik legelfogadhatóbb meghatározást talán a Magyar Orvosi Kamara dolgozta ki: „Az eutanázia az orvosnak foglalkozása körében megvalósított szándékos ténykedése, amely a gyógyíthatatlan szenvedő beteg halálára irányul a beteg kérésére. Az aktív eutanázia esetén tevőleges, passzív eutanázia esetén mulasztással megvalósuló magatartásról van szó. Az eutanáziát végző orvos a halál bekövetkezésének idejét a természetes végnél korábbra helyezi át.”^[4] Ahogy a fentiekből is kiderül, az eutanázia fogalmán belül különböző formákat különböztethetünk meg:

1. Aktív és passzív eutanázia

- a) Aktív eutanázia esetén a halált okozó magatartás cselekvési oldala valósul meg, amikor gyógyszerekkel, orvosi eszközökkel szándékosan rövidítik le a beteg szenvedéseit, illetve ezáltal az életét;
- b) Passzív eutanázia esetén pedig a mulasztási oldal valósul meg, egy életmentő beavatkozás elhagyása, vagy bármilyen egyéb kezelés megszüntetése által.

Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a tradicionális orvosi felfogás és az etikusok többsége nem tesz különbséget az eutanázia megvalósulási módjai tekintetében. Ennek oka, hogy szerintük a passzív eutanázia nem is nevezhető igazán eutanáziának, hiszen ilyenkor az orvos nem tesz mást, mint a beteg önrendelkezési jogát figyelembe véve hagyja őt meghalni.^[5] Egy másik felfogás szerint nincs különbség, mert mindkettő a beteg testi-lelki szenvedéseinek megszüntetésére irányul.

2. Direkt és indirekt eutanázia

- a) A direkt eutanázia fogalma lényegében egybeesik az előbb említett aktív eutanázia fogalmával, tehát a szándék a beteg halálának előidézésére irányul.
- b) Indirekt eutanáziánál viszont az orvos tevékenységének előre látott, de nem szándékolt következménye a beteg halála^[6] (pl. egyes fájdalomcsillapítók mellékhatásként légzésleállást okozhatnak).

3. Önkéntes és kényszer eutanázia

- a) Az önkéntes eutanázia a modern legalizációs törekvések kiindulópontja: lényege, hogy az eutanáziát beszámítható tudatú, befolyásmentes akarat-elhatározású személynél lehet végrehajtani.^[7]

[3] Jobbágyi, 2004, 273.

[4] *Orvosetikai statutum*, MOK 1988. 49., 50. pont

[5] Barcsi, 2004, 101–113.

[6] Halmi - Tóth, 2008, 348.

[7] Jobbágyi, 2004, 6–32.

- b) Ennek ellentétpárja a kényszer eutanázia, amikor a beteg nem képes akaratának kinyilvánítására (pl. elmebetegek, rendellenességgel született gyerekek stb.). Szélsőséges esete, amikor a beteget úgy részesítik eutanáziában, hogy bár akaratnyilvánításra képes állapotban van, nem kéri a beleegyezését, vagy megkérdezik a beteget és akarata ellenére cselekszenek^[8] – ez a fajta gyakorlat mindenhol tiltott és jogellenes.
4. Öngyilkosság és kívánatra ölés kérdésköre
- a) Az eutanázia kapcsán gyakran felmerül az öngyilkossággal való kapcsolata, párhuzama, ugyanis az öngyilkossághoz a modern jogok többsége, bár elítélendőnek és jogszerűtlennek tartja, nem kapcsol semmilyen szankciót, mintegy elismerve ezzel az egyén önrendelkezési jogát saját élete felett.
- b) Más megítélés alá esik a kívánatra ölés, amely egyébként fogalmilag közel áll az aktív eutanázia tényállásához, két különbséggel: elkövetője nem csak orvos lehet, hanem bárki, és nem eleme a sértettnél fennálló gyógyíthatatlan betegség. Ezt a tényállást a jogrendszerek egységesen büntetni rendelik, némelyek önálló bűncselekményként (pl. Németország), mások az emberölés tényállásába olvasztva (pl. hazánkban).^[9] (Ez a téma a későbbiekben részletezett a Dianne Pretty ügy kapcsán is felmerül.)

II. AZ EUTANÁZIA TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉSE

1. Az ókortól az újkorig

Az emberiség kultúrtörténetében nem ismeretlen az eutanázia gyakorlata annak ellenére, hogy mind az ősi, természeti népek, mind az ókori nagy kultúrák orvosló, illetve orvosi gyakorlata – ahogy napjainkban is – elsősorban az élet megtartására és a betegek gyógyítására irányult.^[10] Ugyanakkor, amíg a jogrendszerekben és a bírói gyakorlatban jogellenes magatartásnak számított a gyógyíthatatlan betegek megölése, az egyes költők és filozófusok munkáiban,^[11] mint például Platón vagy Arisztotelész, felmerült a „jó halál” iránti igény.^[12] A gyakorlatban ez többféleképpen is megvalósult: közismert szokás, hogy Spártában a gyermek megszületése után a vének döntötték el, hogy a gyermek elég egészséges-e, melynek kimenetelétől függően a gyermekből harcost neveltek, a gyengéket és a torzszülötteket, vagy koraszülötteket pedig egyszerűen ledobták a Taigetosz hegyéről. Hasonló volt a helyzet Rómában, ahol kitették a gyengébbnek ítélt csecsemőket az Avertini dombok közé – ezeket a nyomorék gyerekeket nem tekintették méltónak az életre.

[8] Barcsi, 2004, 101–113.

[9] Jobbágyi, 2004, 276–277.

[10] Glóner, 1997, 57.

[11] Szoboszlai-Kiss, 2012, 109.

[12] Szoboszlai-Kiss, 2013, 551.

Azonban már ekkor megjelent a szenvedő és gyógyíthatatlan emberek kegyelemből történő megölése – ezt viszont csak titokban végezték, a megmaradt források is csak elvétve nyilatkoznak róla.

A kor orvosi szempontból jelentős alkotása a Hippokratészi eskü, mely szerint senkinek nem adható halálos gyógyszer, vagy erre vonatkozó tanács – világos tehát, hogy a joggyakorlat élesen szembehelyezkedtek a „halálba segítés” fogalmával. Az eutanázia jelenléte mégis azzal magyarázható, hogy akkoriban nem voltak hatásos fájdalomcsillapítók, valamint az orvosok jelentős része nem értett egyet a hippokratészi elvekkel.

A középkorban, az egyházi hatalom térnyerésének köszönhetően, előtérbe került azon nézet, mely szerint az emberi élet feletti hatalom csak Istent illeti meg (összhangban a „Ne ölj!” parancsolattal). Mindenfajta életellenes cselekményt tiltottnak és erkölcstelennek tartottak:

A keresztény orvosi felfogás lényege a gondoskodás, a segítség, az ápolás lett, még akkor is, ha nem tudtak eredményesen gyógyítani.^[13] Az eutanáziát minden körülmények között elfogadhatatlannak ítélték, azoknál az eseteknél is, ahol egyes célokért és a beteg érdekében történt.^[14]

A legújabb korig nem merült fel komolyabb formában az eutanázia legalizációjának gondolata, nem is léteztek hosszú ideig a keresztény nézeteket elutasító vélemények. Az 1900-as évektől kezdve azonban egyre több olyan filozófiai munka látott napvilágot, amely az eutanázia kérdéskörét feszegette.^[15] Ekkor azonban egy nem várt, tragikus esemény következett be a II. világháború kitörésével és Hitler hatalomra kerülésével Németországban. Az általa kiadott eutanázia-parancs főként sérülten született gyermekekre, felnőtt elmebetegekre, majd később cigányokra, és nemi betegekre vonatkozott. Végül azonban, mint tudjuk, szinte válogatás nélkül semmisítették meg embereket, erre a parancsra hivatkozva. A parancs még napjainkban is érezteti hatását: annyira lejáratódott az eutanázia-fogalom, hogy több ország is elretten a legalizáció bármilyen formájától.

2. Az egyes országok joggyakorlata napjainkban

a) USA

Az évtizedek óta tartó vitákban számtalan megoldás született a világban a legális halálba segítéstől a teljes tiltásig. A legtöbb ország által átvett legalizációs megoldásokat az USA jogászai dolgozták ki, ahol a kérdés elég korán, már a XIX. század első felében felmerült – először csak orvosi folyóiratokban, majd később törvényjavaslatok formájában, és a bírói gyakorlatban is.

Az 1970-es évektől egyre több bírói döntés ismerte el, hogy a magánélethez

[13] Jobbágyi, 2004, 6–32.

[14] Lucas, 2007, 159.

[15] Ilyen voltak például Karl Binding, Alfred Hoche vagy Franz Walter írásai.

való alkotmányos jog alapján a döntésképes betegek visszautasíthatják az életmentő és életfenntartó kezeléseket.^[16] A Legfelsőbb bíróság 1990-ben, a Cruzan-ügyben (Cruzan v. Director, Missouri Department of Health Care) hozta meg irányadó döntését. 1983-ban egy 25 éves fiatal nő, Nancy Cruzan szenvedett súlyos autóbalesetet, aminek következtében tartós vegetatív állapotba került, vagyis öntudatlan volt, és semmilyen jelét nem mutatta, hogy fájdalmai lennének vagy haldokolna.^[17] A diagnózis szerint akár 30 évet is élhetett volna ebben az állapotban, de eszméletének visszanyerésére nem volt reális esély – erre való tekintettel Nancy Cruzan férje és szülei kérelmet nyújtottak be a Missouri állami bírósághoz az életfenntartó készülék kikapcsolásáért. A kérelmet először visszautasították arra hivatkozva, hogy a lány magatehetetlen állapota miatt nem tudja kinyilvánítani akaratát, amely akár ellentétes is lehet szülei kérelmével. Később azonban bebizonyosodott, hogy Nancy Cruzan balesete előtt többször is hangoztatta, hogy ilyen állapotban nem szeretne tovább élni. Így a Legfelsőbb Bíróság határozatában kimondta, hogy a beteg kívánsága szerint az életmegg hosszabbító eszközökkel való kezelés és az életfenntartás is visszautasítható, ha ezt egyértelműen és tanúkkal bizonyítják.^[18]

Ez az ügy többek között rávilágított a megfelelő szabályozás hiányára arra nézve, mi legyen az eljárás arra az esetre, ha a beteg végleg elveszti az öntudatát, vagy belátási képességét. Ennek kapcsán megnőtt az ún. előzetes írásbeli jognyilatkozatok jelentősége, melynek két formája ismert:

- i) Előzetes nyilatkozat a kezelési formákról („living will”): ez a fajta nyilatkozat már az 1960-as években megjelent, a koncepcióját Luis Kutner ügyvéd dolgozta ki. Lényege, hogy a nagykorú, beszámíthatósággal rendelkező személy hivatalos dokumentumban kijelenti, ha bármely okból olyan állapotba jutna, amelyben halála visszafordíthatatlanná válik, nem óhajtja az életét meghosszabbító orvosi technikák, kezelések, gyógymódok további alkalmazását.
- ii) Előzetes nyilatkozat a helyettes döntéshozó személyéről („health care proxy”): az érintett azt a személyt nevezi meg, aki helyette a döntés jogát gyakorolhatja abban az esetben, ha ő maga döntésképtelen állapotba kerülne. Ilyenkor a helyettes döntéshozónak a beteg feltehető akaratát és érdekeit figyelembe kell vennie.^[19]

A fentiek alapján elmondhatjuk, hogy az USA a passzív eutanázia legalizációja mellett döntött, azonban az a tagállamok törvényhozásán múlik, hogy támogadják-e, és amennyiben igen, hogyan és milyen mértékben az önrendelkezési jog határait. Így, példának okáért, 2008-tól Washington tagállamban legális halálos dózisu

[16] Halmi - Tóth, 2008, 349.

[17] Lukács, 2005, 13.

[18] Jobbágyi, 2004, 287.

[19] Halmi - Tóth, 2008, 351.

gyógyszert felírni olyan betegek számára, akiknek orvosilag igazoltan legfeljebb 6 hónapjuk van hátra.

b) Európa országai

Az amerikai mintát követve a nyugat-európai demokratikus államok, és a volt szocialista országok a rendszerváltást követően szinte kivétel nélkül törvényi szinten rendelkeztek az orvosi ellátás visszautasíthatóságának jogáról. Ezt a gyakorlatot követi többek között Franciaország, Németország és Nagy-Britannia is.

Ebben a témában kirívó példának Hollandia és (a holland törvényt teljes egészében átültető) Belgium számít. A 2001-es törvényi szabályozás keretében „kimentési lehetőségük” van azoknak az orvosoknak, akik az előírt törvényi feltételeknek megfelelően nyújtanak „orvosi közreműködést” az öngyilkossághoz, így:

- a betegnek többszöri alkalommal, önkéntesen kell kérnie a halálba segítést;
- a beteget megfelelően fel kell világosítani betegségéről;
- a beteg állapotának elviselhetetlennek és reménytelennek kell lennie (vagyis nem feltétel a betegség halálos volta, vagy a betegségből eredő fizikai szenvedés);
- nincs más figyelembe vehető orvosi alternatíva, és ezt két orvos is megerősíti.^[20]

Továbbá, a 2004-ben Hollandiában életbe lépett szabályozás nyomán az orvosi közreműködés olyan betegek esetében is kérhető, akiknél „elviselhetetlen szenvedést okozó életuntságot” diagnosztizáltak.

A fentiek mellett Luxemburg is a legalizáció mellett döntött olyan gyógyíthatatlan betegségben szenvedő pácienseknél, akik ismételten kérelmezték a halálukban való közreműködést, és a megszerezték egy szakértő orvosi bizottság hozzájárulását.

Ugyanakkor létezik olyan gyakorlat is (pl. Svédországban), ahol az orvos nem adhat be halálos dóziszú gyógyszert a betegnek, azonban azt felírhatja a beteg részére.

A Vatikán továbbra is az eutanázia eltörlése ellen küzd.

c) Nemzetközi fórumok állásfoglalásai

Az Emberi Jogok Európai Bírósága egy 2002-ben hozott ítéletében^[21] foglalt állást: Dianne Pretty ügyében a megválaszolandó kérdés az volt, hogy sérti-e egy gyógyíthatatlan stádiumban, teljes mozgásképtelenségre ítélt állapotban, azonban belátási képessége birtokában lévő nő jogait az, hogy a vádhatóság elutasította a büntetlenség biztosítását a hölgy férje számára, ha a felesége kérésére a felesége életének ő vetne véget. A Bíróság kimondta, hogy az élethez való jog nem értelmezhető úgy, hogy az magában foglalná a halálhoz való jogot is.

[20] Jobbágyi, 2004, 289.

[21] Pretty v. Egyesült Királyság, 2346/02, Judgement of 29 April 2002.

Az önrendelkezési jog nem terjedhet odáig, hogy akár más, akár állami intézmény közreműködésével az egyén a halált választja az élet helyett. Ugyanakkor a bíróság – éppen az európai szabályozás sokszínűségéből eredő óvatosság miatt – nem foglalt állást abban a kérdésben, hogy jogsértést követtek-e el azok az államok, akik lehetővé tették az eutanázia bármilyen formájának elvégzését.

Az Európa Tanács egy 1999-es ajánlásában foglalkozott a témával. A testület megállapította, hogy az ember méltóságának védelme élete végéig tart, ezért olyan körülményeket kell kialakítani, hogy méltó körülmények között halhassanak meg, valamint a haldoklással együtt járó fájdalmat, szenvedést, szorongást csökkenteni kell. Ezzel összefüggésben az ajánlás két alapvető követelményt fogalmaz meg: (1) a tagállamoknak biztosítaniuk kell olyan intézkedéseket, hogy a haldoklók akaratuk ellenére gyógykezelésben ne részesüljenek,^[22] ugyanakkor (2) ezzel együtt azt is szavatolni kell, hogy a gyógyíthatatlan betegek halál utána vágya ne képezhesen jogos igényt arra, hogy életüknek más vessen véget. Ezek alapján elmondhatjuk, hogy az Európa Tanács lényegében nem foglal állást az eutanázia mellett vagy ellen, annak szabályozását a tagállamokra hagyja – azzal a megkötéssel, hogy az emberi méltósághoz való jogot minden körülmények között szem előtt kell tartaniuk.

Összefoglalóan elmondható, hogy a gyógyíthatatlan betegek életének az emberi méltóságukkal összeegyeztethető, kívánságuk szerinti befejezését a napjainkban fellelhető törvények főleg úgy teszik lehetővé, hogy elismerik a beteg önrendelkezési jogát a kezelések visszautasítására. Jelenleg csak igen csekély számú – pl. a holland, a belga, vagy az Oregon állambeli – törvény teszi lehetővé az indítványozók általi, önrendelkezéssel aktív eutanázia lehetőségét.

III. A MAGYAR SZABÁLYOZÁS ÁTTEKINTÉSE

1. Történeti előzmények

Hazánkban egészen a XX. századig nem merült fel semmilyen különösebb kérdés az eutanáziával kapcsolatban: a megengedő nézeteket mind a jog, mind az orvostudomány elutasította, és senki sem képviselte a legalizáció gondolatát.^[23]

Először a Csemegi kódex tartalmazta a kívánatra ölés privilegizált tényállását – ugyanakkor az elfogadott nézet szerint bár a cselekmény büntetlenül nem maradhat, de enyhébben büntetendő, mint a szándékos emberölés, tekintettel erre, hogy ezen cselekmény elkövetési motívuma a könyörület. Ezt a nézetet képviselte többek között Kontz Gusztáv *A magyar büntetőjog tankönyve* című művében és Irk Albert *A magyar anyagi büntetőjog* című művében. Az 1945 előtti

[22] Jobbágyi, 2004, 292.

[23] Jobbágyi, 2004, 293.

jogalkotásra egyébként is befolyásoló tényezőként hatottak a hitleri eutanázia-parancs tragikus következményei.

A kérdés 1961-ben merült ismét fel, amikor az 1961. évi V. törvény (új Btk.) a kívánatra ölés tényállását beolvasztotta az emberölés büntetétébe, ugyanakkor az eutanázia megítélése semmit sem változott – továbbra is elutasították annak bármilyen formáját. Olyan neves szerzők, mint Törő Károly,^[24] Nizsalovszky Endre,^[25] és Horváth Tibor^[26] foglalkoztak a témával, és mindegyikük ugyanarra a megállapításra jutott: a jog nem engedi meg a személyhez fűződő jogokról – így az élethez való jogról sem – a lemondást, az élettel való bármilyen ilyen irányú rendelkezés kizárt.

1998 előttig nem biztosította átfogó törvény a betegek jogvédelmét, így a gyógyíthatatlan betegekre vonatkozó rendelkezések is hiányosak voltak, az orvosoknak és egészségügyi dolgozóknak meg kellett tagadniuk bármely olyan tevékenységet, melyet jogszabály tilt, így az eutanáziát is.^[27] A gyógyítási kötelezettség mindenekfelett állt, és az akkor hatályos büntető törvények alapján az eutanázia – az orvos magatartásától függően – emberölésnek, öngyilkosságban való közreműködésnek, foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetésnek, esetleg segítségnyújtás elmulasztásának minősült.^[28]

2. Az Egészségügyi törvény rendelkezései

Az áttörést a magyar jogi szabályozásban az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény (a továbbiakban: Törvény) hozta. Megalkotásának előzményeként foghatjuk fel, hogy ekkoriban a végső stádiumba jutott betegek kezelésével kapcsolatos kérdéseket a beteg akaratától függetlenül kizárólag az orvos döntötte el. Ezzel párosult a bizonytalan jogi szabályozás, illetve az egészségügyi szektorban jelentkező pénzhiány, és ez rengeteg visszaélésre adhatott okot.^[29]

A témában jogfejlesztő jellegű bírsági ítéletekkel ekkor még nem találkozhatunk, az egyetlen közzismert tényállás a Binder-ügy. Binder Györgyi története – aki 1993 szeptemberében áramütéssel végzett gyógyíthatatlan betegségben szenvedő, tizenegy éves lányával – felkavarta a kedélyeket. A Fővárosi Bíróság először kétévi börtönbüntetésre ítélte az eutanáziára hivatkozó asszonyt, az ítélet végrehajtását azonban háromévi próbaidőre felfüggesztette.^[30] A Legfelsőbb Bíróság szükségét látta annak, hogy az ügy kapcsán tisztázza az aktív eutanázia fogalmát: „Az eutanázia a gyógyíthatatlan beteg halálának meggyorsítása vagy előidézése, szenvedésének megrövidítése céljából. Büntető törvénykönyveink tiltják ezt még

[24] Kapcsolódó írásai: *Az orvosi polgári jogviszony* (1965), *Az orvosi jogviszony* (1986).

[25] Kapcsolódó írása: *Szerv- és szövetátültetések joga* (1970).

[26] Kapcsolódó írásai: *Az élet, egészség, testi épség büntetőjogi védelme* (1965), *Az orvostudomány halál fogalma és a büntetőjog* (1970), *Az eutanázia és a büntetőjog* (1972).

[27] Halmi – Tóth, 2008, 357.

[28] Halmi – Tóth, 2008, 357.

[29] Egyik szélsőséges példája ennek, ha a súlyos beteget a helyhiány miatt segítették a halálba.

[30] Somorjai, 2003, 18.

akkor is, amikor célja a fájdalomtól való megkímélés, vagy az ölés a beteg határozott kívánságára történik. Fontos utalni arra, hogy – konkrét törvényi tiltás nélkül, attól függetlenül is – e fogalmon mindenekelőtt és kifejezetten » orvos-beteg« kapcsolat értendő.”^[31]

Mivel ebben az értelmezésben az adott ügy kapcsán nem lehet eutanáziáról beszélni, a Legfelső Bíróság elrendelte az ítélet végrehajtását. A végső szót a köztársasági elnök mondta ki, amikor kegyelemben részesítette az elítélt anyát.

A Törvényt annak hatálybalépésekor számos kifogás érte mind az eutanáziát ellenzők, mind a legalizáció mellett érvelők részéről, rengeteg módosítási kérelem érkezett az Alkotmánybírósághoz. A vitát a 22/2003. (IV. 28.) AB határozat zárta le, amely valamennyi kérelmet elutasította, és megállapította, hogy a vonatkozó magyar jogszabályok alkotmányosak, a törvényhozónak jogalkotási kötelezettsége nincs, a jogrendszer ugyanis sem helyeslő, sem helytelenítő álláspontot nem foglalhat el az ember saját életének befejezését elhatározó döntésével kapcsolatban. Az állam e körben csak annyiban jut szerephez, amennyiben ezt az élethez való jogra vonatkozó intézményvédelmi kötelezettsége elkerülhetetlenül szükségessé teszi.

A jelenleg hatályos Törvény részletesen rendelkezik az önrendelkezéshez való jogról, valamint az ellátás visszautasításának jogáról, amely jogintézmények főbb szabályai az alábbiakban kerülnek összefoglalásra:

A beteget megilleti az önrendelkezéshez való jog, amely kizárólag törvényben meghatározott esetekben és módon korlátozható.

Az önrendelkezési jog különösképpen az alábbi jogosultságokat foglalja magában:

- a beteg szabadon döntheti el, hogy kíván-e egészségügyi ellátást igénybe venni, illetve annak során mely beavatkozások elvégzésébe egez be, melyeket utasít vissza (figyelembe véve a későbbiekben részletezett, az ellátás visszautasítására vonatkozó rendelkezéseket is);
- a betegnek joga van arra, hogy a kivizsgálását és kezelését érintő döntésekben részt vegyen;
- a külön szabályozott kivételektől eltekintve bármilyen egészségügyi beavatkozás elvégzésének feltétel, hogy ahhoz a beteg beleegyezését adja.^[32]

Az ellátás igénybevételére vonatkozó beleegyezéshez a Törvény az alábbi formai, illetve tartalmi kritériumokat társítja:

(1) Egyrésztől a beleegyezésnek megtevesztéstől, fenyegetéstől és kényszer-től mentesnek, valamint megfelelő tájékoztatáson alapulónak kell lennie. Ezzel összefüggésben kérdésként merülhet fel, hogy mikor minősül az orvos tájékoztatása megfelelőnek ahhoz, hogy a beteg az önrendelkezési jogát gyakorolni tudja? E körben a Kúria a BH2013.219 sz. határozat alapját képező ügy keretében foglalt

[31] 1996/349 BH.

[32] 1997. évi CLIV. törvény 15. § (1)-(3).

el részletes álláspontot, amikor kimondta, hogy a műtét előtt álló betegnek a kockázatokról és a szövődményekről adott tájékoztatás akkor megfelelő, ha részletes és egyéniesített. A tájékoztatásnak olyannak kell lennie, hogy a beteg minden olyan lényeges információ birtokába kerüljön, amely alapján megalapozottan tud dönteni a műtéthez való hozzájárulás megadásáról vagy annak megtagadásáról, azaz megfelelően gyakorolhatja a Törvényben szabályozott önrendelkezési jogát. Ennek megfelelően az orvosnak a tájékoztatás során a beteg adott egészségi állapotából kell kiindulnia, de ugyanakkor nem adhat biztos „prognózist” arról, hogy a szövődmények közül a betegnél melyik és milyen súllyal következik majd be, csupán a műtét szövődményeinek lehetőségére és a műtét elmaradásának következményeire hívhatja fel a beteg figyelmét.

Kiemelendő, hogy a megfelelő tájékoztatás elmaradása kártérítési igény alapjául is szolgálhat: A Fővárosi Ítéltábla Pf.22006/2009/9. sz. ítéletében elfoglalt álláspontja szerint, amennyiben a beteget az egészségügyi intézmény nem hozza olyan helyzetbe, hogy megalapozottan tudjon dönteni a műtéti hozzájárulásról (pl. nem tájékoztatja az alternatív kezelési lehetőségekről, a műtét elhagyásának következményéről, vagy arról, hogy a műtéti beavatkozás során számolnia kell bénulás kialakulásával), úgy megsérti a beteg önrendelkezési jogát, és ez a körülmény az egészségügyi intézmény kártérítési felelősségét megalapozza, mert a felperes ezen ismeret hiányában járult hozzá a műtéti beavatkozáshoz. Ezzel kapcsolatban az sem szolgálhat az egészségügyi intézmény számára kimentési okként, ha a műtéti indikáció abszolút volt – azaz a beavatkozás elmaradásával a felperest ért károsodás ugyanúgy bekövetkezett volna –, ugyanis a tájékoztatási kötelezettsége emellett is teljes körűen fennállt.

A fentiek mellett a tájékoztatási kötelezettség megsértése nem csak az önrendelkezési jog, hanem egyéb személyiségi jogok megsértését, és az azokkal kapcsolatban felmerült károk megtérítését is maga után vonhatja. A Kúria Pfv.2049/2011/9. sz. ítélete hatályában fenntartotta az I. és II. fokú bíróságok döntéseit, amelyek szerint I. rendű felperesnek (édesanya) a teljes családban éléshez és az egészséghez, II. rendű felperesnek a teljes családban éléshez való jogát sértette az egészségügyi intézmény akkor, amikor a szükséges lényeges és releváns tájékoztatás elmulasztásával, az orvosi dokumentáció nem kellő felvételével és a szakmailag indokolt vizsgálatok elmaradásával a felperesek gyermeke holtan született meg. Az ítélet alábbi megállapításai emelendőek ki:

„A tájékoztatásnak az adott esetben ki kellett terjednie a terhes és a magzat állapotára, arra, hogy az alperes miért tartotta szükségesnek a kórházi felvételt, milyen további ellátást és vizsgálat végzését tartotta szükségesnek, és arra is, hogy ehhez mit kell tennie, és azok elmaradása milyen következményekkel járhat. Ennek hiányában ugyanis a beteg nem kerül olyan helyzetbe, hogy megalapozottan dönthessen arról, hogy a kórházban marad, vállalja-e az orvos által ajánlott vizsgálatokat, vagy akár rövid időre is, de távozik a kórházból. Ezeknek az orvosi iratokból ki kell tűnnie, mert ezzel tudja bizonyítani az alperes a megfelelő tájékoztatás megtörténtét.”

„A beteg kórházból való eltávozásánál nem annak van jelentősége, hogy az alperes ezt hogyan tudja megakadályozni, ugyanis a beteg szabadon eldöntheti, hogy a kórházból eltávozik, hanem annak, hogy az alperes megadta-e a beteg részére a szükséges tájékoztatást és ennek ismeretében döntött-e a beteg arról, hogy távozik, vagy marad a kórházban.”

(2) A beleegyezés bármikor visszavonható, ugyanakkor alapos ok nélküli visszavonás esetén a beteg kötelezhető az annak következtében felmerülő, indokolt költségek megtérítésére.^[33]

(3) A Törvényben külön szabályozott esetek kivételével a beleegyezés szóban, írásban és ráutaló magatartással is megtehető.^[34] Ilyen törvényi kivételnek tekinthető pl. az invazív (vagyis „testüregbe hatoló”) beavatkozásokhoz, valamint az önkéntes gyógykezelésbe vételhez történő hozzájárulás, amely csak a beteg írásbeli, vagy – amennyiben erre nem képes – két tanú jelenlétében tett nyilatkozata alapján történhet.

A történeti résznél említett, az USA gyakorlatában kialakult „*health care proxy*” mintájára a Törvény is tartalmaz lehetőséget helyettes döntéshozó megjelölésére:

A cselekvőképes beteg közokiratban, teljes bizonyító erejű magánokiratban vagy – írásképtelensége esetén – két tanú együttes jelenlétében megtett nyilatkozattal megnevezheti azt a cselekvőképes személyt, aki jogosult helyette a beleegyezés, illetve visszautasítás jogát gyakorolni, illetve bárkit ki is zárhat a beleegyezés, illetve a visszautasítás jogának helyette történő gyakorlásából.

Amennyiben a beteg cselekvőképtelen és nincs a fentiek szerint megjelölt, helyettes döntéshozó személy, a beleegyezés és a visszautasítás jogának gyakorlására a törvényes képviselő, illetve hiányában a Törvényben meghatározott rokoni kör jogosult. Ugyanakkor az ezen személyek által gyakorolt beleegyezési jog kizárólag a kezelőorvos által javasolt, olyan invazív beavatkozásokhoz történő beleegyezésre terjedhet ki, amikor a beavatkozás az egyébként felmerülő kockázatoktól eltekintve nem érinti hátrányosan a beteg egészségi állapotát (nem vezet súlyos vagy maradandó egészségkárosodáshoz).^[35]

Az önrendelkezési jog keretében a cselekvőképes beteget megilleti az ellátás visszautasításának joga, kivéve, ha annak elmaradása mások életét vagy testi épségét veszélyeztetné. A szabályozással kapcsolatban mindenképpen kiemelendő, hogy a beteg az eljárásban nem az életéről rendelkezik, csak a kezelést utasítja vissza.^[36]

A főszabály alóli kivételként a Törvény az alábbi két esetet szabályozza:

(1) A beteg minden olyan ellátást, amelynek elmaradása esetén egészségi állapotában várhatóan súlyos vagy maradandó károsodás következne be, csak közokiratban vagy teljes bizonyító erejű magánokiratban, illetve írásképtelensége esetén

[33] 1997. évi CLIV. törvény 15. § (6).

[34] 1997. évi CLIV. törvény 15. § (4).

[35] 1997. évi CLIV. törvény 16. § (1)-(2.)

[36] 1997. évi CLIV. törvény 20. § (1).

két tanú együttes jelenlétében utasíthat vissza. Kivételt képeznek ezen szabály alól a cselekvőképtelen, a korlátozottan cselekvőképes kiskorú, illetve az egészségügyi ellátással összefüggő jogok gyakorlása tekintetében részlegesen korlátozott betegek, akik esetében az ilyen ellátás visszautasítására nincsen lehetőség.^[37]

(2) Az életfenntartó vagy életmentő beavatkozást visszautasítani (és ezáltal a betegség természetes lefolyását lehetővé tenni) csak abban az esetben van lehetőség, ha a beteg olyan súlyos betegségben szenved, amely az orvostudomány mindenkori állása szerint rövid időn belül – megfelelő egészségügyi ellátás mellett is – halálhoz vezet és gyógyíthatatlan. Az életfenntartó, illetve életmentő beavatkozás visszautasítása szintén csak a fentiek szerinti alaki előírások (közokiratban vagy teljes bizonyító erejű magánokiratban, illetve írásképtelensége esetén két tanú együttes jelenlétében tett nyilatkozat) betartásával történhet, valamint az csak akkor érvényes, ha egy háromtagú orvosi bizottság (melynek tagjai a beteg kezelőorvosa, egy – a beteg gyógykezelésében részt nem vevő –, a betegség jellegének megfelelő szakorvos, valamint egy pszichiáter szakorvos) a beteget megvizsgálja és egybehangzóan, írásban nyilatkozik arról, hogy:

- a beteg döntését annak következményei tudatában hozta meg,
- a visszautasítás törvényi feltételei (a betegség az orvostudomány mindenkori állása szerint rövid időn belül – megfelelő egészségügyi ellátás mellett is – halálhoz vezet és gyógyíthatatlan) fennállnak.

Amennyiben a beteg nem járul hozzá az orvosi bizottság vizsgálatához, a kezelés visszautasítására vonatkozó nyilatkozata nem vehető figyelembe.

A betegnek az orvosi bizottság nyilatkozatát követő 3. napon – két tanú előtt – ismételten ki kell nyilvánítania a visszautasításra irányuló szándékát.

Előírás továbbá, hogy visszautasítás esetén meg kell kísérelni a beteg döntése hátterében lévő okok – személyes beszélgetés alapján történő – feltárását és a döntés megváltoztatását. Ennek során ismételten tájékoztatni kell a beavatkozás elmaradásának következményeiről is.

A beteg a visszautasításra vonatkozó nyilatkozatát bármikor, alaki kötöttség nélkül visszavonhatja.^[38]

A fentiekben részletezett főszabály alól kivételt képeznek az alábbi esetkörök:

- a) A beteg nem utasíthatja vissza az életfenntartó vagy életmentő beavatkozást, ha várandós és előre láthatóan képes a gyermek kihordására.^[39]
- b) Amennyiben a visszautasításhoz való jog gyakorlása cselekvőképtelen, korlátozottan cselekvőképes kiskorú, illetve az egészségügyi ellátással összefüggő jogok gyakorlása tekintetében részlegesen korlátozott betegek esetében merül fel, az egészségügyi szolgáltató keresetet indít a beleegyezés bíróság általi pótlása iránt. A kezelőorvos a bíróság jogerős határozatának meghozataláig köteles a beteg egészségi állapota által indokolt ellátások megtételére.

[37] 1997. évi CLIV. törvény 20. § (2).

[38] 1997. évi CLIV. törvény 20. § (1)-(8).

[39] 1997. évi CLIV. törvény 20. § (6).

A nyilatkozat pótlására irányuló eljárás során a bíróság nemperes eljárásban soron kívül jár el.^[40]

A Törvény – az ugyancsak USA intézmény, a „*living will*” mintájára – lehetőséget biztosít továbbá a cselekvőképes személyek számára, hogy későbbi esetleges cselekvőképtelenségük esetére közokiratban visszautasíthassanak egyes vizsgálatokat, beavatkozásokat, valamint életfenntartó, életmentő beavatkozásokat, ha gyógyíthatatlan betegségben szenvednek és betegségük következtében önmagukat fizikailag ellátni képtelenek, illetve fájdalmaik megfelelő gyógykezeléssel sem enyhíthetők. Ezen nyilatkozatát az érintett a későbbiekben bármikor, alaki kötöttségre és cselekvőképességére tekintet nélkül visszavonhatja.^[41]

A fentiekkel összefüggésben megemlítendő az Alkotmánybíróság 24/2014. (VII.22.) sz. AB határozata, amely – többek között – a fenti előzetes nyilatkozattételi lehetőséget az alábbiakban írtak szerint módosította.

A rendelkezés eredeti szövegezése ugyanis a nyilatkozat érvényességi feltételeként írta elő azt, hogy egy pszichiáter szakorvos egy hónapnál nem régebbi szakvéleményével igazolja, hogy az érintett személy döntését a lehetséges következmények teljes tudatában hozta meg. Előírás volt továbbá, hogy a nyilatkozatot kétfévente meg kellett újítani.

Az Alkotmánybíróság a fenti rendelkezések alaptörvény-ellenességét az alábbiakra hivatkozással állapította meg:

Egyrésztől nincs ésszerű indoka, annak hogy egy bármikor visszavonható nyilatkozat érvényességét a törvény határozott idejűvé tegye. Az „élő végrendelet” tevő személy a nyilatkozatban saját értékrendje szerint rendelkezik, és semmi nem indokolja, hogy ez az értékrend két éven belül érvényét veszítse. Továbbá, a korlátozás szükségtelen azért is, mert a nyilatkozó bármikor visszavonhatja, vagy megváltoztathatja „élő végrendeletét”, akár két évnél rövidebb időn belül is.

Másrésztől az, hogy az Eütv. cselekvőképes – tehát jogügyletei során belátási képességgel rendelkező – embereknek kötelezővé teszi a pszichiáteri szakvélemény beszerzését, a (bizonytalan jövőre vonatkozó) nyilatkozatát tartalmazó közokirat készítésének előfeltételül szabva, a cselekvési autonómia, így az önrendelkezési jog korlátozását jelenti. A rendelkező nyilatkozat megtételének kiinduló feltétele a cselekvőképesség megléte. A pszichiáter szakvéleménye készítése során maga sem vizsgál mást, mint amit a cselekvőképesség feltételez: azt, hogy képes-e a nyilatkozatot tevő személy felmérni döntése következményeit. A cselekvőképesség megléte eleve feltételezi, hogy az ember képes előre látni és felmérni (belátni) cselekedeteit, annak következményeit, és képes eszerint mérlegelni, döntést hozni. Ezt figyelembe véve a pszichiáter szakvéleményének megkövetelése nem más, mint kizárólag a cselekvőképesség meglétének bizonyítása, holott a magyar jogban általában a cselekvőképességet nem, hanem annak hiányát kell bizonyítani.

[40] 1997. évi CLIV. törvény 21. § (2).

[41] 1997. évi CLIV. törvény 22. §.

Továbbá, a nyilatkozathoz társított közokirati követelmények és a közjegyzői eljárás által már egyebekben is biztosításra kerül a cselekvőképesség vizsgálata, másrészt a nyilatkozattétel szabad gyakorlása ellen hat – részben felmerülő költségként is – a pszichiáter ilyen irányú vizsgálata.

A rendelkezések 2014. július 22. napjával veszítették hatályukat.

3. A Polgári Törvénykönyv vonatkozó rendelkezései

Támogatott döntéshozatal

Az önrendelkezési joggal összefüggésben a Polgári törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (Ptk.) új lehetőségként vezette be a támogatott döntéshozatal intézményét, amely a cselekvőképesség korlátozása nélkül nyújt segítséget az érintett személy számára. Az új jogintézménnyel összefüggésben a fentiekben részletezett Törvény módosítása is szükségessé vált a támogató személlyel kapcsolatos eljárási szabályok meghatározása érdekében. A módosítások alapján a betegnek – amennyiben a támogatott döntéshozatal szerinti támogatója van – kérelmére biztosítani kell, hogy az egészségügyi ellátással összefüggő döntéshozatal, illetve a beleegyezés megadása során a támogató jelen lehessen, azzal kapcsolatban a beteggel egyeztessen.^[42]

A támogatót a gyámhatóság rendeli ki a Ptk.-ban és a támogatott döntéshozatalról szóló 2013. évi CLV. törvényben meghatározott rendelkezések szerint.

A kirendelésnek két esetköre^[43] került szabályozásra:

(1) A nagykorú, cselekvőképes személy számára, a cselekvőképessége korlátozásának elkerülése érdekében, az érintett kérelmére a gyámhatóság határoz támogató kirendeléséről, amennyiben az érintett személy az egyes ügyei intézésében, döntései meghozatalában belátási képességének kisebb mértékű csökkenése miatt segítségre szorul.

(2) Továbbá, amennyiben a cselekvőképességet érintő gondnokság alá helyezési perben a bíróság úgy ítéli meg, hogy a cselekvőképesség részleges korlátozása sem indokolt, de az érintett személy meghatározott ügyei intézésében belátási képességének kisebb mértékű csökkenése miatt segítségre szorul, a gondnokság alá helyezés iránti keresetet elutasítja, és határozatát közli a gyámhatósággal. A támogatót a bíróság határozata alapján az érintettel egyetértésben a gyámhatóság rendeli ki.

Személyiségi jogok védelme

A hatályos Ptk. a személyiségi jogok védelmére vonatkozó generálklauzula deklarálása mellett külön említi a joggyakorlatban kikristályosodott egyes személyiségi jogokat. A jogvédelem központjába egyúttal az emberi méltósághoz való jogot,

[42] 1997. évi CLIV. törvény 25. § (3a).

[43] 2013. évi V. törvény 2:38. §.

mint minden külön nevesített, vagy nevesítésre nem kerülő személyiségi jog „anyajogát” emeli.

2:42. § [A személyiségi jogok általános védelme]

(1) Mindenkinek joga van ahhoz, hogy törvény és mások jogainak korlátai között személyiségét, így különösen a magán- és családi élet, az otthon, a másokkal való – bármilyen módon, illetve eszközzel történő – kapcsolattartás és a jóhírnév tiszteletben tartásához való jogát szabadon érvényesíthesse, és hogy abban őt senki ne gátolja.

(2) Az emberi méltóságot és az abból fakadó személyiségi jogokat mindenki köteles tiszteletben tartani. A személyiségi jogok e törvény védelme alatt állnak.

A Ptk. előbbieken említett felsorolása értelmében a személyiség jogok sérelmét jelenti különösen az élet, a testi épség és az egészség megsértése. Ezt a jogot természetesen az Alaptörvény is rögzíti, annak II. cikkében, amikor kimondja, hogy az emberi méltóság sérthetetlen, és minden embernek joga van az élethez és az emberi méltósághoz.

Az élet védelmét elsősorban a büntetőjog hivatott szolgálni, azonban az életnek nem pusztán a léte, hanem annak minősége is fontos kérdés. Meghatározása kettős; mindenki tartozik olyan életvitelt kialakítani, amely méltó az emberhez, másrészt minden emberi és jogi személy köteles tartózkodni az olyan magatartástól, amely mást gátol az emberhez méltó magatartásban, viselkedésben.^[44]

Az Alkotmánybíróság gyakorlatában az emberi méltósághoz való jog lényegében egyenlő az általános személyiségi joggal. Ez értelmezésében az egyén önmeghatározásának, jogilag releváns aspektusainak nevesítése, amelyek megkívánják az alkotmányjogi garanciák kiépítését az állammal szemben, és egyben az állam által biztosítottan. A fogalom kibontásának rendező elvét, általános kritériumait az alkotmánybírósági gyakorlat nem dolgozta ki, de a nemzetközi irodalom és a modern alkotmányok egyes formáit nevesítették, és a személyhez fűződő jogok releváns megnyilvánulásaiából konkrét egyedi jogokat vezettek le – ezek közül az egyik az önrendelkezéshez való jog.^[45]

Az eutanázia kapcsán az a kérdés merül fel, hogy meddig terjed az ember önrendelkezési joga, illetve pontosan mit is értünk emberhez méltó halál alatt? A válaszokat két, egymástól jól elhatárolható csoportba sorolhatjuk:

a) Az egyik nézőpont szerint (ezt nevezik „hospice-mozgalomnak” is) a beteg embert szenvedéseitől nem csak a halál mentheti meg. Az orvoslásnak az a feladata, hogy elviselhetőbbé tegye a fájdalmat a betegség utolsó szakaszában, és a betegnek megfelelő, emberi környezete legyen. Ilyenkor folytatni kell a haldokló méltóságát megillető lelki, társadalmi támogatást, valamint a kényelmét biztosító gyógykezelést.^[46]

b) A másik nézet szerint nem lehet senkit sem akarata ellenére semmilyen

[44] Jobbágyi, 2002, 75.

[45] *Az értelmezett Alkotmány*, 2004, 701.

[46] Glóner, 1997, 70.

beavatkozás eltűrésére kényszeríteni. A beteg maga döntheti el saját meggyőződése alapján, hogy hogyan szeretné befejezni életét.

A magyar jogalkotás inkább ez utóbbi nézetet képviseli. Az önrendelkezési jogot pedig ennek megfelelően kiterjesztette a „halálhoz való jogra” is, természetesen csak a törvények szabta keretek között.

A Polgári törvénykönyv vonatkozó 2:42. § (3) bekezdése szerint nem sért személyiségi jogot az a magatartás, amelyhez az érintett hozzájárult (elhagyva azt, a korábbi Ptk. által alkalmazott fordulatot, miszerint a hozzájárulás megadása társadalmi érdeket nem sérthet vagy veszélyeztethet – a törvényhozó álláspontja szerint ez a szűrő az érvénytelenség jogintézményén keresztül megvalósítható). A beteg által megtett nyilatkozat alapján így polgárjogi szempontból jogszerűnek tekinthetjük az Egészségügyi törvényben szabályozott „ellátás visszautasításának” jogát. Hasonló következtetésre jutott az Alkotmánybíróság is: a gyógyíthatatlan beteg arra vonatkozó elhatározása, hogy életét nem kívánja végigélni, ezért visszautasítja az életben tartáshoz feltétlen szükséges orvosi beavatkozást, az önrendelkezési jogának olyan része, melynek gyakorlását a törvény más alapjog védelméhez elkerülhetetlenül szükséges mértékben korlátozhatja ugyan, de nem vonhatja el.^[47] Ez a más joggal való összeütközés különösen az élethez való jog és az emberi méltósághoz való jog konfliktusa folytán figyelhető meg. A probléma megoldását a „szükségesség és arányosság tesztje”, valamint az jogszabályokban meglévő garanciák szolgálják.^[48]

Ezzel szemben általános érvénnyel megállapítható, hogy a beteg választási szabadsága arra már nem terjed ki, hogy életének az orvos tevőleges magatartásával vessen véget – ezt a törvények teljes mértékben elvonják tőle.

IV. ÉRVEK ÉS ELLENÉRVEK

Az eutanázia ellen és mellett számos érvet sorakoztatnak fel a vitában résztvevők. A legalizációt hirdetők főleg a humanizmussal, és az emberi jogokkal hozakodnak elő, míg a konzervatívabbak szerint az emberi méltóság védelme nem járhat együtt a betegek halálba segítésével.^[49]

A fontosabb érvek az eutanázia ellen:

- a) A „csúszós lejtő” elmélete: ha a tiltó szabály alól tesznek egy kivételt, a gyakorlat elkerülhetetlenül tovább fogja tágítani ezt a kört.[50] Példának okáért, az eutanázia passzív formájának bevezetése után több olyan kérelem is érkezett az Alkotmánybíróság elé, hogy ez nagy mértékben korlátozza a személyhez

[47] *Az értelmezett Alkotmány*, 2004, 718.

[48] Gyórfi, 2003, 142-150.

[49] Jobbágyi, 1998, 94.

[50] Jobbágyi, 2004, 300.

fűződő jogokat, és egy holland mintájú törvény bevezetését javasolták.

- b) Mivel az eutanázia fogalmára még nem alakult ki egy egységes meghatározás, nem mindig kellően világos, hogy pontosan mit is akarnak törvényesíteni.
- c) Annak a veszélye, hogy az eutanázia (a megbomló erkölcsi rend következtében) a társadalom számára terhes és nem kívánatos személyek ellen is irányulhat, sajnálatosan nem kizárt.[51] Ennek következtében fennáll a veszélye, hogy előbb-utóbb a hasznossági, anyagi szempontok befolyásolnák az intézmény működését.
- d) Főleg a keresztények által vallott szemlélet, hogy az élet felett csak Isten rendelkezhet, ebből kifolyólag arról lemondani semmilyen körülmények között nem lehetséges.
- e) A hippokratészi eskü szerint az orvosok az élet védelmére esküdnek fel, az eutanázia pedig ennek az ellentéte.
- f) Mindig fennáll annak a reménye, hogy új gyógymódot fedeznek fel.
- g) Az eutanázia morálisan mindig is elfogadhatatlan, akkor is, ha kegyes célokért és a beteg kérésére történik. Egy ember életének kioltásáról, és az élet védelmét biztosító alapelv megsértéséről van szó.[52]

A legalizáció melletti érvek:

- a) Az előbbiekben kifejtett önrendelkezési jog az eutanázia mellett érvelők legfontosabb érve. A kérdés ilyenfajta eljogiasítása azokra a természetjogi elképzelésekre vezethető vissza, melyek szerint vannak olyan, az emberrel veleszületett, elidegeníthetetlen és sérthetetlen alapvető jogok, melyek minden embert megilletnek és az emberi természetből erednek, mindenki számára azonosak és egyben az ember önállósága biztosítékául az állami beavatkozást is korlátozzák.^[53] Azon súlyos betegeknek, akik az orvostudomány állása szerint gyógyíthatatlan, és rövid időn belül halálhoz vezető betegségben szenvednek, lehetővé kell tenni, hogy életük befejezésének méltósággal összeegyeztethető módját válasszák.
- b) Ez előbbi érvelésből levezethető a minőségi élet követelménye – a szenvedéssel járó élet fenntartása pedig ennek nem felel meg.
- c) Egyesek szerint az eutanázia jelenségét nem lehet elfojtani, az egyetlen kérdés az, hogy hagyják szabályozatlanul, vagy biztosítsanak az intézmény számára megfelelő törvényi garanciákat.
- d) Az orvosok kötelessége az élet védelmén túl a szenvedések enyhítése is.

Bármelyik érvrendszert is fogadjuk el, azt biztosan mondhatjuk, hogy a tudomány, illetőleg a törvényhozás egyre inkább teret szentel az arról való gondolkodásnak, hogyan lehetne a súlyos, gyógyíthatatlan, gyakran nagy fájdalommal küszködő betegek számára az élet méltó befejezéséhez való jogot biztosítani.

[51] Glóner, 1997, 58–59.

[52] Lucas, 2007, 159.

[53] Barcsi, 2004, 101–113.

IRODALOM

- *Az értelmezett Alkotmány* (2004) Magyar Hivatalos Közlönykiadó, Budapest,
- Barcsi Tamás (2004): *Az emberhez méltó halál lehetősége: az eutanázia és alternatívája* *Esély* 5. szám, 101–113.
- Bessenyei Lajos – Bíró György (2006): *Személyek joga*. Novotni Kiadó, Miskolc.
- Jobbágyi Gábor (1998): *Az élet és igazság védelmében*. Püski-Trikolor, Budapest.
- Jobbágyi Gábor (2004a): *Az élet joga*. Szent István Társulat, Budapest.
- Jobbágyi Gábor (2004b): *Eutanázia, I-II. Magyar Szemle* június, 6–33.; augusztus, 82–109. <http://ppet.sze.hu/dr-jobbagy-gabor>
- Jobbágyi Gábor (2002): *Személyi és családjog*. Szent István Társulat, Budapest.
- Glóner Róza (1997): *Halál helyett élet kultúrája*. Korda Kiadó, Kecskemét.
- Győrfi Tamás (2003): *Az emberi méltósághoz való jog dogmatikai problémái – Széljegyzetek az eutanázia-índítványhoz*. *Fundamentum*, 1. szám, 142–150.
- Halmai Gábor – Tóth Gábor Attila (2008): *Emberi jogok*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Lucas Lucas, Ramón (2007): *A bioetikáról mindenkinek*. Új Ember Kiadó, Budapest.
- Lukács András (2005): *Gyilkosság bírói döntésre*. *Hetek*, IX. évf. 13. szám, április 1.
- *Orvosetikai statutum*. (1988) Magyar Orvosi Kamara, Budapest.
- Somorjai László (2003): *Az aktív eutanázia gyilkosságnak számít*. *Hetek*, VII. évf. 18. szám <http://epa.oszk.hu/00800/00804/00265/38433.html>
- Szoboszlai-Kiss Katalin (2013): *A felejtethetlen Szókratész pere*. In: *Tanulmányok a 70 éves Bihari Mihály tiszteletére*. (szerk. Szoboszlai-Kiss Katalin, Deli Gergely), Universitas-Győr, Győr, 517–552.
- Szoboszlai-Kiss Katalin (2012): *A hellenizmus filozófiai mozgalmairól – Epikurosz, az élet élvezetének filozófusa*. *Jog, Állam, Politika*, 3. szám, 101–130.

FELHASZNÁLT JOGSZABÁLYOK, BÍRÓSÁGI HATÁROZATOK

- Az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény.
- Az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény miniszteri indokolása.
- A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény.
- A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény miniszteri indokolása.
- *Pretty v. Egyesült Királyság*, 2346/02, Judgement of 29 April 2002.
- *Cruzan v. Director, Missouri Department of Health Care*.
- BH1996.349 sz. határozat.
- BH2013.219 sz. határozat.
- 22/2003. (IV. 28.) AB határozat.
- 24/2014. (VII.22.) sz. AB határozat.
- Kúria Pfv.2049/2011/9. sz. ítélete.
- Fővárosi Ítéletábla Pf.22006/2009/9. sz. ítélete.

Bevezetés a klasszikus görög államtudományi kutatáshoz*

Az antik görög államfejlődés legkorábbi írott forrásai

I. BEVEZETÉS

A klasszikus görög államfejlődés kutatása izgalmas és napjaink aktualitásaihoz túlzás nélkül kapcsolható. A fényes athéni demokrácia és a későbbi bukása okainak nyomozásával talán választ lelhetünk a modernkori demokráciák hanyatlási motívumaira is. Athén a görög városállamok közül a legsikeresebb pályát járta be, fejlődése jól nyomon követhető, nem csupán általános jellemzőinek – gazdasági, földrajzi adottságainak – köszönheti eredményességét, hanem az athéni polgárok mentalitásnak, életmódjának is. Athénban az egyéni, ún. önmegvalósító életszemlélet teret engedett az individuális, és ennek egyenes következményeként a közösségi sikernek is, az egyén érdekét bravúros módon össze tudták hangolni a közérdekkel. Egy átlag athéni polgár hétköznapi ténykedése már önmagában is képes volt az athéni állam jó működését fenntartani, a tehetségesebb polgárok aktivitása pedig egyenesen nagyhatalommá tudta emelni a kicsiny városállamot. Olyan államférfiakra gondolhatunk, mint Themisztoklész, aki a görög-perzsa háborúk nagy egyénisége volt, vagy Periklész, aki a fényes demokrácia megszilárdítójává vált és méltán érdemelte ki polgártársaitól a „jó zsarnok” jelzőt. Az államfejlődés a demokráciáig és aztán maga az athéni demokrácia is jól követhető, hiszen a görög történetírók és filozófusok hitelesen számolnak be Athén történetéről, Hérodotosz, Plutarkhosz, Thuküdidész, Platón és Arisztotelész a legfőbb antik adatközlők. Bámulatos, ahogy a görögség az európai civilizáció születésekor igényt formált arra, hogy saját múltját rögzítse, elemezze és értékelje, kendőzetlenül kimondva és elismerve a múltjában fellelhető súlyos hibákat is. A fényes demokrácia bukásának okai között megtalálhatók azok a legalapvetőbb emberi tulajdonságok, amelyek manapság is romba dönthetnek államokat: a nagyravágás, az önzés, az árulás vagy a korrumpálhatóság.

[*] A mű a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosítószámú, „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” elnevezésű kiemelt projekt keretében működtetett Zrínyi Miklós Habilitációs Program keretében, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem felkérésére készült..

Tanulmányomban a görög államfejlődés első írott forrásait mutatom be, történeti korszakok szerint haladva kívánom feltárni a kormányzáshoz, államvezetéshez kapcsolódó főbb fogalmakat, kitérek a fontosabb eszmetörténeti mérföldkövekre is. Célom elsősorban az archaikus szövegek kutatása és értelmezése. A tanulmány három nagy fejezetre tagolódik: az első az eposzban felbukkanó terminusokat mutatja be, a második a preszókratika néhány képviselőjének államelméleti gondolatait ismerteti, különös tekintettel Hérakleitoszra és az atomistákra, végül a harmadik rész a többi között a szofisták fontos jogelméleti problémájának vázlatát tartalmazva a *nomosz/phüszisz* antitéziszről szól. Megfigyelhető, ahogy a korai szövegekben csupán szavakat és szimbólumokat tudunk megnevezni és értékelni, a preszókratikában már fogalmak szisztematikus bevezetésére és alkalmazására is látunk kísérletet, végül a szofisták esetében már elméleti, analizáló szemlélettel találkozunk a törvény eredetéről, a jó kormányzás lehetőségéről.

II. AZ EPOSZBAN ELŐFORDULÓ TERMINUSOKRÓL

Ha a görög államfejlődés legkorábbi irodalmi emlékeit kívánjuk megismerni, nem túlzás Homéroszt fellapoznunk, hiszen a hexameteres sorok között a korai társadalmi szerveződés főbb tisztségei már említésre kerülnek, de ezen felül az intézmények működéséről, változatairól és eltűnésük okáról is bőven kaphatunk információt.

Az *Íliász* valamikor Kr. e. 750 és 650 között keletkezhetett, az *Odüsszeia* pedig a Kr. e. 7. században, ám mindkét eposz egy sokkal korábbi korszak társadalmához szolgáltat forrást: a Kr. e. 12. században működő palotagazdaságok berendezkedésére ismerhetünk rá. A központok pontos száma nem ismert, a homéroszi eposzok alapján arra következtethetünk, hogy több száz *polisz* – fordítsuk most településközpontnak – létezett, amelyek függetlenségük megőrzésére törekedtek, de szoros kapcsolatot ápoltak, közös volt a nyelvük, a vallásuk és mitológiájuk,^[1] és kizárólag csak ezen az alapon alkottak közösséget,^[2] egyébként különálló „királyságokként/államokként” kell elképzelnünk őket. Nyilvánvaló, hogy e homályba vesző korszak településeinek kormányzási módjáról alig van adat, elsődleges forrásunk a két homéroszi eposz. A szövegekben a görög államfejlődés első fogalmai már előfordulnak, de jelentésük még nem hordoz politikai tartalmat. Érdekes megfigyelni, hogy az első görög irodalmi forrásokban milyen kontextusban jelenik meg a vezér, a nép, a városállam/ország és a polgár kifejezés.

[1] Ennek bizonyítéka a négyévente megtartott olümpiai játékok, az egyik legismertebb pánhellén ünnep. Kr. e. 776-ban tartották az első ünnepet, amelynek időtartama alatt a központok letették a fegyvert. A görög államok nem voltak idegenek egymástól, szoros volt a közöttük lévő kötelék, de versenytársai voltak egymásnak, gazdaságilag ez alapozta meg sikerüket.

[2] Black, 2016, 122.

Első körben tisztázzuk a fogalmakat. A palota feje a király, vagyis a *baszileusz*, *polisz* a település neve, amely felett uralkodik, illetve uralmát kiterjeszti a népre, amelynek neve *démosz*. Az eposzt véve forrásként további tisztségek nevét is megismerhetjük. A király alattvalói a nemesek, *arisztoi* és a már említett nép, a *démosz*, amely a szabad polgárokból állt, de a szabadokon kívül már rabszolgák, *douloi* is voltak. A király több funkciót is ellátott, ő volt a legfőbb bíró, a főpap és a hadvezér egy személyben. Hatalma jelvénye a királyi pálca volt, a *szképtron*, jövedelmét elsősorban a koronabirtok, a *temenosz*, az adományok, melynek neve *dóra*, és illetékek, *demisztesz* tették ki, de a hadizsákmányokból is nagyobb hányadot kapott hódolati ajándékként, ez volt a *gerasz*. Nagy valószínűséggel elsősorban az utóbbiból származott vagyona. A közös lakomákon díszhelyen ült, továbbá az ételből, italból is nagyobb fejadagot kapott. Lényeges, hogy királyi tisztség apáról fiúra szállt, egy patriarchális társadalom képét mutatja. A király hatalma idővel gyengült, ami a nemesség növekvő vagyoni, gazdasági hatalmával magyarázható, ahogyan az már az *Íliász* soraiból is kiolvasható. A tisztség már nem örökíthető, és a *baszileusz* címet később már csak a főnemesek kiválójai viselték, köztük a voltaképpeni király már csak egy volt a királyok közül. A következőkben a fent említett terminusok eposzi előfordulását mutatom be.

Egy olyan fogalommal kezdjük, amely már igazolni látszik a királyi cím intézménye módosulását, ugyanis a Trója alá sereglett fejedelmek, hősök első számú vezetőjét nem királynak, hanem vezérnek nevezi az eposz, ő Agamemnón, Mükéné királya. Agamemnón neve mellett nem a *baszileusz* kifejezést találjuk, hanem az *anax* szót. A név vezért, urat vagy uralkodót jelent, olyan személyt, aki vagyont birtokol, mely vagyon az archaikus kor értékeiből tevődik össze: palota, rabszolgák tömege, harcban szerzett zsákmány; olyan személy, aki kitűnik társai közül, ezért a népek vezére. Első megközelítésben úgy tűnhet, a *baszileusz* szinonimája, de ennél többről van szó.

A következőkben vizsgáljuk meg az eposzban előforduló kifejezéseket. Az *anax* az eposzban elsősorban Agamemnón jelzője: „*seregek fejedelme*”^[3] (*Íliász*, I. 7.), aki nem csupán a mükénéieknek, de a Trója alá gyűlt teljes görög seregek vezére, férfiak/népek vezére, ezt jelenti az *anax andrón* kifejezés.^[4] Az eposzban istenek jelzőjeként is előfordul Apollón (*Íliász*, I. 36, 75.), Zeusz (*Íliász*, III. 351.), Poszeidón (*Íliász*, XXIV. 8.) vagy Héphasztosz (*Íliász*, XXIV. 214.) neve mellett, ezzel is igazolható, hogy az archaikus korban elsősorban a katonai vezetőkre, a hadba lépett nép vezérének megnevezésére használták. Fontos tehát az *anax* kifejezést megkülönböztetni a *baszileusz* (király) főnévtől: az *anax* katonai hatalommal bír, és nem csupán saját hazája népén, hanem a Trója alá sereglettek fölött is uralkodik, hadvezér. Az *anax* és a *baszileusz* különbsége talán abban is megjelenik, hogy az utóbbi az apáról fiúra szálló hatalmat jelenti. Homérosznál olyan királyi hatalom,

[3] Homérosz szöveg részleteit Devecseri Gábor fordításában közöljük.

[4] Az eposzban a királyok már szövetségi viszonyban állnak egymással.

amely Zeusztól származik, nem lehet kiérdemelni harccal vagy harci dicsőséggel, kizárólag származás révén szerezhető meg. Agamemnón példájánál maradván saját hazájában *baszileusz*, de a seregek élén *anax*. A két funkció nem sokban különbözik, az eposz mégis külön kifejezést használ a király és vezető személyére. Az eposz sorai alapján a következő tevékenységi köreit tudjuk meghatározni a *baszileusz*nak:^[5]

- a) *kreión Agamemnón*, vagyis „népterelő Agamemnón” (*Íliász*, II. 413.), azaz a népek vezére, a kreión főnév az uralkodók uralkodóját jelöli;
- b) legfőbb bíró, ez pedig Szarpédón, Lükié vezetőjének jelzője: „ki igazsággal és erejével védte a népet” (*Íliász*, XVI. 542.), de bírói minőségben Odüsszeusz is említésre kerül: „hisz a híred a tágterű égig is elhat, mint valami istenfélő, jóhírű királyé, törvényt védve ki kormányozza erős birodalmát, nagy népet, jó vezetése alatt, népe virágozik erőben.” (*Odüsszeia*, XIX. 109–115.);
- c) főpap: a csaták veszedelmének elkerülése végett Agamemnón hájas barmot áldoz Kronidésznek (*Íliász*, II. 402.);
- d) a népgyűlés összehívója és az ülés levezetője, például így jár el Agamemnón, amikor a Trója alatt veszteglő sereg vezéreit összehívja, hogy beszédével csatára buzdítsa a harcosokat: „Gyorsan gyülekeztek. Legelőször a nagyszívű vének harci tanácsa ült le, Pülosz-beli úr Nesztór bárkája tövében; összehívván ezeket tervét okosan szövögette.” (*Íliász*, II. 50.) Kiemelt státuszát azzal is igazolja, hogy vendégségben nagyobb adagot kap (*Íliász*, VI II. 162.), földbirtokkal rendelkezik, azaz *temenosza* van (*Íliász*, VI. 194.), járulékot – *themisztesz* – kap az igazságszolgáltatásáért, neki a „sokbarmú emberek... kormánypálcája alatt ragyogón áldoznak” (*Íliász*, 9. 156.).^[6]

[5] Elischer – Fröhlich, 1901.

[6] A hatalmat szimbolizáló jelvény a szképtron, a kormánypálca az eposz szövegeiben az országot, a népet vezető tejhatalmú úr tulajdonaként van megnevezve. A szképtron leginkább egy dárdához hasonlítható, nagyméretű pálca lehetett. A döntést, az ítéletet jelzi, ezzel is magyarázható, hogy a harcra lépett nép urát vezérnek, vezetőnek, *anax*nak tekintették, hiszen a katonai manőverek sikerességéhez éppen ezen funkcióját látta el, de a békés időben tevékenykedő úrnak az ítélkezési, a döntési szerepkörhöz illő tevékenységet kellett felvállalnia, kormánypálcával a kezében irányított, vagyis kormányzott. A szképtron a királyi hatalom jelképe Akhilleusz neve mellett is megjelenik, Agamemnón ígér neki kormánypálcás hatalmat, ha visszatér a harcba (*Íliász*, 9. 156.), de nem fogadja el. Patroklosznak kell meghalnia, hogy ismét harcoljon. Érdekes megemlíteni, hogy a legkorábbi kormányzói, királyi hatalom jelképe, a labrüs, amely a krétai civilizációhoz köthető, az eposzban nem jelenik meg. A labrüs egy kétélű bárd, különböző méretben és különböző anyagból kerültek elő az ásatások során. A krétai freskókon az áldozati szertartásokat bemutató jelenteknél is feltűnik, ez magyarázat lehet az uralkodó szakrális funkciójára, az állat leölését valószínűleg maga a király végezte el a „királyi” bárdal. Ugyanakkor a labrüs a harcban vagy a büntetések végrehajtásánál is használatos lehetett, ez a közösség első emberének katonai, bírói és büntetvégrehajtási tevékenységére is utalhat. Az a személy, aki kettős bárdal rendelkezett, bizonyára hatalmasságnak minősült, birtoklása tekintélyt és tisztelet eredményezett az adott közösségben. Az talány, hogy egy közösségben hány labrüs-tulajdonos élhetett. Azt feltételezhetjük, hogy kezdetben csupán egyetlen személy, de később talán a szabad polgárok mindegyike rendelkezhetett az eszközzel. Ezt alátámaszthatja az a tény, hogy számos kétélű bárdot találtak a krétai ásatásokon. Már nem tettek tehát különbséget hatalmasságok között, mindenki rendelkezhetett a hatalom szimbólumával. Államfejlődés szempontjából valójában korai lenne kijelenteni, hogy a krétai civilizáció is demokratizálási folyamatot mutatott, hiszen irodalmi forrásokkal ezt a feltételezést nem tudjuk alátámasztani. A görögség esetében minden esetre már korán tapasztalható *

Az eposz sorai alapján kirajzolódni látszik, hogy a közösség elsőszámú vezetője, a király, a *baszileusz* státusza a trójai háború idejére összerosódott a vezér, az *anax* státuszával. Agamemnón neve a fent említett tevékenységek mindegyikéhez kapcsolódik, már az eposz idejében tapasztalható, hogy a *baszileusz* nevet alig használják, helyette az úr, vezér megjelölés szerepel. Úgy tűnik, a király nevének már az említése is gyűlöltté kezd válni az eposz szövegeiben is, ennek okáról a következőkben szólunk. Agamemnón *anax*, de tevékenységi körébe a *baszileusz* személyét megillető jogosultságok tartoznak, kiegészülve a teljes seregre vonatkozó katonai vezetői körökkel. Békeidőben palotájában uralkodik a nép, azaz a démosz felett (*Íliász*, II. 547. *Odiüsszeia*, 11. 14.), lakhelye a palota, a terület, ahol uralkodik a város, azaz a *polisz*, a *poliszok* halmaza, az ország (*Íliász*, VI. 158.) alattvalóit pedig polgároknak nevezi, politészeknek (*Íliász*, XV. 558; *Odiüsszeia* 7. 131.). A fenti kifejezésekkel rögzült terminusokként, politikai kontextusban csak a fényes athéni demokrácia kapcsán találkozunk, elsősorban a filozófiai, történeti szövegekben.

Az *anax* és a *baszileusz* különbsége tehát a hatókörben is különbözik, a király a saját népe felett uralkodik, a vezér az egész görög sereg felett. Az *Íliász* története éppen ennek a tejhatalomnak állít emléket. Akhilleusz nem tiszteli Agamemnónt vezérként, ennek hangot is ad. Agamemnón elorozza a hadizsákmány Briszéiszt Akhilleusz sátrából, aki ezen felháborodva nem hajlandó harcolni, bárhogyan kérlelik, a görögök pedig pusztulnak. Csak akkor fog ismét fegyvert és indít bosszúhadjáratot, amikor Hektór megöli Patrokloszt. Agamemnón és Akhilleusz hatalmi villongásáról szól tehát az *Íliász*, a trójai háború egy rövid epizódja. Agamemnón a vagyonától, a hadizsákmánytól, a gerasztól fosztja meg, és azért meri megtenni, mert basziluszként a zsákmányból neki a legfényesebb jár. Tette egy másik királlyal szemben nem jogos. Jó példa számunkra annak igazolására, hogy talán a túlkapások miatt vált a királyság gyűlöltté.

A királyság intézménye nagyon korán, olyan mértékben elveszíti presztízsét, ami más írott kultúrával rendelkező civilizációknál nem tapasztalható.^[7] Az eposz több története is igazolja ezt. Odüsszeusz húsz évig távol van családjától, palotájától, Penelopé hűségesen őrzi a királyi trónust, de a háborúban részt nem vevő és közben felnőtt férfivá lett nemesek követelik a hatalmat. Az *Odiüsszeia* története éppen ennek a hatalom utáni jogtalan vágnak a helyreigazításával zárul, Odüsszeusz leöli a trónjára törőket, elfoglalja helyét és uralkodik, majd továbbörökítheti azt fiára, Télemakhoszra. Odüsszeusz szerencsés, hiszen az utolsó pillanatban még megmenti királyi státuszát. Az eposz urai azonban többnyire rosszul járnak. Agamemnónt első otthon töltött éjszakája alatt gyilkolja le felesége, Klütaimnésztra

• a hatalom kiegyenlítésére tett törekvés, ahogyan az eposzban is láthatjuk. Odüsszeusz a zsákmányt, amit közösen szereznek meg, sorshúzással osztja szét társai között.

[7] Black, 2016, 124.

és adja a kormánypalcát szeretője, Aigiszthosz kezébe. Elemzésünk szempontjából fontos kiemelni, hogy a király elbukik és az új király erőszakkal kerül hatalomra Mükénében.

A Homérosz szövegeiből ismert Agamemnón és Meneláosz nem vonzó karakterek, erkölcsük kifogásolható, csupán a nyers erőszak képviselői.^[8] A Kr. e. 5. századi drámaköltők műveiben találkozunk velük ismét, a köznép által gyűlölt és bűnös életükért szenvedő királyokként látjuk őket viszont. Homérosz jellemzéséhez képest is negatívabb képet kapunk emberség, morális tartás és érzelmi érzékenység tekintetében. Például, a drámaköltő Euripidész költeményeiből az is kiderül, hogy Agamemnón miért pusztul el a sikeres, hosszú trójai hadjárat után otthon, megérkezését követően szinte azonnal. Évekkel korábbi bűne, hogy feláldozta saját leányát, Íphigeneiat azért, hogy a görög sereg Auliszból jó szelet fogva tovább hajózzon Trója felé. Mindez a háború kitörésekor történt, a gyermeket hazugsággal hozatta Auliszba feleségével, azt hazudta frigyét fognak ülni és a leányt nem más veszi majd el, mint Akhilleusz. Klütaimnésztra ezt nem tudta megbocsátani, tíz évig várt bosszúszomja kioltására. A családi tragédiák sorát indította el Agamemnón, amikor szűz leányát feláldozza, hiszen őt majd felesége gyilkolja le, Oresztész pedig testvére, Élektra támogatásával fogja megölni saját anyját és annak szeretőjét.^[9] Az eposzban elő nem forduló királyok is hasonló sorsúak, ilyen például Laiosz király fia, Oidipusz. A tragédia, amelyet megélnék többnyire elkerülhetetlennek tűnik, isteni csapás, isteni büntetés. Ezeket a negatív történeteket népművelő jelleggel hagyományozták, a rossz király, a hatalmával visszaelő vezető hasonló borzalmas sorsot idézhet a fejére és utódaiéra, mint az említett tragikus sorsú királyok.^[10] A görög kultúrára jellemző, hogy értelmezni és értékelni kívánja a múltat, hogy a saját jelenét tegye sikeresebbé általa.^[11] A görög bölcsletnek véleményem szerint ilyen erkölcsnemesítő indíttatása is felismerhető számos egyéb értéke mellett, különösen igaz ez az etikai tartalmú tanításokra.

A következő fejezetben a Szókratész előtt tevékenykedő görög bölcsök államelméleti elgondolásaira térek ki, ahol a többi között a fent említett népművelő minőség is kitapintható.^[12]

[8] Black, 2016, 126.

[9] Szophoklész és Euripidész is feldolgozta e mondatkört.

[10] Vö. Nótári, 2015a, 11–22.

[11] Iszokratész a monarchia intézményét elemzi és veszi védelmébe, Arisztophanész a drámaköltő a demokráciát meri kritizálni, Platón és Arisztotelész pedig szerkesztett művekben adják elő a kormányzásról vallott nézeteiket.

[12] Vö. Takács, 2016b, 10–30.

III. A PRESZÓKRATIKUS BÖLCSEK ELKÉPZELÉSE A JÓ ÁLLAMRÓL

1. Hérakleitosz az észszerűség védelmezője

A filozófusok közül a Kr. e. 6. században tevékenykedő epheszoszi Hérakleitoszt nevezhetjük meg, aki kritikai hanggal illeti saját államvezető társainak jellemét és ténykedését. Szókimondásáért ki is rekesztették az epheszosziak, de az is lehetséges, hogy ez inkább egy önkéntes kivonulás volt. Hérakleitosz az ész filozófusa: ami észszerűséget mutat, az helyes, így azon emberi tevékenységek és alkotások, amelyek ellentétesek az ésszel, számára értéktelenek. Kutatásunk szempontjából a kormányzásról és a törvényről vallott nézeteit próbáljuk felfejteni, előrebocsátandó, hogy idevonatkozó elgondolásait elsősorban kikövetkeztetni lehet, direkt definíciókkal nem találkozunk.^[13]

A preszókratikus bölcsekről általában elmondható, hogy csupán töredékekből és interpretációk alapján tudjuk felfejteni tanításaikat.^[14] A legkorábbi forrásközlők a nagy klasszikus filozófusok, Platón és Arisztotelész, illetve az ő tanítványi körük. Platónról nem mondható el, hogy pontos idéző volna, ugyanis inkább parafrázisokban fogalmaz, nem szó szerint. Arisztotelész ennél pontosabbnak tűnik, annak ellenére, hogy a preszókratikusokat fizikusoknak tartotta, direkt idézeteket is szolgáltat és határozott kritikát is megfogalmaz.^[15]

Fontos megemlítenünk, hogy Hérakleitosz főbb témái nem köthetők az államtudományhoz, elsősorban etikai, metafizikai és természetfilozófiai tartalmú töredékek maradtak ránk, elvéve találkozunk a jó kormányzásra, a jó törvényekre történő utalásokkal. Ennek ellenére fontos forrás, tekintettel arra, hogy a preszókratika bölcsei egyáltalán nem foglalkoztak az államvezetéssel kapcsolatos problémákkal, mivel érdeklődési körük a természetfilozófiára, a fizikára koncentrált.

Röviden érdemes összefoglalnunk Hérakleitosz főbb mondanivalóját, azért hogy értelmezni tudjuk a törvényről, bűnről, helyes kormányzásról, jó polgárról szóló gondolatait.^[16] Hérakleitosz elképzelése szerint a mindenség mozgatója a *logosz*,^[17]

[13] Lásd erről bővebben: Szoboszlai-Kiss, 2014, 91–104.

[14] A preszókratikus filozófia és a szofisták töredékes anyagát a XIX. században gyűjtötte össze két német klasszika-filológus, Hermann Diels és Walther Kranz. Emberfelettinek nevezhető munkájuk révén a teljes klasszikus szövegörökség anyagát feldolgozták, és kiválogatták az első görög bölcsek idézeteit, illetve az interpretációkat. Összesen 83 filozófust mutatnak be. Minden fejezetet két alfejezetre osztottak, az elsőben a filozófus életrajzát és a róla szóló anekdotákat, illetve tézisei összefoglalóját gyűjtötték össze, ezt testimóniumoknak nevezték el, a másodikban pedig a szó szerinti citátumokat közölték, amelyeket viszont fragmentumoknak neveztek el. A testimóniumokat A-val és egy arab számmal, a fragmentumokat B-vel és szintén egy arab számmal jelölték. A kategorizálás oly mértékben elfogadott és rögzült, hogy ma így hivatkozunk a preszókratikus bölcsekre és a szofistákra

[15] Arisztotelész, 1936.

[16] Az állampolgárság fogalmának görög és római jogtörténeti, jogelméleti elemzést lásd bővebben: Ganczer, 2013.

[17] A *logosz* kifejezés a görög nyelvben számos jelentéssel bír, a latin *ratio* kifejezéssel lehet érzékeltetni azt a jelentést, amelyet a filozófia alkalmaz, ebben az esetben észszerűséget kell értenünk alatta. A *logosz* ugyanakkor gondolatot, beszédet vagy szabályt is jelent. Hérakleitosz az első bölcse, aki

az észszerűség, szimbóluma a tűz, de istenségnek is tekinti. Meglátása szerint, ha a kozmoszban harmónia tapasztalható, akkor az észszerűség uralkodik, ha zűrzavaros időket élünk, akkor kevésbé van jelen a ráció a világban, ezt a tűz szimbólummal fejezi ki: a tűz fellobban mértékre és kialszik mértékre (B30). A *logosz* másik váltófogalma az isteni jelleg. A *logosz* Hérakleitosz töredékeiben nem egyszerűen a világrendező, harmóniateremtő erő, annál több, a kormányzó ész-isten, aki mindenekfelett uralkodik: „...bölc s dolog: felfogni az értelmet, amely kormányoz, áthatva mindenben mindent” (B41).^[18] Ami a kozmoszban megmutatkozik, isteni minőséggel fog bírni, a mérték, ahogyan megjelenik benne a *logosz*, az helyezi el a létezők sorában. Mi emberek hajlamosak vagyunk elfordulni az észszerűségtől, bár a lélek elsődlegesen tüzes minőségű, néha megnedvedesedik, ilyenkor rosszul ismer fel dolgokat és helytelenül, etikátlanul is cselekszik.^[19] A filozófus célja a polgártársai felvilágosítása, hogy *logosz*val éljenek. Hérakleitosz előbb önmagában ismeri fel a *logoszt*, majd felvállalja a nevelő szerepet. „Bár a *logosz* ez, örökre képtelenek értelmetlenségükben felfogni az emberek előbb is, mint hallották volna, s azután is, hogy már meghallották (ti. tőlem). Mert bár minden eszerint a *logosz* szerint lesz, mégis olyanok, mintha nem vennének tudomást róla, mikor megismerkedni kezdenek oly szavakkal és tényekkel, amilyeneken én végigvezetem őket..” (B1) Töredékei között számos találókérdés-szerű aforizmával találkozhatunk, mintegy arra hívja fel a figyelmet, hogy felfejtve a talányt használjuk az eszünket. Észre nevelő munkáját elhivatottságból teszi, okosítani szeretné társait, az epheszosziakat, akik – mint látni fogjuk – nem értik meg őt. Mindezt azért találtam fontosnak megemlíteni, mert Hérakleitosz burkolt célja lehetett egy jól működő városállam megteremtése, a siker kulcsát ész tekintetében kiváló polgárok személyében vélte megtalálni. Ha a polgárok bölcsessége adott, akkor annak egyenes következménye, hogy helyes törvényeket alkotnak, jó államot hoznak létre. A rossz döntések ellenszere az ész.^[20] Hérakleitosz burkoltan fogalmaz, és reménykedik a polgárrá nevelésben, ezzel szemben az atomista Démokritosz, amint látni fogjuk, egyenesen legyilkolni javasolja a rossz vezetőket, a rossz polgárokat.

Hérakleitosz az észszerűséget a közösséget összetartó alapnak tekinti, olyan alapnak, amilyenek a *polis*zban a törvények: összetartozást kovácsolnak és biztonságot is adnak. A törvények, a helyes törvények eredete is az isteni *logosz*ra vezethető vissza. „... Mert minden emberi törvény egyből táplálkozik: az isteniből. Ez ugyanis annyira érvényesül, amennyire akar, és elég az ereje mindennel szemben, és felül marad.” (B114) Hérakleitosz az isteni eredetű törvények iránti

- a kifejezést filozófiai terminusként vezeti be. A fragmentumok olvasása közben nehéz eldönteni, hogy a *logosz*, amelyet ismertet, saját tanítására értendő, vagy az egyetemes *logosz*ra. Általában elfogadott, hogy a világmindenség *logoszt*át tárja elénk, amelynek váltófogalmaként használja a tűz szimbólumot, amikor éppen a mindenség észszerű változásáról beszél, de istennek is nevezi.

[18] Hérakleitosz töredékeit Steiger Kornél fordításában közöljük. Steiger, 1983.

[19] „A száraz lélek a legbölcsebb s legkiválóbb.” (B118) „A felnőtt férfit, amikor megrészegedett, serdületlen gyermek vezet, úgy tántorog, nem tudva hová lép, mert nedves a lelke.” (B117)

[20] Hérakleitosz az intellektuális etika első képviselője.

tiszteletre szólít fel, ezek a törvények a *logoszból* származnak, ezért észszerűek és helyesek. A jó törvények megalkotóinak viszont olyan férfiaknak kell lenni, akik maguk is részesülnek az isteni princípiumból, vagyis eszesek. Ennek egyenes következménye, hogy a rossz törvényeket nem a logossal élők alkotják, ezért nyomorúságos életet eredményeznek: „Csak ne hagyjon el benneteket a gazdagság, epheszosiak, ^[21] hogy rátok bizonyuljon a nyomorúságotok.” (B125 a)

A törvény terminusa a *nomosz*, de erőként, hatalomként is jellemzi, hiszen az engedelmisséget köti hozzá: „Törvény ez is: egy akaratának engedelmeskedni.” (B33) – ti. a *logosz*, az istenség akaratának. Hogy milyen meggyőződésből kell engedelmeskedni az a következő idézetből kiderül: „...bölcshelyes dolog: felfogni az értelmet, amely kormányoz, áthatva mindenben mindent.” (B41) Ez a tudás mindenki számára hozzáférhető, azt mégis csupán a bölcsek ismerik fel, ezzel magyarázható a töredék elején a „bölcshelyes dolog” kitétel. A bölcshelyes ellentéte a balga, olyan személy, aki elfordul a *logosztól*, vétkek sokaságát követi el: *hübriszt*. A *hübriszt* a görög bölcshelyesben a bűn, a vétkek, a hiba kifejezése, olyan jellegű bűn, ami az istenek elleni vétkeket feddi le, istentagadásként is szokták fordítani. Hérakleitosz esetében ez utóbbi is helytálló használat lehet, hiszen az istentől származó törvény ellen vétkezni istentelenség, ezért a legnagyobb gátja az összhangban élőknek a bűn. Ezt támasztja alá a következő mondat is: „Harcolnia kell a népnek a törvényét védve, mint várfalért.” (B44) A következő idézet még szókimondóbb: „A *hübriszt* jobban kell oltogatni, mint a tűzveszedelmet.” (B43) Ebben viszont nincs egyedül a *polisz*, hiszen: „Minden élőlényre az, aki pásztora, sújtva ügyel.” (B11), az észszerűség, a *logosz* őrzi a kozmosz rendjét és büntet, tehát sújtva ügyel. Nincs jól működő közösség, ha nincs isteni szankcionáló erő: „Dikének nevét sem tudnák, ha mindez nem volna.” (B23) Ha nem volna káosz a kozmoszban, nem ismernénk Diké, az igazságos ítéletet osztó isten nevét sem. Az ellentététek filozófusa itt is megmutatkozik, ha nem volna bűn, nem volna igazságosság sem, az ellentététek szülik egymást, ez a változás magyarázata.^[22]

Hérakleitosz számos etikai tanáccsal látja el kortársait, hogy miként élhetik életüket helyesen. El kell kezdenünk keresni önmagunkat,^[23] továbbá törekednünk kell a tiszta, észszerű, azaz józan életre. Hérakleitosz javaslata, hogy a mindenséget válasszuk kutatásunk első állomásaként: „Nem tőlem, hanem a *logosztól* hallván, bölcshelyes dolog elismerni, hogy minden egy.” (B50) „Minden embernek osztályrészül jutott az, hogy ismerjen magára és józan legyen.” (B116) A gond csupán az, hogy

[21] Hérakleitosz durvább kifejezésekkel is illeti a *poliszlakókat*. „Érdemes volna az epheszosiaknak, akik felserdültek, felakasztani magukat mindnyájuknak, és a serdületlenekre hagyni a városukat, hiszen ők voltak, akik Hermodóroszt, köztük a legderekabb embert számkivetésbe küldötték, mondván: közöttünk egy se legyen legderekabb, vagy pedig, ha másképp már nem lehet, másutt és mások közt.” (B121)

[22] A dolgok tekintetében ez az elv az egyetlen harmóniát teremtő erő, minden változik és éppen ami a változás alapja, az változatlan. Az állandó változás nem véletlen egybeesések által megy végbe, hanem észszerűen: a gyermekből idős lesz, az élőből holt, nappalból éj és az éjből nappal, melegből hideg és fordítva. A végtelenségig sorolhatjuk az ellentétpárokat, amelyek egymásból átfordulva mozognak.

[23] „Elkezdtem keresni önmagam.” (B101)

az átlagember önállóan képtelen kezdeményezni a megértést, segítségre szorul, nem érti sem önmagát, sem a világot. A legtöbb ember nem is figyelne még abban az esetben sem, ha valaki bevezetné az értés világába: „Bár a *logosz* ez, örökre képtelenek értelmetlenségükben felfogni az emberek...” (B1) Hérakleitosz nem mond le magasztos céljáról, nevel – ha tetszik népnevelő –, hiszen töredékeivel, talányos kérdéseivel tanácsot és iránymutatást ad polgártársainak, az epheszosziaknak.

Hogy Hérakleitosz milyen államformát képzelt el, a *logosz*-elmélet alapján tudjuk kikövetkeztetni. Az isteni eredetű észszerűség a bölcsek kormányzására enged következtetni, talán egy önmagát működtető városállam ideálképe lebeghetett szemei előtt, amikor az eszes polgár egységben, *autark* módon irányít. Olyan önkormányzat ez, ahol az eszes és szabad polgárok közösen uralkodnak, kissé hasonlít az athéni demokráciára, és nem véletlen az utalás. A demokrácia fényes századában egy rövid időre megvalósult Hérakleitosz álma. A bölcselő hitt abban, hogy *logosszal*, vagyis észszerűen élni harmonikus társadalomhoz vezethet. Hérakleitosz tevékenysége idején Epheszoszban oligarchikus kormányzás volt, egy kis létszámú csoport uralkodott, vagyonnal rendelkeztek, de – Hérakleitosz szavai alapján – ésszel nem a jó a kormányzáshoz. A filozófus nagy valószínűséggel egy eszes polgárokból álló testületet képzelt el a városállam vezetőiként, miként azt majd Platónnál láthatjuk, aki filozófuskirályok, de inkább egyetlen filozófuskirály kormányzásban hitt.

A görögség történelmét nézve végig ott lappang egy kettőség: az ész hatalma és az ezzel ellenszegülők büntetése, az erőszak ereje. Ha az előbbi uralkodik, az erőszak elhalványul, de amikor a észszerűtlen állapotok mutatkoznak, halmozottan lesz jelen. Az erőszak mint rendet teremtő és fenntartó eszköz már igen korán megjelenik a görög filozófiában. A következőkben Démokritosz idevágó gondolatainak ismertetésére térünk át.

2. Démokritosz az erőszak megengedője

A Kr. e. 5. században élő Démokritosz az atomista filozófia képviselője, személye összekeveredik mesterével, Leukipposzal, akinek írásaiból minimális maradt fenn, ezzel szemben Démokritosz kedvelt célja volt a doxográfusoknak. Az atomizmus eszméjének kidolgozása kettejük nevéhez köthető, Arisztotelész Leukipposzról és Démokritoszról együttesen beszél az atomisták ismertetésekor. Démokritosz valószínűleg rendszerbe foglalta és alaposan kidolgozta mestere elgondolásait, Cicero is utal rá, hogy Démokritosz egy sor olyan problémát dolgoz ki, amit Leukipposz nem is említett.^[24] Művei szintén csak töredékesen maradtak ránk, a legfontosabb forrásközlők Theophrasztosz, Diogenész Laertiosz és Cicero. Thraszülosz, aki Platón dialógusait is tetralógiákba szerkesztette, Démokritosz

[24] Kirk – Raven – Schofield, 1998, 572.

műveit is rendszerezi, tizenhárom tetralógiát állít össze a következő témák alapján: etika, természetfilozófia, matematika, zene, technikák. Töredékeinek nagy része az etikai témák közül maradt fenn. Témái közül az emberi közösségekről vallott nézeteit ismertetjük, az atomista filozófia teljes körű bemutatásától most eltekintünk,^[25] csupán egy rövid összegzésre vállalkozunk.

Az atomista iskola legfontosabb tanítása, hogy a létezőt egy tovább már nem osztható egységekből, atomokból állónak tekintik. Az atomosz kifejezés ezt jelenti, nem osztható. Anyaguk teljesen azonos, alakjuk, elhelyezésük és elrendeződésük alapján azonban különböznek egymástól. Az atomokat a vonzás és taszítás mechanikai elve mozgatja, így jönnek létre az atomkplexumok, a dolgok a kozmoszban. Semmi sem történik véletlenül, mindent a szükségszerűség elve irányít, az ok-okozati összefüggés. A dolgokat ún. képecskék révén érzékeljük, melyek áramlanak felénk. A lélek is finom tűz, atomokból áll, amelyeket a képecskék mozgatnak, így jönnek létre a lélekben a benyomások, vagyis a képzetek. Az atomok állandó mozgásban vannak, a mozgást az űrben végzik. Az atomok és az űr öröklétűek, nem keletkeznek, és nem pusztulnak el, csupán a világban tapasztalható dolgok bomlanak szét és egyesülnek, pusztulnak és keletkeznek.

A következőkben Démokritosznak az emberi közösségekről vallott elgondolásait ismertetjük. Fragmentumai már a szigorú államhatalmi vagy büntető államhatalmi képet is képesek körvonalazni. Elgondolásai nem nevezhetők elméledőnek, nagyon gyakorlatias és határozott véleményt képvisel. Hérakleitosz költői módon fejezi ki a vétségek kiirtásának vágyát, Démokritosz erőszakkal kívánja űzni az állam ellen törőket. „Meg kell ölni a jogellenesen kárt okozó lényeket, valamennyit, minden áron; aki ezt megteszi, az minden államrendben nagyobb részt kap a lelki nyugalomból, jogból, bizalomból és birtokból.”^[26] (B258) „Miként írott törvények állnak fenn kártékony állatokra és csúszómászókra vonatkozólag, éppígy kellene, véleményem szerint, emberekkel szemben is eljárni: az ősi törvények szerint meg kellene ölni minden államrendben az állam ellenségét, ha törvény nem tiltja...” (B259)

Érdekesképpen kell még megemlítenünk, hogy a nagy valószínűséggel Szókratész kortársaként tevékenykedő Démokritosz a tisztviselők jelleméről is hagyott hátra gondolatokat. A már fent tapasztalt szókimondó stílusban kritizálja a rossz tisztségviselőket: „Ha hitvány gazemberek kerülnek magas polcra, amennyivel méltatlanabbak erre, ugyanannyival gondtalanabbak és felelőtlenebbek lesznek, s eltelnék esztelen hetykeséggel és vakmerőséggel.” (B254) A jó tisztségviselőtől elvárja, hogy már jellemében kiváló legyen, hiszen éppen ezért választották ilyen megtiszteltetű állás betöltésére: „Az emberek inkább emlékezzenek az elkövetett hibákra, mint a jól végzett dolgokra. S ez rendjén is van így: mert

[25] Az atomista tanok Epikurosz etikájára voltak nagy hatással. Lásd erről bővebben: Szoboszlai-Kiss, 2012, 101-130.

[26] Démokritosz töredékeit Steiger Kornél fordításában közöljük. Lásd *Görög gondolkodók, Empe-doklésztől Démokritoszig*, Kossuth Kiadó, 1992.

ahogyan nem kell megdicsérni azt, aki a rábízott letétet visszaadja, ellenben rossz hírbe kell jutnia és büntetést szenvednie annak, aki nem adja vissza: éppígy áll a dolog a tisztviselőre vonatkozólag is. Hiszen nem azért választották, hogy rosszul működjék, hanem azért, hogy jól működjék.” (B265)

Démokritosz a jó állam eszményképét is megfesti, a közösségekről vallott nézeteit talán ezzel a képpel érdemes zárunk: a jól kormányzott állam a legnagyobb biztonságot adó vár, amely, ha egészséges, minden egészséges, mi benne végbe-megy. „Az államügyeket kell legfontosabbnak tartani minden egyéb között, hogy jól intéztesse: nem szabad sem az illő mértéken túl becsvágyónak lenni, sem a közjő ellenére magunknak hatalmat szerezni. Hiszen a jól kormányzott állam a legnagyobb mentsvár, s ebben minden benne van: ha ez egészséges, akkor minden egészséges, ha viszont ez tönkremegy, minden tönkremegy.” (B252) Az etikai minőség itt is szorosan összekapcsolódik a politikaival. A görögségre általában jellemző, hogy a morált a politikával együtt élték meg, a kettő között valójában mikro és makro különbséget láthatunk: mikro szinten a polgár élje etikailag minősíthetetlen életét, mert ez makroszinten a közösség számára politikai szempontból a jó államot eredményezi.^[27] A jó polgár eszméjének kritériumait pedig etikai maximák megfogalmazásban segíti a bölcelet. Néhányat közlünk közülük, először az önismeretre buzdítók következnek: „Az apa józansága a gyerekekre nézve a legjobb útmutatás.” (B208); „Önmagát legyőzni minden győzelmek közül az első és a legjobb; önmaga által legyőzteni a legrútabb és a legrosszabb.” (B290) „Az indulattal harcolni nehéz, de az okos ember kötelessége megfékezni.” (B236) „A rossz tettek elkerülésére is felhívja a figyelmet: a rossz tetteknek még az említése is kerülendő.” (B190); „Rosszat, bár magad is vagy, ne mondj s ne tégy, tanuld meg tenmagadat tisztelni sokkal jobban másoknál.” (B244) „Féljen először is önmagától, ki rosszat követ el.” (B84) „A szép beszéd nem homályosítja el a gonosz cselekvést, s a derekasan végzett munkát nem ronthatják meg a gyalázó beszédek.” (B177) „Csak azok kedvesek az istenek előtt, akik előtt gyűlöletes a jogtalanság.” (B217) Végül Démokritosz leghíresebb etikai tanítását is említsük meg, amit a lélek derűjeként szoktunk emlegetni: „Az emberre nézve legjobb, ha úgy tölti életét, hogy minél vidámabb és minél kevésbé szomorú kedélyű; ami megtörténhet, ha a gyönyöröket nem a múlandó dolgokra helyezzük.” (B189) A lélek derűjének gondolata egyfajta elégedettséget, nyugodt lelkiismeretet és morálist tartást jelent az atomista számára, valamiféle nyugalmat, amit a mértéktartó örömeben találhatunk meg. Aki képes a lélek nyugalmát megtalálni, az boldog lehet. Az állam szempontjából ez nem túl előnyös, hiszen a polgárt nem sarkallja a közügyekben való aktív részvételre. Démokritosz nagy valószínűséggel egy képviseleti kormányzást vizionálhatott, ahol kiválasztott és rátermett tisztségviselők végzik a közügyek irányítását, míg a többi polgár éli a nyugodt világát. Mindez csupán feltételezés, mivel ezt alátámasztó töredékek nem ismertek.

[27] Lásd még: Dér – Nótári, 2017; Nótári, 2015b, 83–93.

Démokritosz etikai tanai nagyon nagy népszerűségnek örvendtek a hellenizmus korában, az egyik legismertebb filozófiai irányzat, epikureisták gyakorló vallották magukénak azt, róluk közismert, hogy kivonultak a városállamból, elfordultak a politikától, talán éppen a fent említett démokritoszi képviselői állam eszményképét vélték ők is kiolvasni a mester szövegeiből.^[28] Tanulmányunk befejező részében viszont egy olyan eszmeáramlat képviselőivel ismerkedünk meg, akik az athéni demokrácia megszületésekor tevékenykedtek és annak dicsőségéhez is nagyban hozzájárultak, ők voltak a szofisták.

IV. A SZOFISTA VÁLASZ A TÖRVÉNY EREDETÉRE

A Kr. e. 6. század végét, az 5. század kezdetét nagy átalakulások jellemzik, a gazdasági, politikai és kulturális változások eredményeként egy új hang, egy új bölcselőtípus jelenik meg, a szofista. Az új hang oly bátor és szókimondó volt, mely nem átallott szembe fordulni a korábbi korok értékeivel. A szofisták oly korban kezdtek működni, amikor a görög világ nyitott volt és befogadó. Kutatásunk szempontjából fontos beszélni róluk, hiszen a törvényekről folytatott vitájuk az egyik legizgalmasabb eszmetörténeti diskurzus, de nem csupán eszmetörténeti szempontból fontosak. A szofista a szónoklás és rábeszélés eszközeinek professzionális művelése által az athéni demokrácia kulcsfigurája lett. Mivel a görögség minden hivatali ügyben szóbelileg járt el nem volt mindegy milyen retorikai képességekkel rendelkeznek a városállam lakói. A szofista mesterek tanítói szerepet vállaltak, nevelték a nemes fiait szónoklásra, hivatali ügyeik intézésre. A demokrácia idején Athénban a szabad polgárok 20 éves koruktól a népgyűlés tagjai voltak, munkájuk volt az állam ügyeinek intézése, amelyért pénzbeli juttatást is kaptak. A politikai karrier lehetősége mindenkinek egyenlő módon megadatott, a siker kulcsát az érvelés magas szintű művelése adta.^[29] A szofista művészet meglátásunk szerint nagymértékben hozzájárult az athéni demokrácia jó működéséhez.^[30]

Az 5. századi Athénban tevékenykedtek a leghíresebb szofisták, Prótagorász, Gorgiász, Anthiphón, Thraszümmakhosz és Damón, aki éppen Periklész nevelője volt. A szofista mesterek semmilyen tekintetben nem tekinthetők hétköznapi bölcselőknek. Kiváló érzéssel ismerték fel a *polisz*lakók színvonalas nevelés iránti igényét, ez utóbbi elsősorban a gazdasági változásokkal magyarázható. A *polisz* intézményeinek polgári kötelességből történő működtetése a lakóknak napi szinten adott elfoglaltságot, a fontosabb államügyek esetében, a határozatok megalkotásánál minden polgárnak aktívan részt kellett vállalnia. A szabad

[28] Lásd erről bővebben: Szoboszlai-Kiss, 2012, 101-130.

[29] Vö. Cs. Kiss., 2015, 53-92.

[30] Lásd erről bővebben: Szoboszlai-Kiss, 2013, 3-14.

polgárok gyakorlatilag minden idejüket a város irányításával, kisebb-nagyobb horderejű ügyek tisztázásával töltötték. A görög törvénykezés verbális volt, írott törvénygyűjteményeket, igazgatási iratokat az 5. századból nem ismerünk, a népgyűlésben a szóbeli meggyőzés lehetett az egyetlen eszköz egy-egy indítvány elfogadtatásakor, vagy egy peres eljárásban a vád vagy a védőbeszéd esetében a népbíróság előtt. A polgárok^[31] saját ügyeikben önmagukat képviselték, de a szónoklásban kevésbé jártasak fel is bérelhettek hivatásos szónokokat.^[32]

A szofisták vándortanítók voltak, nem egyetlen városállamban működtek, időközönként áthelyezték székhelyüket, nyilvánosan toborozták a tanítványaikat, több tanítványt neveltek, ráadásul pénzért oktattak, megkülönböztetésül az átlagpolgároktól eltérő ruhát viseltek. A filozófiai témákat tekintve is változást látunk, már nem a természet a kutatási téma, hanem az ember, a *polis*ban élő ember és viselkedési szokásai, a társadalmi együttlét szabályai. Meglátásom szerint a valódi filozófiai témák első művelői ők: az etika, a társadalomfilozófia, a jogelmélet, a nyelvelmélet, retorika és a logika a szofisták hagyományából született. Athén a fizikusok korában még nem volt befolyásos állam, éppen a szofisták tevékenységének idejére esik Athén megerősödése is, ezzel magyarázható tehát, hogy lassan a szofisták kedvelt központjává éppen Athén vált. Athénba érkezésüknek mindemellett egy másik oka is volt, maga Periklész. A szelíd zsarnok tudománykedvelő filozófus államférfiként is jellemezhető, nyíltan kedvelte a szofistákat, talán azért is, mert saját házi tanítója, Damón is szofista volt.^[33] Tanaik rendkívül fontosak, nagy hatással voltak az éppen születő athéni demokráciára, miként a későbbi korok politikai elemzőire. Sajnos, forrásaink csupán töredékesen és elenyésző számban maradtak fenn, értékelésük is sokáig váratott magára tekintettel arra, hogy Szókratész és Platón nem igazán kedvelte őket, ez később Arisztotelészre is igaz lesz, és az ő ítéletük végképp megbélyegezte a szofista filozófiát. Platón dialógusaiban elsősorban negatív jegyekkel jellemzi őket, mind személyüket, mind pedig módszereiket. A szofistákat kutatni ezért nagy kihívás, műveik

[31] Lásd a fogalom jogelméleti megközelítését bővebben: Ganczer, 2011, 61–79.; Ganczer, 2012, 108–117.

[32] A görög szónoklás művészetként, mesterségként művelése nem feltétlenül Athénhez köthető. A szürakuszai Koraxot és tanítványát, Tisziaszt tekintik az első, a retorikát professzionális szinten művelő bölcsnek. Szintén itt tevékenykedett a már szofistaként ismert leontini Gorgiasz, aki valószínű Titiasz tanítványa volt. A jogi beszédek művészetként történő oktatása, szabályainak, esetleges fogásainak megalkotása tehát nem előzmény nélküli a görög kultúrtörténetben. A retorikai iskolák azonban nem tekinthetők azonosnak a szofistákéval, az előbbieket hivatalos perbeszéd írókat képeztek, úgynevezett *logographosokat*, az utóbbiak viszont a helyes beszéd és érvelés mellett teljes körű oktatást céloztak meg, mindenre kiterjedő, körültekintő tudományos nevelésre törekedtek, a testneveléstől, a zenei nevelésen át a politikai ismeretekig minden témában az alapos elmélyülés igényével léptek fel.

[33] Plutarkhosz, Periklész, 4. „Periklész zenére, mint legtöbben állítják, Damón tanította (névnek első szótagját állítólag röviden kell ejteni), Arisztotelész szerint azonban Püthokleidészről kapta zenei tudományát. Damón különben nagyon népszerű szofista is volt, aki a zeneoktatást csak arra használta fel, hogy igazi tudományát elrejtse az emberek előtt, és Periklész úgy edzette a politikai küzdelmekre, mint ahogy a gyűrő és az edző készíti a versenyre induló atlétát. De nem sokáig maradt titokban, hogy Damón titkokat rejteget lantja mögött, s mint politikai bajkeverőt és a zsarnokság támogatóját *osztrakiszmoszsal* száműzték.” (Máthé Elek fordítása.)

megőrzése az említett okok miatt nem vált céljává a doxográfusoknak. Töredékeik egybegyűjtése is csak működésük után jóval később, a Kr. u. II. században történt meg,^[34] amikor a szofista filozófia reneszánszát élte a művelt rómaiak körében. Direkt idézeteket szinte kizárólag Platón és Arisztotelész hagytak ránk.^[35]

A szofisták érdeklődése a közösségben élő emberre összpontosult és a közösséget irányító törvényekre, a kutatási tárgy megváltozásának oka a görög városállamok „közigazgatási reformjával” hozható összefüggésbe. A *polis* működése a városállam területi egysége miatt csak bizonyos számú szabad polgárral volt lehetséges. A gazdasági stabilitás jóléttel járt, ennek eredményeként a népesség száma is nőtt. A Kr. e. 5. századra a városállamok kinőtték saját kereteiket, megoldásként egy új város alapítása jött számításba, gyarmatvárosokat, kolóniákat hoztak létre. Az új központot a Mediterráneumban, az anyavárostól távol eső, de kereskedelmi szempontból vonzó területen hozták létre, például kikötők megépítésre alkalmas helyen. A városalapítást alapos körülményekkel végzett munkálatok előzték meg. Polgárokat toboroztak, kisebb induló tőkével látták el őket, cserébe a görög nyelv, a vallás és a város intézményeinek fenntartását és természetesen adók befizetését várták az új hazát választóktól. A városalapítás tervezettségét mutatja az a tény is, hogy az athéniak a dél-itáliai Thürioi alapításakor, Kr. e. 444-ben Prótagorasz, a szofistát bízták meg a város alkotmányának megalkotására.

Az új területek felkutatása a nem görög népekkel való érintkezéssel járt, így a görögség felismerte, hogy nem csupán „görög módon” lehet államot szervezni. Utazásaik során beláthatták, hogy különböző népek, különböző nyelven és különböző szabályok alapján, de ugyanazt célozzák, mint a görögök, a békés, társas együttélést. A nem görög államok épp olyan jól működő központok voltak, mint a görögökéi. Hérodotosz a görög-perzsa háború idejéből származó története a szokások emberi eredetéről hűen ábrázolja a felismerést, a *nomosz-phüszisz* ellentétéről: „Dareiosz magához hívatva azokat a görögöket, akik környezetében voltak, megkérdezte tőlük, vajon mennyi pénzért volnának hajlandók elhált szüleiket megenni. Azok erre azt mondták, hogy semennyiért sem tennék ezt. Dareiosz ezek után az indek közül az úgynevezett kallatiakat hívatva, akik szüleiket megeszik, a görögök jelenlétében, akik tolmács útján szereztek tudomást a mondottakról, megkérdezte, mennyi pénzért vállalkoznának arra, hogy elhunyt szüleiket tűzben égessék meg. Azok erre hangosan felkiáltottak, s kérték, ne mondjon ilyen istentelen dolgot.”^[36] A szöveg is érzékelteti, a hirtelen jött ismeret milyen erővel gondolkodtatta el a görögséget.^[37] A törvények vajon Zeusztól származnak, vagy emberi alkotások? A kérdés a szofista bölcsülethez

[34] Flavius Filostratus (170–247) gyűjtötte össze a szofista filozófusok tanításait Szofisták élete című művében.

[35] Szoboszlai-Kiss, 2013, 3–14.

[36] Hérodotosz, Görög-perzsa háborúk, III. 38. (Ritoók Zsigmond fordítása.)

[37] Érdekességképpen nevezzük meg, hogy a jogi vitatkozás korábbi, nem görög civilizációknál már előfordult. Erről lásd részletesebben: Sulyok, 2013, 17–27.

kötődik, filozófiai terminusokkal *nomosz/phüszisz* antitézisként vált ismertté.

A *nomosz-phüszisz* antitézis a görög filozófiában többnyire a *phüszisz* győzelmét mutatja. A természet állandó, egyetemes értékek forrásaként definiálása az 5. századi természetfilozófusoktól ered, és talán azzal magyarázható, hogy az emberi szükségletek kielégítése nagymértékben a természettől függött, az egyéni sors önalakítására különösebben nem volt lehetőség, a szofisták korszakában viszont már egy fejlettebb, nyitottabb és gazdaságilag is stabilabb időszakát élte a görögség. Az új helyzet teremtette meg a felismerést, hogy az egyes értékek meghatározása különböző csoportok, és azon belül az egyes emberek érdeke szerint történhet. A szabályok létrejöttét már nem a természet diktálta szükségletek, hanem az emberi igény irányította. A társadalmi szabályok eredetére vonatkozó kérdés feltevése, miszerint a szabályok vajon a változó emberi alkotás eredményei vagy az örök természetéi, valójában egy, még a természetfilozófusok köréhez tartozó, de témái, kérdésfeltevései és megoldásai okán mégis már a szofista filozófusok mozgalmához köthető bölcselőnek, Arkhelaosznak^[38] volt köszönhető. Anaxagorasz tanítványa, Szókratész egykori mestere elsőként tette meg legfőbb filozófiai vizsgálódási tárgygyá az embert. A következő kérdésekből indult ki: Vajon az igazságosság és szégyenérzet természettől van-e, vagy emberi megállapodás függvényeként jöttek létre? Az igazságosság, vajon természettől van-e, vagy emberi konvenció eredménye? Válasza egyértelmű, a normák megállapodásokból születnek, ugyanis az ember dönti el, mi igaz és mi hamis, hiszen éppen ez különbözteti meg az állattól. Felismerése szerint csupán az ember képes arra, hogy egyedülként az élőlények közül társadalmi szerveződést kössön. Az igazságosság szabályai kizárólag az emberi megállapodás eredményei lehetnek, ennek bizonyítéka, hogy más és más minden népnél. Az igazságosság nem isteni eredetű, de a képesség, amely segítségével a megállapodásokat kötjük, vagyis a gondolkodás Arkhelaosz szerint isteni, melyet a természet ajándékozott számunkra. A törvények emberi konvenciók eredményei-elvéből következik, hogy nincsenek társadalmat szabályozó örök érvényű törvények, így az igazság mindig a többség, vagy az erősebb érdekei szerint érvényesül. A szofista Thraszümakhosztól^[39] származó álláspont szerint a törvények és a jogok nem a társadalmi igényt, hanem az erősebb érdekét szolgálják. Thraszümakhosz tétele Platón dialógusából ismert. „Halld meg hát! Állítom, hogy az az igazságos, ami az erősebbnek javára van. (...) És mindegyik uralkodó olyan törvényeket hoz, ami önmagának hasznos: a demokrácia a népnek, a zsarnok a zsarnoknak előnyös törvényeket, és a többiek is így. Miután meghozták, azt nyilvánítják ki az alattvalókra nézve igazságosnak, ami nekik hasznos, és az ilyen törvényt megszegőt meglakoltatják mint törvénszegőt és igazságtalant. Nos, azt állítom, legkülönb barátom, hogy minden államban az az igazságos, ami az éppen

[38] Ritoók – Sarkadi – Szilágyi, 1987, 414.

[39] Bithüniai Thraszümakhosz Platón Államának első könyvében bukkan fel, Szókratésszal vitatkozik az igazságosság eredetéről. Termékeny szerző lehetett, mivel számos retorikai tárgyú írásának címe fennmaradt, tanai sajnos nem rekonstruálhatók.

uralkodó kormányznak hasznos. Ugyanis az van hatalmon. A helyesen gondolkodó ebből következtetheti: mindenütt az az igazságos, ami az erősebbnek előnyös.”^[40]

A szofisták *nomosz* álláspontját sem Szókratész, sem Platón nem osztotta.^[41] Szókratész a *ration*ot, vagyis az észet tette meg a törvények kritériumának, melyet isteni és örök minőségűnek ismert el, minden törvényt vagy szokást belőle tartott levezethetőnek. Platón mesteréhez hasonlóan az egyetlen igazság mellett érvelt: az örök és változatlan legfőbb jó ideájára tekintve születnek a várost irányító törvények. Ezzel szemben a szofista elgondolás lényegében a viszonylagosság erejét kívánta hangsúlyozni. Nem hallgathatjuk el, hogy a szofisták is elismertek isteni minőségű törvényeket, amelyeket mindig azonosaknak, változatlanoknak és emberi erő által nem befolyásolhatóaknak tartottak, de ezek alatt kizárólag a természeti, a fizika törvényeit értették.^[42] Az emberi együttélés szabályai, a normák már nem rendelkeznek ilyen minőségekkel. Erre a következtetésre a következők alapján jutottak: a) míg a fizika törvényei minden emberre érvényesek, addig a normák csupán egy-egy csoportra; b) míg a fizika törvényei azonosak, addig a normák változatosak. A normák egyértelműen az ember alkotásai, múlandók, megváltozathatók, felülírhatók. Antiphón igazságosságról vallott tétele hűen tükrözi a *nomosz* melletti szofista álláspontot: „Igazságosság az, ha a polgár nem hágya át a város törvényeit, amelyben él. Legnagyobb haszna az embernek az igazságosság alkalmazásából származik, ha tanúk előtt cselekedvén tartja a törvényeket; ám egyedül és tanúk nélkül a természet parancsai szerint jár el. A törvény parancsait ugyanis meghozták, a természet parancsai ellenben szükségszerűek. A törvény parancsai továbbá közmegegyezésen alapulnak, nem pedig természettől fogva vannak; a természet parancsai ellenben természettől fogva vannak, nem közmegegyezésen alapulnak.”^[43]

Antiphón idézett töredékének első mondata az igazságosságról szól,^[44] szélsőségesnek tűnik, ezért magyarázatra szorul. Antiphón állítása szerint a legfőbb haszna az embernek az igazságosság, ha tanúk előtt betartja a törvényt, de ha senki nem látja, a természet parancsai szerint éljen, ami valójában azt jelenti, akár becsstelen dolgot is elkövethet, ha például az életben maradás törvénye parancsolja. Az idézett töredék második fele pontosabban fogalmaz, a város törvényei közmegegyezésen alapulnak, a természet parancsai viszont szükségszerűek. Anthiphón töredéke világosan mutatja a *nomosz-phüszisz* álláspont egymásnak feszülését. A *nomosz* oldala mellett érvelő szofisták az embert teszik meg a szabályalkotás egyetlen ágensének; a gondolkodó embert minden dolog mércéjeként definiálják.

[40] Platón, *Állam*, 338c. (Szabó Miklós fordítása.)

[41] Vö. Könczöl, 2017, 103-116. Vö. Deli, 2015, 113-130.

[42] Antiphón, DK 87 B 44. *Oxyrhynchus Papyri*, IX. „A törvény parancsait ugyanis meghozták, a természet parancsai ellenben szükségszerűek. A törvény parancsai továbbá közmegegyezésen alapulnak, nem pedig természettől fogva vannak; a természet parancsai ellenben természettől fogva vannak, nem közmegegyezésen alapulnak.” (Steiger Kornél fordítása.)

[43] Anthiphón, DK 87 B 44. *Oxyrhynchus Papyri*, IX. (Steiger Kornél fordítása.)

[44] Az igazságosságról szóló kortárs athéni diskurzusról ld. Ritoók Zsigmond, Dikaion és kiábrándultság. Az igazságosság ellentétének tekinthető „többre vágyás” (pleonexia) fogalmáról lásd Könczöl, 2005.

A normák az ember és környezete összhangját tükrözik, abból születnek, ahogyan az ember önmagát és környezetét látja, és amilyennek látni szeretné a jövőben. Minden törvény, norma, az etikai szabályokat is beleértve emberi produktum, és mint ilyen nem lehet abszolút, ki van téve az állandó változásnak, sőt a pusztulásnak. Ez a racionális nézőpont Szókratész és Platón idealisztikus álláspontjával ellentétes,^[45] nem véletlen, hogy nem használtak pozitív jelzőket a szofista filozófusokkal kapcsolatban. Markáns véleményük rányomta bélyegét a szofisták *nomosz* tanításának elutasító megítélésére.

A szofisták nevelési módszere a demokrácia táptalajában virágzásnak indult. A szofista vágya az lehetett, hogy tanítványa hatásosan legyen képes érvelni minden témában, a brillírozó érvelés elsajátításának egyik módja a gyengébb lábakon álló argumentumok megerősítésére tett próbálkozás, a jól begyakorolt szofisztika segítségével egy, látszatra alig védhető álláspontot így a jó tanítvány képes lehetett sikeresen győzelemre vinni.^[46] Adódik a kérdés, milyen célt szolgálhatott egy ilyen módszer elsajátítása. A törvénytörő beszédek, akár a védő, akár a vád oldalán egy nem túl biztos helyzetben is győzelemhez segítették a szofisztikát ismerő szónokot, tehát a szofista művészet elsajátítása közvetlen gyakorlati haszonnal járt. A görög városállamok polgárai a városi intézmények működtetői voltak, önmaguk sikeres menedzselése elsősorban a rábeszélő erejüktől függött. Az egyes ember véleménye mint kritérium nem csupán az ismeretelmélet,^[47] hanem az etikát és az állam működéséről való gondolkodást is forradalmasította, az ember a *poliszt* irányító törvények és az erkölcsök egyetlen támpontja lesz, ez összhangot mutat a fent ismertetett *nomosz-phüszisz* elmélet kapcsán ismertetett szofista *nomosz* állásponttal. A törvények alkotója az ember, akkor és úgy változtatja meg azokat, ahogy a közösségi élet igényli. Ha egy apa befolyásos vezetővé kívánta nevelni gyermekét, vagyis sikeres életet szánt neki, gyorsan belátta, hogy nem lehet elegendő az elemi iskolai ismeret elsajátítása, ezért természetesen profi házi tanítót alkalmazott. A szofisták éppen ebben látták meg az üzleti lehetőséget, egy-egy tehetősebb polgár akár évekre kibérelhetett egy tudóst gyermekei

[45] Vö. Könczöl, 2015b; Könczöl, 2017.

[46] Reale, 2. 2008, 49. A *nomosz-phüszisz* ellentét visszhangját megtaláljuk az arisztotelészi Rétorika I. könyvének a törvényekkel kapcsolatos érveket ismertető részében (1375a22-b25) is, ahol a szerző az írott törvények mellett és ellen mozgósítható toposzokat egyaránt sorra veszi. Vö. Könczöl, 2015a, 165–173.

[47] A *homo mensura* tétel ismeretelméleti kritikája Platóntól származik: „tehát nem azt mondja-e ezzel, hogy amilyenek megjelenik nekem minden egyes dolog, olyanként létezik is a számomra, amilyenek pedig neked jelenik meg számodra olyanként is létezik? Ember vagy te is meg én is... Tehát, amikor ugyanaz a szél fúj, ugye egyikünk fázik, másikunk meg nem? Az egyik didereg a másik meg nem. - Valóban. - Mármint, vajon magát a szelet mondjuk önmagánál fogva hidegnek vagy melegnek, vagy elfogadjuk Prótagorasz állítását, mely szerint, aki fázik, annak hideg, aki meg nem, annak meg nem? - Valószínűleg. - Ugye ilyenképp is képezik meg mindegyikünk számára? - Igen. - De a 'megképezik' az érzékeléshez tartozik. - Úgy van. - Eszerint akkor a meleg és minden ilyen dolog esetében a képzet és az érzékelés ugyanaz. Amilyenek tehát ki-ki érzékeli, annak a számára olyanként is létezik. (Platón, *Theaitétosz*, 151e - 161b.)

mellé. Az elemi szintű oktatás kötelező jellegű volt már Szolón óta Athénban, minden szabad polgár írástudó volt, ezért nyilvánvaló, hogy a szofista, annak ellenére, hogy az elemi tárgyakat (újra) oktatta, mégsem az írás-olvasás gyakorlására vállalkozott: egy olyan különlegességgel „házalt”, ami az 5. századi Athénban a politikai siker zálogának számított, a szónoklás, a kikezdehetetlen érvelés művészetének örögi tudományát adta tovább. Fontos leszögezni ugyanakkor, hogy a szofisták nem csupán retorikai mesterfogásokra oktatták tanítványikat, a szofisztika lényegében akkor sikeres, ha a beszélő alany észjárása gyors, a következtetési és logikai szabályokat gyorsan átlátja és helyesen is alkalmazza, rögtönzési képessége kiemelkedő, ezért vitapartnere nem találhat fogást, sem hézagokat vagy hibákat érvelésében. A szofista vitatkozás valójában verseny volt, szócsata, párbaj, ahol kizárólag a tehetségesebb és gyakorlottabb érvelő kerülhetett ki győztesen, az ügy, amiről a vita folyt, valójában nem is volt lényeges. A szofista szócsavarás művészetét görögül erisztikának nevezzük, Szókratész és Platón^[48] valószínűleg emiatt sem kedvelték a szofistákat, hiszen az érvek erejével a jó ügyek rossznak, a rosszak pedig jónak voltak feltüntetve.^[49] A szofista mint szitokszó a szócsavarás művészetének volt köszönhető.^[50]

Periklész halálát követően az athéni közállapotok kaotikussá váltak, a Spárta elleni vereség után az athéniak többé már nem voltak a *polisz* vezetésére termett férfiak, a többség akaratának megfelelően rendre perbe fogták mindazokat, akik irigység tárgyává váltak. Istentelenség vádjával számos filozófust, drámaköltőt, szobrászt perbe fogtak, száműzték vagy halálra ítélték. Prótagorasz is áldozattá vált, száműzték, de a hajó, amelyen utazott, hajótörést szenvedett, és Prótagorasz a tengerbe veszett.^[51] A Kr. e. 5. századi Athént a szabadság szellemisége mellett az üldöztetés is jellemezte, tudósok elűzése, nyilvános könyvégetések a szűk látókörűek gondolkodásmódját tükrözték. Hasonló koncepciós perek sorozatáról van tudomásunk, e kor áldozata volt Pheidiasz, a leghíresebb görög szobrász, *Anaxagorasz*, a filozófus,^[52] aki Arisztotelészre volt nagy hatással, vagy Euripidész,

[48]Vö. Takács, 2016a.

[49]Érdekesség, hogy még magát Szókratészt is szofista váddal illeték olykor. Platón tudósításából tudjuk, hogy Szókratész népszerűtlenségének egyik oka, hogy szofistának vélték az athéniak: „a silány ügyet jónak tünteti föl, és másokat is erre tanít.” (Platón, Szókratész védőbeszéde, 19b.)

[50] „A valószínűtlen többre kell becsülni az igaznál, és ők azok, akik a szó hatalma által a kicsit nagygnak, a nagyot meg kicsinynek tüntetik fel, az újdonságot archaizálva, a régít meg modernizálva adják elő, és kitalálták, hogyan lehet bármely tárgyról kurtán avagy végtelenül hosszadalmasan beszélni.” (Platón, *Phaidrosz*, 267 a 6-b3. Kövendi Dénes fordítása.)

[51]A tengerbe veszés történetének hitelessége vitatott. Lásd Kerferd, 2003, 58.

[52]Plutarkhosz, *Periklész*, 31. „Pheidiaszt leginkább művészi alkotásainak hírneve miatt irigyelték; első sorban azért, mert az istennő pajszán az amazónok elleni háborút ábrázoló domborművön megmintázta saját magát mint kopasz öregembert, aki követ emel fel két kezével, és mert ugyanott igen sikerülten ábrázolta Periklészt is, amint egy amazónnal harcol. Egy lándzsát tartó kéz mintha ügyesen eltakarná Periklész arcát, de azért mindkét oldalról jól fel lehet ismerni. Pheidiaszt börtönbe vetették, s ott is halt meg betegen, vagy pedig, mint mások mondják, Periklész ellenségei mérgezték meg, hogy így folytassák a Periklész elleni rágalomhadjáratot. A feljelentőnek, Menónnak, Glaukón indítványára a nép adómentességet szavazott meg, és utasította a vezéreket, hogy személyi biztonságáról gondoskodjanak.” (Máthé Elek fordítása.)

a híres drámaköltő, később pedig Szókratész. Megdöbbenő, hogy mindez Athénban történt, a filozófia, a kultúra bölcsőjében, más városállamban hasonló perek nem fordultak elő.^[53]

V. ÖSSZEGZÉS

A görög államfejlődés első, eszmetörténeti szempontból fontos írott forrásait bemutató írásunkban a homéroszi eposzok világától, a preszókratikus bölcsek elsősorban a helyes politikai életvezetés céljából megfogalmazott etikai tartalmú intelmein keresztül jutottunk el az athéni demokrácia megszületésének időszakáig, amikor a bölcséletet direkt módon kezd foglalkozni a törvények eredetével, a jó állam kritériumaival. Meglátásunk szerint a görögség ezen nagy időintervallumot átívelő szakasza kezdetében jól látható annak az igénynek a felvillanása, majd az 5. századra a megszilárdulása, ami az athéni demokráciához vezetett. Az egyszemélyű kormányzástól, lassú folyamattal eleinte a többiek, a nemesek, majd a tömeg, a köznép hatalmáig jutunk el. A törvényeket emberi konvenciókból levezető szofista filozófia már egyértelműen fogalmaz, a *polisz*polgár az állam legkisebb sejtje, a kezébe kell adni a kormányzást. Persze ennek van egy fontos kikötése, a polgár legyen felkészült, ismerje a közigazgatást, végezze a munkáját, irányítsa az államot. Az 5. századra az athéni csoda végbemegy, Kleiszthenész és Periklész reformjai a nép kezébe adják a hatalmat, a polgárok döntésképesége, rátermettsége, az egyén szabadsága a gyakorlatban az individuális sikereket eredményezte, ez pedig makro-szinten Athén sikerével járt. Athén története is mutatja az általunk vázolt ívet, a királyság intézményétől a fényes demokráciáig. Athén pezsgő, nyughatatlan, sikert kereső jelleme viszont a vereséget is okozza, a peloponnészoszi háború utolsó éveiben már csak árnyéka önmagának, és polgárai is inkább Hérakleitosz balga epheszosi polgáraihoz hasonlók. Kr. e. 399-ben szabályos perben halálra ítélik legismertebb mesterüket, Szókratészt.

IRODALOM

- Antiphon (1997): *The Speeches*. ed. Michael Gargian, Cambridge University Press, Cambridge.
- Arisztotelész (1936): *Metafizika*. Akadémia Kiadó, Budapest.
- Arisztotelész (1982): *Retorika*. Gondolat, Budapest.
- Bárány István (2006): Szofisták Athénban: egy angol liberális látomása. *Ókor*, V. évf. 1. 44-49.
- Bihari Mihály (2013): *Politológia*. Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó, Budapest.
- Black, Antony (2016): *A word history of ancient political thought*. Oxford.

[53] Kerferd, 2003, 32.

- Burnet, John (1928): *Greek Philosophy, Part I. Thales to Plato*. Macmillan and Co. Limited, London.
- Cs. Kiss Lajos (2015): Megjegyzések a jog és a nyelv viszonyához. In: Szabó Miklós (szerk.): *A jog nyelvi dimenziója*. (Prudentia Iuris; 31.) Bíbor Kiadó, Miskolc, 53–92.
- Deli Gergely (2015): Homo oeconomicus, homo myopicus és homo sapiens: Avagy mit tanultam Könczöl Miklós Dikológiájából? *Jog, Állam, Politika* 7. évf. 3. szám, 113–130.
- Dér Terézia – Nótári Tamás (2017): *Görög bölcsességek. Tanítsd és tanuld a jobbat!* Szeged, Lectum Kiadó.
- Diogenes Laertios (1997): *Despre viețile și doctrinele filosofilor*. Polirom, Iași.
- Diogenész Laertiosz (2005): *A filozófiában jeleskedők élete és nézetei*. Jel Kiadó, Budapest.
- Elischer József – Fröhlich Róbert (1901): *Fröhlich szótára Homeros két eposához*. 3. jav. kiad. Lauffer, Budapest.
- Ganczer Mónika (2011): Az állampolgárság fogalmának történeti formái az ókortól a modern korig. *Jog, Állam, Politika* 3. évf. 3. szám, 61–79.
- Ganczer Mónika (2012): Az állampolgárság ókori előképei. In: Boóc Ádám, Fekete Balázs (szerk.): *Il me semblait que j'étais moi-même ce dont parlaient l'ouvrage: liber amicorum Endre Ferenczy*. Patrocinium Kiadó, Budapest. 108–117.
- Ganczer Mónika (2013): *Állampolgárság és államutódlás*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs .
- Guthrie, William – Keith Chambers (1984): *The Greek Philosophers, From Tahales to Plato*, Methuen, London – New York.
- Hegyi Dolóresz – Kertész István – Németh György – Sarkady János (1996): *Görög történelem a kezdetektől Kr. e. 30-ig*. Osiris, Budapest.
- Hérodotosz (1967): *Görög-perzsa háborúk*. Gondolat, Budapest.
- Homérosz (1967): *Íliász, Odüsszeia, Homéroszi költemények*. Magyar Helikon, Budapest.
- Kerényi Károly (1983): *Hérakleitos müzsái vagy a természetről. Pontos irányítás az élet célja felé*. Helikon, Budapest.
- Kerferd, George Briscoe (2003): *A szofista mozgalom*. Osiris, Budapest.
- Kirk, Geoffrey Stephen – Raven, John Earle – Schofield, Malcolm (1998): *A preszókratikus filozófusok*. Atlantisz, Budapest.
- Könczöl Miklós (2005): ΟΙ ΗΛΕΟΝΕΚΤΕΙΝ ΒΟΥΛΟΜΕΝΟΙ. *Antik Tanulmányok*, 49. 1-2. 245–252.
- Könczöl Miklós (2015a): *Dikologia. Törvényszéki retorika és jogi érvelés Aristotelésnél*. Gondolat, Budapest.
- Könczöl Miklós (2015b): *Platón a jogi retorikáról: Három tanulmány*. Gondolat, Budapest.
- Németh György (1999): *A poliszok világa*. Korona, Budapest.
- Nótári Tamás (2015a): Lélek- és sorsmérés Homérosznál és Vergiliusnál. In: Sepsí Enikő, Deres Kornélia (szerk.): *Studia Caroliensia. A Károli Gáspár Református Egyetem 2014-es évkönyve: Hit és tudás*. Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 11–22.
- Nótári Tamás (2015b): On the Role of Ethical Maxims in the System of Classical Interpretation of Law. In: Hörcher Ferenc, Mester Béla, Turgonyi Zoltán (szerk.): *Is a Universal Morality Possible?* HAS Research Centre for the Humanities, Institute of Philosophy; L'Harmattan, Budapest, 83–93.
- Platón (1984): *Összes művei*. Európa, Budapest.
- Plutarkhosz (1965): *Párhuzamos életrajzok*. Magyar Helikon, Budapest.

- Reale, Giovanni (2008): *Istoria filosofiei antice*, 1-2. Galaxia Guttenberg, Târgu-Lăpuș.
- Ritoók Zsigmond – Sarkadi János – Szilágyi János György (1987): *A görög kultúra aranykora*. Gondolat, Budapest.
- Snell, Bruno (1995): *Heraklit, Fragmente*. Artemis & Winkler Verl., München, Zürich.
- Stead, Christopher (2002): *Filozófia a keresztény ókorban*. Osiris, Budapest.
- Steiger Kornél (1983): *Hérakleitosz Műzsái*. A szöveget gondozta és az utószót írta Steiger Kornél. Helikon, Budapest.
- Steiger Kornél (1992): *Görög gondolkodók, Empedoklésztől Démokritoszig*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Steiger Kornél (1993): *A szofista filozófia*. Szöveggyűjtemény. Atlantisz, Budapest.
- Sulyok Gábor (2013): *Lagas és Umma területi vitája. Jogtörténeti Szemle (1) 17-27.*
- Szabó Árpád (1977): *Periklész kora*. Magvető Kiadó, Budapest.
- Szoboszlai-Kiss Katalin (2012): *A hellenizmus filozófiai mozgalmairól – Epikurosz, az élet élvezetének filozófusa. Jog, Állam, Politika, 3. szám, 101-130.*
- Szoboszlai-Kiss Katalin (2013): *A filozófia első megújítói, a szofisták. Műhely (Győr) (36), 3-14.*
- Szoboszlai-Kiss Katalin (2014): *A görög etikai gondolkodás kezdete, Hérakleitosz. Jog, Állam, Politika, 4. szám, 91-104.*
- Takács Péter (2016a): *Állambölcseleti töredék, Somló Bódog írásai és hátrahagyott jegyzetei egy megírni tervezett Állambölcseletből*. Gondolat, Budapest.
- Takács Péter (2016b): *Az ókori görög politikai bölcselet vázlata*, In: Egresi Katalin, Pongrácz Alex, Szigeti Péter, Takács Péter (szerk.): *Államelmélet*. Széchenyi István Egyetem ÁJK, Győr, 10-30.

A líbiai egységkormány

I. BEVEZETÉS

A líbiai Bengáziban 2011. február 15-én kezdődtek a nagyszabású tömegtüntetések, amelyekre Moammer Kadhafi kormányzata azonnali erőszakos válasszal reagált. A tömegtüntetések rövid időn belül országos méretű ellenállási mozgalomba, majd az első polgárháborúba torkollott, és 2011. február 24-én megalakult a Nemzeti Átmeneti Tanács. A megalakulásától számított rövid időn belül, március 5-én már legitim kormányzatként nyilatkozott önmagáról, amely ellátja a belföldi államszervezési feladatokat, és Líbia külföldi képviseletét is.^[1]

A forradalom 2011. október 20-án, a sokak által gyűlölt Moammer Kadhafi halálával elérte célját, és a Nemzeti Átmeneti Tanács hivatalosan is magához vette a kormányzati feladatok ellátását. Azonban a Tanács nem rendelkezett kellő katonai és gazdasági erővel ahhoz, hogy Líbiát teljes egészében az ellenőrzése alatt tartsa, éppen ezért a 2012. július 7-én megtartott Általános Nemzeti Kongresszus tagjainak^[2] megválasztásakor még harcok folytak a különböző keményvonalas szeparatista, militáns és radikális iszlamista szervezetekkel szemben.

Az első demokratikus választáson a választókorú lakosság mintegy 80 százaléka járult az urnák elé, és a legnagyobb támogatottságot a Nemzeti Erők Szövetsége, valamint a Muszlim Testvériség helyi ágának számító Igazság és Építkezés Pártja élvezte.^[3] A választás után, 2012. augusztus 8-án a Nemzeti Átmeneti Tanács feloszlatta magát, és minden hatalmát az újonnan megválasztott Általános Nemzeti Kongresszusnak delegálta.

Kadhafi kormányzatának bukása, valamint a demokratikus választás azonban nem a konszolidációt, hanem feszültségekkel teli időszakot és újabb forradalmat hozott el. Jelen tanulmány célja, hogy 2012-től kezdve röviden áttekintse a líbiai politikai erőviszonyokat, összegezze

[1] A Nemzeti Átmeneti Tanács hivatalos weboldala: <http://ntlibya.org/>.

[2] A 200 fős testületben 120 képviselő egyéni mandátummal, míg 80 képviselő pártlistáról kerül be, utóbbit főképp a nagyobb városok adják.

[3] A politikai tagoltság méretét mutatja, hogy a 200 fős testületben a Nemzeti Erők Szövetsége (39 képviselő), az Igazság és Építkezés Pártja (17 képviselő), a Nemzeti Front (3 képviselő), a Hazáért Unió (2 képviselő), a Nemzeti Középpárt (2 képviselő) és a Wadi Al-Hayah Párt (2 képviselő) szerzett több mandátumot listáról, az összes többi csoportosulás mindössze 1 főt juttatott be. (Szalai, 2015)

a kihívásokat, majd külön figyelmet szenteljen a nemzetközi támogatással bíró egységkormány, illetve annak fennmaradását befolyásoló tényezők bemutatására.

II. ÚT A MÁSODIK POLGÁRHÁBORÚHOZ

Az Általános Nemzeti Kongresszus működését a két legnagyobb párt, a Nemzeti Erők Szövetsége, valamint az Igazság és Építkezés Párt közötti rivalizálás határozta meg. Utóbbi, jóllehet nem rendelkezett olyan társadalmi támogatottsággal, mint az egyiptomi Muszlim Testvériség, mégis Kadhafi kormányzatának megbuktatásához az iszlamista csoportok jelentősen hozzájárultak. A forradalomban vállalt szerepük is a jelentősebb politikai képviselők megteremtését segítette, és a választás után egyre több képviselőt tudtak maguk mellé állítani.^[4] Miközben Líbiában különböző összecsapások, terrortámadások és merényletek sorozata követte egymást, a rivalizáló politikai erők sem tudták egységes irányba terelni a közügyeket.

2014. elején az Igazság és Építkezés Pártja kilépett az Ali Zeidan miniszterelnök által vezetett kormánykoalícióból, amely a kormány bukásához vezetett. Mivel a képviselők jelentős része informálisan az iszlamisták mögött állt, megszavaztattak velük egy olyan törvényt, amely a Kongresszus mandátumát 2014. februártól 2014 decemberéig meghosszabbította. Sokak számára nyilvánvalóvá vált, hogy az iszlamisták a hatalmuk megtartása végett vették semmibe a jogszabályokat, és ezzel felszínre került az a törésvonal, amely a napjainkig meghatározza Líbia belügyeit.

Elsőként Khalífa Haftar tábornok válaszolt az iszlamisták lépésre. Február végén egy televíziós-műsorban bejelentette a Kongresszus felosztatását, majd egy ügyvivő kormány felállítását javasolta a soron következő választásokig. Mivel bejelentése a Kongresszus tevékenységét érdemben nem befolyásolta, 2014. március 16-án kezdetét vette a Méltóság hadművelet.

A Haftar tábornokhoz hű milíciák légvédelmi fegyverekkel, rakétákkal és nehézfegyverekkel megtámadták a parlamentet, ezzel kívánták foganatosítani Haftar tábornok televíziós bejelentését. A Kongresszus pánikszzerűen új választásokat írt ki júniusra, amelyen viszont csak a választásra jogosultak mintegy fele vett részt. Az Igazság és Építkezés Párt formálisan ismét alulmaradt a szekuláris-mérsékelt politikai erőkkel szemben, és a Kongresszus helyett a Képviselők Tanácsa vette át augusztus 4-én a parlament szerepét.^[5] Az iszlamisták azt az álláspontot képviselték, hogy az új választással Kadhafi hívei kerültek többségbe, mégis, a képviselők jelentős százalékának támogatásával el tudták érni, hogy az általuk támogatott Ahmed Maiteeq került miniszterelnöki pozícióba.

[4] Ashour, 2012, <http://www.brookings.edu/~media/research/files/papers/2012/5/02-libya-ashour/omar-ashour-policy-briefing-english.pdf>

[5] Libyan elections: Low turnout marks bid to end political crisis, 2014. 06. 26, *BBC News*, Forrás: <http://www.bbc.com/news/world-africa-28005801>

A Legfelsőbb Alkotmányos Bíróság jogellenesnek találta a miniszterelnök megválasztását, miközben Haftar tábornok tovább folytatta az iszlamisták elleni hadjáratot. Ezt már az iszlamisták sem hagyták válasz nélkül. Júliusban 270 jogászt, bírót, aktivistát, katonatisztet és rendőrt végeztek ki megtorlás gyanánt, és a Hajnal koalíció megkezdte Tripoli és Bengázi ostromát. A Képviselők Tanácsa elmenekült a fővárosból, és szeptemberben Tobrukban ült újra össze.^[6] Az iszlamisták magától értetődően nem ismerték el legitim kormányzatként a Képviselők Tanácsát, hanem csak a meghosszabbított mandátumú, immáron teljesen a saját hatalmuk alá vont Kongresszust. Ezzel intézményesült az ország kettészakadása, amelyet olyan további szereplők tesznek kezelhetetlenné, mint az Iszlám Állam, az egyes becslések szerint közel 2000 tagot számláló fegyveres milícia, valamint törzsi ellentétek fellángolása, kiváltképpen az ország délnyugati felén.

III. PÁRBESZÉD ÉS EGYÜTTMŰKÖDÉS

A nemzetközi szereplők számára idejekorán világossá vált, hogy a politikai szétesés következtében Líbia regionális destabilizáló tényezőként fog a közeljövőben megjelenni.^[7] Az észak-afrikai térségben a hosszú és ellenőrizhetetlen közös határszakaszok miatt hordoz potenciális veszélyt (például fegyvercsempészség, fegyveres alakulatok szabad mozgása), míg az Európai Unió szempontjából az afrikai kontinensről érkező migránsáradat állítja kihívás elé a döntéshozókat.

Az első polgárháború idején az ENSZ és a NATO katonailag is beavatkozott az eseményekbe. Az ENSZ Biztonsági Tanácsa 2011. március 17-én elfogadta az 1973-as számú határozatot, amely repüléstilalmi zónát hozott létre Líbia légtérében, a lakosság védelmében a hadsereg gyengítését tűzte ki, valamint fegyverkereskedelmi embargót vezetett be. ENSZ felhatalmazással március 19-én kezdetét vette a NATO vezetésű katonai koalíció intervenciója, amely a felkelő csapatokat támogatta Kadhafi széteső félben lévő kormányzatával szemben. Az első polgárháború idején még egyszerűbb volt a „jó és rossz” felek meghatározása, a nemzetközi szereplők egyértelműen Kadhafival szemben foglaltak állást. Érdeemes megjegyezni, hogy az Arab tavasz nyomán fellángoló tüntetések, majd szervezett ellenállás a líbiai és szíriai kormányzatokat egyaránt véres megtorlásra ösztönözte. Amíg Líbiában a NATO intervenció és az ellenzéki milíciák képesek voltak megdönteni Kadhafi kormányzatát, addig Szíriában az orosz intervenció mentette meg el-Aszad kormányzatát a bukástól, jóllehet a felkelők itt is jelentős külső segítséget kaptak.

[6] Tobruk a hivatalos líbiai hadsereg koordinációs központjának számított a Méltóság hadművelet idején, így a Képviselők Tanácsa teljes katonai védelmet élvezett az iszlamistákkal szemben.

[7] Bővebb elemzést lásd: Tóth, 2016. Forrás: http://uni-nke.hu/uploads/media_items/toth-zoltan-balazs-biztonsagpolitikai-kihivasok-az-europai-unio-szomszedsagaban-i-libia.original.pdf (Letöltve: 2017.02.27.)

A második polgárháborúban azonban már jóval több szereplő jóval több törésvonal mentén sorakozott fel egymással szemben. Míg nemzetközi szinten a tobruki kormányzatot ismerték ugyan el, az iszlamista ellenkormányra mégis *de facto* legitim tárgyalófélként tekintettek.^[8] A katonai erőviszonyok többé-kevésbé megszilárdultak, így valamely fél külső katonai támogatása nemhogy megoldaná, de talán éppen rontana a fennálló helyzetet.

Mivel a kialakult viszonyok alapján nem keresztülvihető még több vérontás nélkül egy egyoldalú rendezési folyamat, ezért az ENSZ Líbiai Speciális Missziójának (UNSMIL) közvetítésével a tobruki és a tripoli kormányzat képviselői Marokkóban 2015 decemberében tárgyalásztalhoz ültek. Kormányzati szereplőkön kívül pártvezetők, társadalmi csoportok képviselői, illetve egyéb más, helyi hatalommal rendelkező csoportok delegáltjai is részt vettek a tárgyaláson, amelyet december 17-én a Líbiai Politikai Megállapodás aláírása követett. Az ENSZ 2259-es számú határozatában december 23-án jóváhagyta a megállapodást és további ajánlásokat fogalmazott meg a líbiai szereplők számára, amely az együttműködésen alapuló konszolidációt mozdíthatja elő.^[9]

A megállapodás legfontosabb eredménye a nemzeti egyetértés kormányának (a továbbiakban: egységkormány) felállítása, amely hidat teremt a két rivális kormányzat között (értelemszerűen az Iszlám Állam nem részese). Az egységkormány Európai Unió és az ENSZ támogatását élvezzi amellet, hogy Líbiában olyan intézmények ismerik el működését, mint a központi bank, nemzeti olajvállalat, a Líbiai Beruházási Hatóság, valamint a települési hatóságok.^[10]

Az egységkormány számára a nemzetközi aktorok nem kisebb feladatokat tűztek ki, mint új alkotmány megírása két éven belül, fegyverek begyűjtése, a milíciák felosztatása, az Al-Kaida és Iszlám Államhoz tartozó személyek listázása, az Iszlám Állam elleni aktív harc, továbbá az általános alapjogok biztosítása.^[11]

A tobruki kormányzat képviselőháza kiemelt szerepet kapott a nemzeti egyetértés kormányának felállításában, ugyanis annak pozitív szavazatához volt kötve. Fáiz asz-Szarrádzs vezetésével 2016 januárjában felállt a kormány, azonban a tobruki kormányzat az ENSZ többszöri felszólítása ellenére sem hagyta

[8] A tobruki kormányzat katonailag előnyösebb pozícióban van az iszlamista kormányhoz képest, ugyanis a Líbiai Nemzeti Hadsereg integrálja a harcolni vágyó önkénteseket és csapatokat, és kisebb az esély a különböző frakciókra való szétesésre. Ellenben a tripoli-i kormányzat egy sokkal heterogénebb hadsereg irányításáért felel, azonban az erőviszonyok ennek ellenére nagyjából kiegyenlítettek. (*Guide to key Libyan militias*, BBC News, 2016. január 11. <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-19744533> Letöltve: 2017.02.28.)

[9] *Resolution 2259, United Nations Security Council, S/RES/2259* (2015) Forrás: http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/s_res_2259.pdf (Letöltve: 2017.02.28.)

[10] *A Tanács következtetése Líbiáról*, Sajtóközlemény, 193/16, 2016. Forrás: http://www.consilium.europa.eu/press-releases-pdf/2016/4/139_hu.pdf (Letöltve: 2017.03.01.)

[11] *Resolution 2259, United Nations Security Council, S/RES/2259* (2015) Forrás: http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/s_res_2259.pdf (Letöltve: 2017.02.28.)

jóvá. Végül 2016. március 30-tól kezdte meg működését a kilenc tagból álló elnöki tanács a miniszterelnök vezetésével, amely az egységkormány végrehajtó ága. Mindkét intézmény Tripoliban székel, így az iszlamista Általános Nemzeti Kongresszus tagjai és támogatói a nemzeti egység kormányhoz is kötődő Államtanácsba helyezték át magukat. 2016 októberében az Általános Nemzeti Kongresszus miniszterelnöke, Khalifa Ghwell megpróbálta magát megerősíteni az új államszervezetben, azonban támogatottság hiányában ez nem sikerült.^[12]

A nemzetközi támogatással létrehozott központi hatalom az iszlamisták által ellenőrzött Tripoliban székel, ami a Méltóság koalíció szerint aggályokat vet fel. Egyfelől sérelmezik azt, hogy meglátásuk szerint túlsúlyba kerültek a mérsékelt iszlamista blokkhoz köthető politikusok, amely felállás hasonlít a 2014-es második forradalom kitörésének okára. Másfelől a tobruki kormányzat haderejét irányító Haftar tábornok és szövetségesei sérelmezték, hogy az új kormányban nem katonai vezetőt, hanem egy kelet-líbiai parancsnokot neveztek ki védelmi miniszternek.

A tobruki kormányzat tovább azért is keményebb tárgyalópartner, mivel igyekszik jó kapcsolatokat ápolni azzal az Oroszországgal, amely Szíriában a katonai intervenciónak köszönhetően megakadályozta Bassár el-Aszad kormányzatának összeomlását. 2017. január 11-én Haftar tábornok az orosz védelmi miniszterrel tartott videokonferenciát, amelyet az elkövetkező napokban az orosz flotta gyakorlatozása követett a líbiai vizeken. A gyakorlatokat a tobruki kormányzat koordinálta, amellyel azt a látszatot kívánta kelteni az iszlamista, valamint az egységkormánnyal szemben, hogy a líbiai katonai műveletek irányításának ő az egyedüli letéteményese.^[13]

Fáiz asz-Szarrádzs miniszterelnök hasonlóan igyekszik jó kapcsolatokat kialakítani Oroszországgal, Sergej Lavrov külügyminiszterrel, illetve a líbiai moszkvai nagykövettel több megbeszélést is tartottak. Hivatalosan arra kérte Oroszországot, hogy segítsen hozzá a két szembenálló kormányzat közötti párbeszéd elmélyítéséhez és közvetítsen a felek között.^[14] Továbbá sem a Hajnal, sem a Méltóság keményvonalas egységei nem ismerik el az egységkormány fennhatóságát, ugyanis abban hatalmuk korlátozását látják. Ennek köszönhetően az egyik legfontosabb pont, a fegyverek begyűjtése és milíciák feloszlata eddig még nem valósult meg, amely továbbra is potenciális biztonsági kockázatot jelent.

[12] *A quick guide to Libya's main players*, European Council on Foreign Relations, Forrás: http://www.ecfr.eu/mena/mapping_libya_conflict (Letöltve: 2017.03.01.)

[13] *A Powerful Show of Support for the House of Representatives*, Stratfor, 2017.01.11. Forrás: <https://www.stratfor.com/analysis/powerful-show-support-house-representatives> (Letöltve: 2017.03.01.)

[14] Serraj: Russia a possible Intermediary with Haftar, *Libya Business News*, 2017. február 21. Forrás: <https://www.libya-businessnews.com/2017/02/21/serraj-russia-a-possible-intermediary-with-haftar/> (Letöltve: 2017.03.02.)

IV. KOCKÁZATOK

Líbia politikai tagoltságának felszámolásához ugyan már született egy nemzetközileg támogatott intézmény, azonban számos olyan tényező figyelhető meg, amelyek veszélyeztetik a konszolidációt. A kockázatok az alábbi bontásban kerülnek bemutatásra:

1. **Törésvonalak:** A Líbiát polgárháborúba taszító törésvonalak továbbra is jelen vannak az országban. A mérsékelt iszlamisták áttemelték hatalmukat az új kormányba, míg a Líbiai Hajnal az új kormány irányítása alatt lévő hadsereggel került összevonásra. A tobruki kormányzat a fentiekre hivatkozva fenntartja a jogot, hogy továbbra is külön utakon járjon. Erre példa az Oroszországgal való kapcsolatok egyoldalú ápolása, a nemzetközileg ugyan el nem ismert, de működő központi bank fenntartása, valamint egy különálló nemzeti olajtársaság létrehozása. Az új közös kormány ezért korlátozottan tudja működését kifejteni, hiszen egyik fél részéről sincsen meg a teljes elköteleződés, mivel hatalmuk visszaszorulását látják benne.
A felek közötti kölcsönös bizalmatlanság, a milíciák működése, és a legitimáció hiánya is akadályozza az egységkormány megerősödését. Jövőbeni működése és sikeressége a hozzá lojális haderőtől, az ország távolabbi részein pedig a helyi szinten lojalitásukat kifejtő milíciák és törzsi vezetők együttműködési hajlandóságától függ. Ugyanis politikai-diplomáciai szinten hiába élvezzi akár az ENSZ, akár az Európai Unió támogatását, ha belföldön hatalmi eszközökkel nem képes akarátát érvényesíteni.
2. **Katonaság:** A nemzetközileg támogatott kormány először politikai, majd katonai és gazdasági síkon kívánja feloldani a polgárháborús állapotokat. A katonai rendezés egyelőre kudarcot vallott, mivel a szembenálló keményvonalasok „nem hódolnak be” az új kormánynak, és az országban működő több ezer milíciát és helyi hatalmat az erőszakos szervek és katonaság jelenlegi állapotában nem lehet felszámolni. Egyesített haderővel talán nyílna erre mód, azonban Haftar tábornok az általa irányított csapatokat inkább személyes ambíciói megvalósítására, semmint a konszolidáció előmozdítására használja fel.
3. **Szűkös pénzügyi források:** A két polgárháborúnak köszönhetően az infrastruktúra számottevő része megsemmisült vagy megsérült, a politikailag kettészakadt ország a gazdaság szempontjából is felbomlott, és további területek váltak ki a gazdaság körforgásából. Líbia becslések szerint mára több mint 68 milliárd dollárnyi olajbevételről esett el, köszönhetően a hektikus hatalmi viszonyoknak.^[15] Az olajból befolyt külföldi valutára épülő országban van így 2011 óta a világ egyik leggyorsabban zsugorodó gazdasága, amely kiegyensúlyozatlan éves költségvetéseket és általános elszegényedést hozott magával.

[15] Raval, Anjli: War and strife have cost Libya \$68 bn in lost oil revenues, *Financial Times*, 2016. 01.24. Forrás: <https://www.ft.com/content/4dc800de-c27a-11e5-b3b1-7b2481276e45> (Letöltve: 2017.03.02.)

2014-ben a költségvetési deficit 43 százalékról 2015-re 75 százalékra ugrott, és ugyanerre az évre a GDP hiányt 76 százalékra nött.^[16]

Ahhoz, hogy a gazdaság romlása csillapodjon, vagy megálljon, egyidejűleg több tényezőre is szükség lenne – azon túl, hogy a harcok azonnal véget érjenek, illetve a politikai egység megszilárdulna: az olajexport felélékítése – bár 2014 közepe óta 75 százalékkal zuhan az olaj világpiacon, ami szerényebb bevételeket eredményezne –, befektetők megnyerése, hitelek igénylése, és a nemzetközi közösség aktív pénzügyi támogatása. Utóbbira lehet hozni konkrét példát is: 2016. október és 2017. szeptember között az ENSZ Fejlesztési Program (UNDP) 31 millió dollárral kíván hozzájárulni a líbiai gazdaság fejlesztéséhez, amelyből 2 millió dollárt az Egyesült Államok ad a USAID-en keresztül.^[17] A fejlesztési támogatás címzettje az egységkormány, amely egyfajta gazdasági legitimitást is eredményezhet. Bár minden külső támogatás fontos, azonban összevetve a korábbi évek kieső dollár milliárdjaival látható, hogy érdemi változásokat ezzel a támogatási intenzitással nem lehet elérni.

A gazdasági háttér való rövid áttekintése azért lényeges, mivel ebből levezethető a törésvonalak hosszú távú fennmaradása, illetve a polgárháborús veszély kialakulása/jelenlegi viszonyok fennmaradása. Polgárháború idején ugyanis az adott állam egy ördögi kör szorításába kerül: ahhoz, hogy a szembenálló felek finanszírozzák a harcot, a védelmi kiadások növelése szükséges a többi terület forrásmegvonása mellett. Ez általános elszegényedéshez vezet, a gazdasági kilátások összeomlanak, és a kölcsönös ellenségkép kereséssel a törésvonalak pedig éppen hogy mélyülnek. Paul Collier és Anke Hoeffler a fejlődő államok polgárháborúit vizsgálva megállapították, hogy a polgárháború lezárása után 44 százalék esély van arra, hogy öt éven belül újra kiújuljanak a harcok, köszönhetően a gyenge gazdasági képességekkel bíró állam általános szociális elégedetlenségeinek, valamint az emberek tudatában még nagyon is élő törésvonalaknak.^[18]

4. Regionális külső szereplők: Az Európai Unió, valamint az ENSZ célkitűzései egybeesnek, a problémák a regionális hatalmak szerepvállalásánál kezdődnek. A keleti szomszéd, Egyiptom jó kapcsolatokat ápol a tobruki kormányzattal, és magas rangú líbiai vezetők gyakran utaznak Kairóba. A két aktor között meghatározó a fegyverkereskedelem, valamint a közös politikai cél megvalósítása, a radikális iszlám megsemmisítése. Egyiptomban az Arab Tavaszt követően a hadsereg megvívta a maga hatalmi harcát a Muszlim Testvériség

[16] World Bank statistics: <http://www.worldbank.org/en/country/libya/overview> (Letöltve: 2017.03.02.)

[17] The Stabilization Facility for Libya (SFL) Explained, *Libya Business News*, 2017.02.22. Forrás: <https://www.libya-businessnews.com/2017/02/22/the-stabilization-facility-for-libya-sfl-explained/> (Letöltve: 2017.03.02.)

[18] Collier - Elliot - Hegre - Hoeffler - Reynal-Querol - Sambanis, 2003, 82-83. Forrás: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/13938/567930PUB0Brea10Box353739B01PUBLIC1.pdf;sequence=1> (Letöltve: 2017.03.03.)

visszaszorításáért, és nem lenne számára előnyös, ha a szomszédjában túlzottan megerősödne az iszlamisták és általuk támogatott szervezetek. Egyes elemzők úgy vélik, ezért még a kelet-líbiai országrész autonómiáját is hajlandó támogatni, hogy pufferzónát hozzon létre a Khalífa Haftar tábornok által befolyásolt hatalmi tömbbel. Éppen ezért mindent megtesz, hogy Haftar tábornok pozícióit megerősítse, másfelől az egységkormány törekvéseit is támogatja, amely mindezek tudatában erőteljesen hat.^[19]

Az Egyesült Arab Emírségek hasonló ambíciókkal bír Líbiával szemben, mint Egyiptom. Igaz, a jemeni polgárháborúval párhuzamosan csökkent az érdeklődése. Egyiptomnál jóval aktívabban támogatja az új kormány munkáját, ugyanakkor fegyvereket szállít Haftar tábornoknak és különböző milíciáknak. Törökország és Katar az iszlamista oldalt támogatja, jóllehet politikai kapcsolataik közel sem olyan kiterjedtek, mint amilyen az egyiptomi és a tobruki kormány közötti.

Algéria és Tunézia geopolitikai helyzetüknél fogva érdekelt a konszolidációban, jóllehet egyik fél mellett sem kötelezik el magukat. Érdejük, hogy stabilizálódjanak a politikai viszonyok, valamint a radikális iszlám, kiváltképpen az Iszlám Állam befolyása csökkenjen.

V. KONKLÚZIÓ

Ahhoz, hogy Líbiában megfékezze a politikai-gazdasági szétesést, egyidejűleg több tényezőnek is teljesülnie kellene. Az egységkormány az eddiginél hatékonyabban kell fellépnie akár a belföldi, akár a külföldi szereplőkkel szemben. Természetesen a tobruki kormány utóbbi kapcsán olyan képet kíván kialakítani a kormányról, mintha a „külföld” bábja lenne, ami egyedül csak arra jó, hogy zöld utat adjon egy esetleges katonai intervenciónak.^[20] Ez az elképzelés ugyanakkor közel sem olyan könnyen keresztülvihető, mint ahogy azt a tobruki kormányzat beállítja, hiszen számos nagyobb volumenű politikai döntést és elhatározást kellene fogatosítani. Ahogy korábban is említésre került, a most szembenálló felek a nemzetközi közösség számára nem kategorizálhatók be olyan egyértelműen, mint az első polgárháború idején Kadhafi kormányzata és az ellene felkelők. Egy esetleges katonai intervenció valószínűleg az egységkormány végét is jelentené, hiszen a tobruki kormányzat ezt nyílt támadásként értelmezné, és további belföldi-regionális konfliktusokat eredményezne.

[19] *A quick guide to Libya's main players*, European Council on Foreign Relations, Forrás: http://www.ecfr.eu/mena/mapping_libya_conflict (Letöltve: 2017.03.01.)

[20] Toaldo, Mattia: *Intervening Better: Europe's Second Chance in Libya*, European Council on Foreign Relations, 3. Forrás: http://www.ecfr.eu/page/-/ECFR172_-_INTERVENING_BETTER_-_EUROPES_SECOND_CHANCE_IN_LIBYA_2.pdf (Letöltve: 2017.03.03.)

Szükség van továbbá azonnali pénzügyi segítségre, amelyet célzottan az egységkormánynak ajánlanának fel külső szereplők. A támogatások kifejezetten stabilizációs-fejlesztési célokat kell, hogy szolgáljanak, hogy ne a tobruki kormányzat és egyéb helyi erők véres visszaszorítására fordítsák. Ehhez a nemzetközi szervezetek részéről, mint ENSZ és Világbank, szigorú kontrollmechanizmusok kiépítése is szükséges lenne.

A gazdaság állapotának stabilizálásához, a fejlődés alapjainak megteremtéséhez az ország belbiztonságának helyreállítása is szükséges. Ez magában foglalja az Iszlám Állam és egyéb terrorista-militáns szervezetek megsemmisítését, a milíciák lefegyverzését, és egy közös hadsereg felállítását. Jelenleg ugyan létezik közös hadsereg az egységkormány fennhatósága alatt, azonban a tobruki kormány is egy ütőképes haderőt tudhat magáénak, amivel biztosítja a létezését. A közbiztonság helyreállításával párhuzamosan, vagy azt megelőzősen biztosítani kell az országhatárok védelmét, ami a földrajzi sajátosságokból kifolyólag még egy működő állam mellett is kihívást jelent. Ugyanakkor, ha a radikális milíciák, fegyverek és az Afrikából tömegesen érkezők továbbra is fennakadás nélkül beáramlanak, a közbiztonság helyreállítására tett kísérletek alig fognak sikert aratni.

Az, hogy Líbia a jövőben milyen úton fog továbbhaladni attól függ, melyik politikai-gazdasági hatalmi központ ragadja magához az ország teljes irányítását. A legrosszabb forgatókönyv a jelenlegi állapotok megszilárdulása, amely az ország lassú kivéreztetéséhez, és akár területi integritásának megbomlásához is vezethet. Nem is kell földrajzilag messzire menni, az 1983. és 2005. közötti második szudáni polgárháború Dél-Szudán kiválásához vezetett végső soron. De a szíriai polgárháború kapcsán is merültek fel területrendezési elképzelések, amelyek a hatalmi központok és általuk uralt területek mentén alakítanának ki föderatív berendezkedést. Kérdéses, mennyire lenne hatékony egy olyan politikai berendezkedés, amely nyugati típusú politikai kultúra terméke, és működéséhez hasonlóképpen nyugati típusú demokrácia kialakítása szükséges.

Az egységkormány addig lesz működőképes, amíg a szembenálló felek részt vesznek a munkájában. Ha a hatalmi viszonyok felborulnak – mint ami a második polgárháborúhoz is vezetett –, kérdéses, hogy a nemzetközi támogatás ellenére is érdemi tevékenységet tudna-e kifejteni. Három út kínálkozik tehát:

1. Iszlamisták felemelkedése: 2013 decemberében az akkori törvényhozó szerv, az Általános Nemzeti Kongresszus szavazott a saría, mint a jogrendszer alapjának bevezetéséről,^[21] és nem sokkal rá az Igazság és Építkezés Pártja kilépett a kormányból, ami annak bukását eredményezte. A Muszlim Testvériségből kinövő párt hatalmának biztosítása érdekében egyoldalúan változtatott az Általános Nemzeti Kongresszus tagjainak választási szabályain, ami Khalífa Haftar tábornok fegyveres offenzívájához, így a második polgárháborúhoz vezetett.

[21] Libyan assembly votes to follow Islamic law, *Reuters*, 2013. december 4. Forrás: <http://www.reuters.com/article/us-libya-law-idUSBRE9B30M220131204> (Letöltve: 2017.03.06.)

Az iszlamisták céljai változatlanok, így térnyerésük valószínűsíthetően a saría egész országra történő kiterjesztését is jelentené, amivel azonnal maguk ellen fordítanak a tobruki kormányzatot és támogatóit, a szekuláris erőket, illetve a különböző törzseket. A saría nemcsak a jogrendszer és a mindennapok, hanem a gazdasági-pénzügyi élet, illetve igazságszolgáltatás alapjainak megváltoztatását is jelentené. Mivel a Muszlim Testvériséget a katonaság ellehetlenítette Egyiptomban és végső soron megfosztotta demokratikus úton elnyert pozíciójától, új nemzetközi törésvonal alakulna ki az észak-afrikai régióban. A külső és belső törésvonalak további erősödése pedig valószínűsíthetően még távolabb taszítaná Líbiát a konszolidáció reményétől.

2. Nacionalisták felemelkedése: ez a pont tulajdonképpen a tobruki kormányzat, és Haftar tábornok győzelmét jelentené. A nacionalista oldal ellenzi a saría bevezetését, és a második polgárháború kirobbanása is azt mutatja, hogy az iszlamisták visszaszorításért az erőszakos eszközöktől sem riad vissza. Egyiptomban a Muszlim Testvériség és a soraik közül megválasztott Mohamed Morsi elnök alapjaiban kívánta 2012 után átrajzolni a gazdasági erőviszonyokat, a hadsereg kárára. Azonban a hadsereg nem volt hajlandó politikai-gazdasági pozíciójáról lemondani, így 2013-ban megbuktatta az első, demokratikus úton megválasztott elnököt és annak kormányzatát. Utána a közel egymillió fős tagsággal bíró Muszlim Testvériséget, és a hozzá kapcsolódó Szabadság és Igazság Pártot számolta fel, mivel terrorista szervezetnek minősítették egy olyan 16 halálos áldozatot követelő öngyilkos merénnyel összefüggésben, ami nem is volt a szervezethez köthető.^[22]

Mivel a nacionalista oldal szoros kapcsolatokat ápol Egyiptom katonai-politikai vezetésével, valamint az el-Aszad kormányzatát támogató Oroszországgal, így nem elképzelhetetlen, hogy hatalomra jutása esetén hasonlóan az iszlamisták visszaszorítására és azok pártjainak, szervezeteinek feloszlására törekedne. Ez a lépés magával hozná a radikális iszlamisták bosszúját, mint például a 4-5 ezer tagot számláló Anshar al-Sharia szalafista terrorszervezet potenciális merényletei.

3. Az egységkormány felemelkedése: Létét nemzetközi szervezetek és harmadik országok közbenjárásának, illetve aktív közvetítésének köszönheti. Az egységkormány integrálni kívánja a szembenálló feleket egy olyan struktúrájú kormányzatban és olyan lefektetett célokkal, amelyeket az ENSZ határozatában is fogantatosított. A nemzetközi szereplők és harmadik országok a szuverenitás tiszteletben tartása határán táncolva mindössze iránymutatást adhatnak a líbiai feleknek, azonban a legfontosabb döntéseket már nekik kell meghozniuk. Pénzügyi források rendelkezésre bocsátásával természetesen közvetlenül irányíthatják a belföldi folyamatokat (mint például pénz folyósítását adott

[22] Nasralla, Shadia: Egypt designates Muslim brotherhood as terrorist group, *Reuters*, 2013. 12. 15. Forrás: <http://www.reuters.com/article/us-egypt-explosion-brotherhood-idUSBRE9BO08H20131225> (Letöltve: 2017.03.06.)

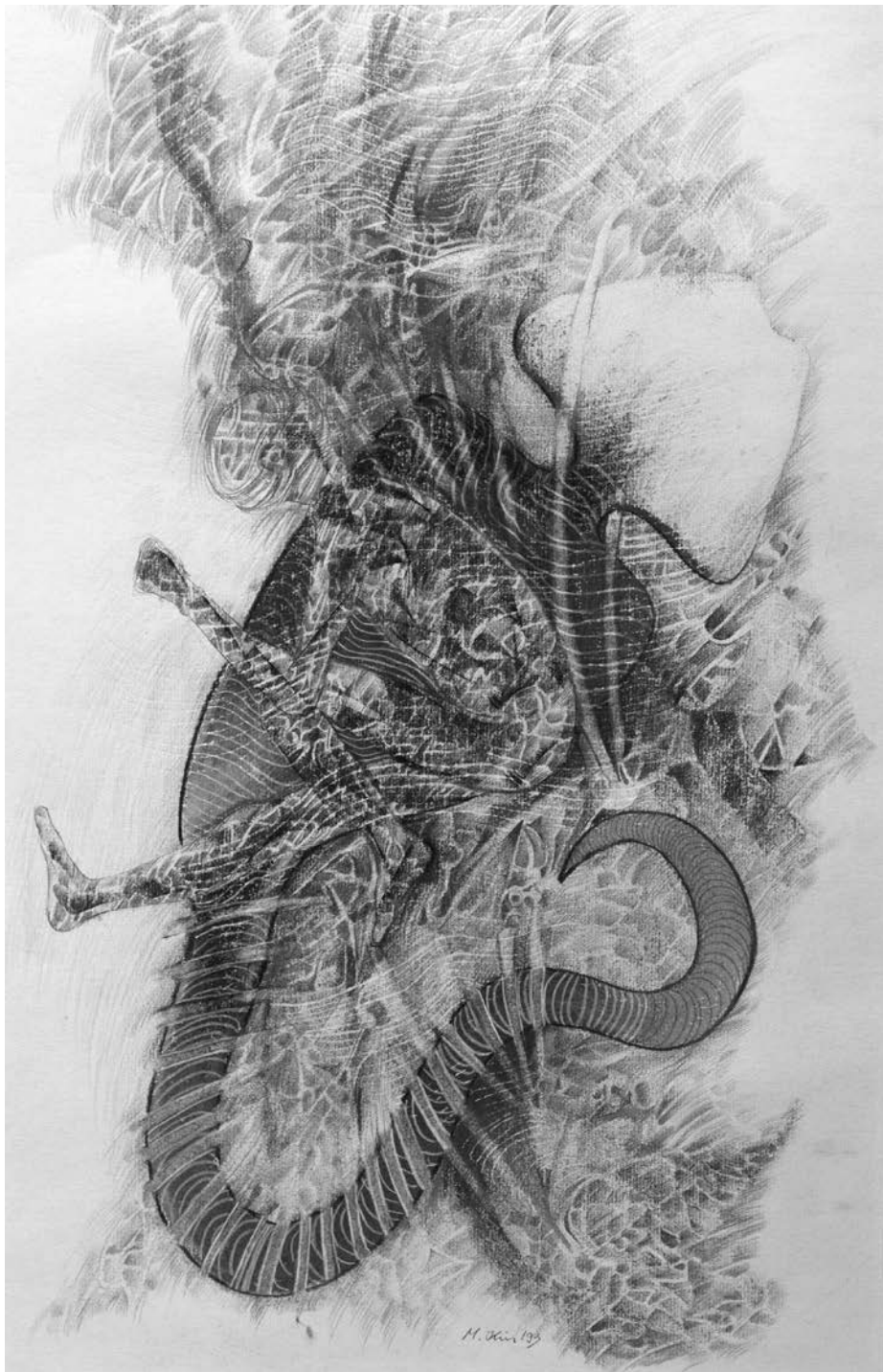
reform megvalósításához kötni), mégis, amire egyáltalán nincs ráhatásuk, az a törésvonalak felszámolása. Az egységkormány legnagyobb ellensége a líbiai társadalomban meghúzódó mély törésvonalak megléte, amely gátat szab a kompromisszumoknak, és a kölcsönös bizalmatlanság és félelem okán senki sem játszik nyílt lapokkal, mindenki a saját tábora erősítését tartja elsősorban szem előtt. A tobruki kormányzat és Haftar tábornok egyenesen ellenséget lát az új kormányban, amely véleményük szerint egy külföldi katonai intervenciónak a hírnöke.

Az egységkormány megfogalmaz minden olyan célt, ami Líbia konszolidációjához vezethetne, azonban számos politikai-katonai szereplőben – itt elég a tobruki kormányzatra, vagy szélsőséges milíciákra gondolni – ellenérzést vált ki, hiszen az intézmény nem szervesen, hanem nemzetközi közbenjárás hatására alakult ki. Éppen ezért kérdéses az egységkormány legitimitációjának megteremtése is, ugyanakkor nélküle a második polgárháború kirobbanásakor leírt viszonyok állnának újra fent.

Összességében megállapítható, hogy a líbiai polgárháború felszámolásához a nemzetközi szereplők és az egymással szembenálló felek közös elhatározása szükséges. Leírva könnyebbnek tűnik, mint azt a valós viszonyok között keresztülvinni. Napjaink konfliktusaiban látható – Ukrajna, Szíria, Líbia, Jemen, vagy a dél-szudáni polgárháború –, hogy az egymással szembenálló felek és az azokat támogató országok saját hatalmi céljaik elérése érdekében nem hajlandók engedni, ami a konfliktussal sújtott országokat egyre rosszabb helyzetbe taszítja.

IRODALOM

- Ashour, Omar (2012): *Libyan Islamist Unpacked: Risa, Transformation and Future*, VBrookings Doha Center, május, <http://www.brookings.edu/~media/research/files/papers/2012/5/02-libya-ashour/omar-ashour-policy-briefing-english.pdf>
- Collier, Paul – Elliot. V. L. – Hegre, Havard – Hoeffler, Anke – Reynal-Querol, Marta – Sambanis, Nicholas (2003): *Breaking the Conflict Trap – Civil War and Development Policy*, World Bank and Oxford University. <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/13938/567930PUB0brea10Box353739B01PUBLIC1.pdf;sequence=1>
- Garai Nikolett – Polgár Katalin – Szalai Máté (2016): Líbia: egy lehetséges európai beavatkozás kérdőjelei, *KKI elemzések*, E-2016/14. szám, 16 p. http://kki.hu/assets/upload/Lebia_KKI_elemzesek_0530.pdf
- Szalai Máté (2015): Az Iszlám Állam Líbiában? *KKI-Elemzések* E-2015/3. szám, 9 p.
- Tóth Zoltán Balázs (2016): Biztonságpolitikai kihívások az Európai Unió szomszédságában – Líbia, *Nemzetbiztonsági Szemle*, IV. évfolyam, 3. szám, http://uni-nke.hu/uploads/media_items/toth-zoltan-balazs-biztonsagpolitikai-kihivasok-az-europai-unio-szomszedsagaban-i-libia.original.pdf

Evolution of Rural Collective Land Ownership in the People's Republic of China

There had been three land ownership revolutions launched in People's Republic of China (China) prior to the emergence of rural land collective ownership: the first one was launched during the War of Resistance (1941) to implement the land policy of rent and interest rate reduction by landlords and the payment of rent and interest by peasants^[1]; the second one was launched during the Liberation War of the Chinese People (1947) to confiscate landowners' land, eliminate the rural land system of feudal exploitation and implement the land system of land-to-the-Tiller and average land allotment based on rural population; the third one was initiated during the power consolidation after the establishment of People's Republic of China, to eliminate feudal land ownership and carry out the peasantry land ownership. By the end of 1952, China had basically completed its nationwide land reform, thoroughly abolished the land system of federal exploitation and exhaustively changed the rural production relations; China's rural land system had been innovated from the original landlordism into peasants' private ownership.

Since completing land reforms, the Communist Party of China (CPC) had launched socialist agricultural transformation (namely the agricultural cooperative movement) and carried out three interconnected steps and forms on the basis of voluntary participation and mutual benefit, model demonstration and government assistance. Form I was agricultural producer's mutual aid team between the establishment of central government of China and the end of 1952, as mutual aid organization of productive labor characterized by socialist budding for exchange and mutual aid of labor force, animal power and farm tools. Form II was the primary elementary agricultural producers' cooperative^[2] between early

[1] Dong Zhikai, Chen Tingxuan, 2011, 17-24.

[2] Model Regulations for Agricultural Producers' Cooperative, passed at the 33rd Session of 1st Standing Committee of the National People's Congress on Mar. 17th, 1956, had regulated that agricultural producers' cooperative is characterized by pooling of land and unified operation, on the basis of peasants' private land ownership, with cooperative members' participation in profit according to individual land pooled as shares. This accession system only by land is called "elementary cooperative" in China, in which land ownership had been transformed from individual use into collective use, in spite of retaining peasants' land private ownership, with restricted limitation on peasants' land ownership. Elementary cooperative marked another major revolution that China's land system had undergone.

1953 and the first half of 1955, characterized by pooling of land, unified operation and semi-socialism; Form III was between the autumn of 1955 and the end of 1956 to further establish the advanced agricultural cooperative team^[3], characterized by complete socialism and collective land ownership and main means of production. From mutual aid team to advanced cooperative team, peasants' private ownership had been completely replaced by socialist collective ownership by working masses, featured by the collective ownership of land and means of production^[4].

Since 1956 when Model Regulations for Advanced Agricultural Producers' Cooperative was passed on the Third Plenary Session of 1st NPC in 1956 until now, collective land ownership has been sustained in China for six decades, during which it has experienced the formation, development and maturity period, coming into being a stable and full-blown system. Collective land ownership, featured by socialism with Chinese characteristics, is different from the private ownership in western civil law system. Ownership in mature civil law system and ownership theories mainly indicate private ownership; while individualism acts as the elementary metaphor, on which the formation and development of private ownership theories rely. Hence, the ownership theories in civil law system do not apply to interpreting the collective land ownership in China with collectivist and socialist theories as the guiding ideology^[5].

The collective land ownership in China is the product of the unique historical conditions, along with the reform and constant evolution of China's political and economic system. Therefore, we should proceed from the historical development for an in-depth understanding of China' rural collective land ownership. This paper reorganizes the evolution process of collective land ownership with the expectation of presenting collective ownership, a special ownership, to the readers.

I. FORMATION OF COLLECTIVE LAND OWNERSHIP—COOPERATIVE COLLECTIVE OWNERSHIP (1956-1958)

The year of 1956 marked the basic completion of socialist restructuring for the rural means of production and the universal establishment of advanced agricultural producers' cooperatives with socialist characteristics in China. Model Regulations

- within a short period after land reforms, namely the transition of rural land ownership from peasants' private ownership to collective ownership.

[3] He Jia, 2014, 12. "Distinctive from elementary cooperatives that basically retain members' ownership of land and other important means of production, advanced cooperatives transform members' private ownership of land, farm animals and other important means of production from members to collective ownership, abolish the profit sharing of land, farm animals and large farm tools and other means of productions according to contributions, but carrying out the distribution system based on performance."

[4] Liang Li, 2012, 42.

[5] Zhu Zhizhou, 2008, 1.

for Advanced Agricultural Producers' Cooperatives^[6], passed at the Third Plenary Session of 1st NPC, had regulated that peasant members of cooperatives shall transform the ownership of their private-owned land, farm animals, large farm tools and other means of production into cooperative collective ownership, for the purpose of collective labor organization and "labor division according to individual capability and rewards according to labor performance" regardless of gender or age.

Advanced agricultural production cooperatives was characterize by the public ownership and collective uniform operation, which transformed the ownership of peasants' private land into collective and that of peasants' other means of production, e.g. farm animals, large tools and ponds, wells or other water conservancy facilities affiliated to the land into cooperative collective, and eliminated land return and profit participation of land and large farm tools in elementary cooperatives. Cooperative peasants were allowed to retain a small amount of family plots. Cooperatives shall realize the collective labor and operation according to uniform planning; divide peasants members into various production teams as the basic units for cooperative labor organizations; implement production responsibility system; and allocate the cooperative revenue after the reduction of various expenditures and commission based on work points, namely distribution based on labor capability. Peasants still retained their family plots, small farm tools and the operation right of small-scale family sideline business, yet which only took a back seat in the entire agricultural production and operation. Since then, China had abolished peasants' private land ownership and established the collective land ownership of advanced

[6] Model Regulations for Advanced Agricultural Producers' Cooperatives Article 2: Agricultural producers' cooperatives, according to socialism principle, shall transform the ownership of peasant members' private-owned means of production into cooperative collective ownership, for the purpose of collective labor organization and the implementation of "labor division according to individual capability and rewards according to labor performance" regardless of gender or age.

Article 13: Peasant members must transform their private-owned land, farm animals, large farm tools and other means of production into the cooperative collective ownership. Their private means of livelihood and scattered trees, poultries, domestic animals, small farm tools and other tools for the operation of family sideline production are still owned by peasant members themselves instead of collective ownership. The ownership of peasant members' private-owned ponds, wells and water conservancy structures affiliated to the land shall be transformed into collective ownership, along with the transformation of land collective ownership. If these water conservancy structures are newly built and without any profit gained by original owners, cooperatives shall appropriately pay the cost of construction back to the original owners. Any unsettled loans of these water conservancy structures shall be paid by cooperatives. When the private-owned lotus ponds, fishponds or reed ponds of peasant members are transformed into cooperative collective ownership, cooperatives shall pay any lotus, fish or reed in the ponds to the original owners at rational costs.

Article 16: Agricultural producers' cooperatives shall allocate certain amount of land to peasant members for vegetable cultivation on the basis of their household members. Generally, the land amount for household member shall be no more than 5% of local average land amount per capital. The original graveyard and residential land shall not be transformed into collective ownership. Peasant members' demands of residential land for newly built houses and graveyards shall be solved by cooperatives uniformly with the application of local township people's council for assistance when necessary.

cooperatives^[7], marking the transition from peasants' individual ownership to socialist collective ownership.

According to Model Regulations for Advanced Agricultural Producers Cooperatives Article II: "cooperative peasants could withdraw from the cooperatives at the end of each production year and are allowed to take away the land that they had transformed into cooperative collective ownership or the land of same amount and quality, as well as the share funds and investments that they had paid," leading to the instability of collective land ownership of advanced cooperatives during this period. Peasants' cooperative withdrawal indicated that land ownership could be inter-transformed between peasants' private land ownership and cooperative land ownership.

II. PASSIVE DEVELOPMENT AND TRANSITION OF COLLECTIVE LAND OWNERSHIP—COMMUNAL OWNERSHIP (1958-1982)

During the period between the winter of 1957 and the spring of 1958, China had mobilized hundreds and thousands of peasants for the unprecedented construction trend of irrigation and water conservation in rural areas. Due to the large amount of manpower, material and financial inputs for large-scale projects, the labor and financial allocation, breaking through the borders of cooperatives, villages, towns or even provinces in some rural areas for free of charge for the construction of irrigation and water conservancy, had been highly praised by CPC central committee. Resolutions about Establishing People's Commune in Rural Areas, passed at the enlarged meeting of the Political Bureau of CPC central committee in August 1958, proposed that people's commune shall be the inevitable trend. Several months later, 740,000 agricultural producers' cooperatives in China had been restructured into 26,000 people's communes, which implemented the integration of government administration with commune management, setting one commune for each village generally or for each town specifically, to combine and transform the means of production of advanced cooperatives to people's communes.^[8]

People's communes were new social organizations developed on the basis of advanced agricultural producers' cooperatives, which were characterized by socialist property but collective ownership, implementing the distribution principle of duty division based on labor capability and rewards distribution based on labor. However, people's communes were significantly different from advanced agricultural producers' cooperatives. First, people's communes were collectives with much larger scale, compared to advanced agricultural producers' cooperatives. The latter one was consisted of couples or hundreds of households generally, with

[7] Gao Fei, 2012, 61.

[8] See Jiang Feng, 2008.

160 households of each cooperative averagely nationwide. However, a people's commune could be consisted of hundreds of thousands of households generally. Secondly, the scope of business for advanced agricultural producers' cooperatives was agriculture, compared to diversified businesses of people's communes including agriculture and industry. In terms of agriculture, people's communes engaged in grain and commercial crop production, as well as forestry, grassland farming, sideline, fishing and other production. Thirdly, advanced agricultural producers' cooperatives were economic organizations, while people's communes were organizations integrating politics, economy, military and culture. Communal members were consisted of workers, peasants, merchants, students, and soldiers, acting as grass-root government institutions in rural areas and administration institutions. Fourthly, advanced agricultural producers' cooperatives were the organizers of collective productions; while people's communes were the organizers of both collective production and collective life. Fifthly, people's communes and advanced agricultural producers' cooperatives were also distinctive from each other in terms of distribution system. Currently, people's communes basically carried out the rewards distribution system according to work performance and the distribution system according to ones' needs at the budding stage. Hence, people's communes then were still of socialist economic property, yet including the communist budding internally, showing that people's communes were definitely not the simple expansion of advanced agricultural producers' cooperatives, but a new historical stage of development for the agricultural cooperative cause of China^[9].

The communal ownership of means of production had emerged in succession around China, in the wake of the development of rural communization movement. At the early stage of communization, people's commune acted as the basic accounting unit and the subject of land ownership.

During the Three Years of Natural Disasters between 1959 and 1960, national food shortage and famine had broken through the bright expectation of the Resolutions about Several Issues of People's Communes on people's communes, gradually exposing the drawbacks of people's communes: the restriction of collective management on the production independence of production teams and the negative influence on the initiatives of rural labors on equalitarian distribution. Consequently, CPC central committee had had to make adjustments on the ownership of such people's communication to correct the drawbacks of communal management system.

Rules and Regulations for Rural People's Communes (Draft), formulated by Comrade Mao Zedong 1961, had confirmed the adjustment of people's communes as "three-level ownership on the basis of teams". Despite of the active role, there were still limitations and weakness for such adjustments, just as the propositions of some scholars: "if we carry out such communal system, the path of public

[9] Sun Jinduo, 1959, 23.

ownership larger in size with higher degree will be denied temperately, yet peasants are screaming for the “production contracted to each household”, so that the continuous explorations on various reforms of communal system will also be hindered!^[10]

Work Regulation on Rural People’s Communes (Amended Draft) issued in 1962, had amended the communal administrative system substantially, which had changed the communal ownership of people’s land down to the land ownership of production teams; clearly regulated the accounting unit of peoples’ communes as production teams. According to local conditions, the organizations of people’s communes could be two levels: communes and production teams, or three levels: communes, production brigades and production teams, namely the general three-level ownership of people’s commune system on the basis of production teams.^[11] Communes, production brigades and production teams, as the subjects of respective land ownership, shall enjoy independent ownership and operation rights of their own properties. Among the three levels, higher level shouldered lower level’s leadership and supervision responsibilities of production management, yet without the right to dispose the properties owned by lower level or occupation and usage for free of charge.^[12] Such rural land system of “tri-level ownership based on production teams” had been confirmed by Constitutions of 1975 and 1978.^[13]

III. MATURITY AND DEVELOPMENT OF COLLECTIVE LAND OWNERSHIP-CURRENT LAND OWNERSHIP (SINCE 1982)

Prior to the Third Plenary Session of 11th CCP, the drawbacks of communal land ownership featured by collective ownership and operation had been exposing gradually, with low production efficiency, sever equalitarian distribution system resulted from collective operation and the universal phenomenon of “communal pot”,^[14] which had severely hindered the development of productivity and would be replaced by new systems inevitably. Starting from “production contracted to each household” in Xiaogang Village, Fengyang Town, Anhui Province in the winter of 1978, China had launched another important reform on land system, and had transformed the land system of collective ownership and operation into

[10] Chen Dabin, 2010, 277. It’s quoted from He Jia, 2014, 12.

[11] Gao Fei, 2012, 63.

[12] Compiled by Civil Law Teaching and Research Office, Southwest University of Political Science and Law: *Lecture Notes of Civil Law of PRC* (Draft), 1980.5, p. 150; Wang Zhong et al., 1984, 187. Quoted from Gao Fei, 2012, 63.

[13] After the establishment of People’s Republic of China, four constitutions had been passed on Sep. 20th, 1954, Jan. 17th, 1975, Mar. 5th, 1978 and Dec. 4th, 1982, respectively. The current prevailed constitution is Constitution of 1982, with four amendments in 1988, 1993, 1999 and 2004.

[14] “Communal plot” is a vivid analogy for the equalitarian distribution, indicating no influence of work performance and amount on individual salary or the distribution of labor efficiency.

separated ownership and operation right as land collective ownership and peasants' household contract, namely dividing land ownership into property right and operation right. The property right was still belonged to collective economic organizations, which equally subcontracted the operation right to peasants for independent operation and undertook the supervision responsible of contract fulfilling, uniform arrangement, usage and scheduling of public facilities, land adjustment and distribution, to form up a dual-level operation system combining individual management and group management. The implementation of household contract-responsibility system had corrected the long-term highly concentrated management mechanism and excessive monotony operation mode to change peasants from simple laborers in collective economy into producers and operators, in order to dramatically mobilize peasants' enthusiasm for production and better display the potential of labor and land.

Article 8 Provision I in Constitutions of 1982 had regulated that "cooperative economy including rural people's communes, agricultural producers' cooperatives and other forms of production, supply and marketing, credit and consumption shall be socialist collective ownership economy of working masses. Laborers participating in rural collective economic organizations are entitled to run private land plots, private hilly land, and household sideline and raise privately-owned livestock within the limits laid down by law." This regulation had been amended in 1993^[15] and 1999^[16] along with the deepening reform on rural economic system, leading to the well-established dual-tier operation system combining centralization and decentralization on the basis of household operation in the basic law.

Notifications on Implementing Separate Government Administration from Commune Management and Township Government Establishment, issued by CPC central committee and State Council in October 1983, had proposed that "local government shall establish township government and township Party committee; and gradually establish economic organizations according to production demands and public wills". The reform on separating government administration from commune management had been basically completed by the end of 1984, declaring the end of rural people's communes land system characterized

[15] Clause 1 Provision VIII Article 6 of PRC Constitutional Amendment (1993) was amended as "the rural household output-related responsibility system, production, supply and marketing, credit, consumption and diversified forms of cooperative economy is the socialist collective ownership economy of working masses. Laborers participating in rural collective economic organizations are entitled to operate their private-owned land, hills, household sideline and raise their private-owned livestock within the limits laid down by law."

[16] Clause 1 Provision VIII Article 15 of PRC Constitutional Amendment (1999) was amended as "rural collective economic organizations implement the dual-tier operation system on the basis of household contracting operation with the combination of centralization and decentralization. Cooperative economy of diversified forms including rural production, supply and marketing, credit and consumption is socialist collective ownership economy of working masses. Labors participating in rural collective economic organizations are entitled to operate their private-owned land, hills, household sideline and raise their private-owned livestock within the limits laid down by law."

by “integrating government administration and economic management with large in size and collective in nature”. Hereafter, General Principles of Civil Law of PRC, Land Administration Law of PRC, Agricultural Law of PRC, Law of PRC on Land Contract in Rural Areas, Property Law of PRC and other related laws^[17] had formulated clear regulations on collective land ownership and contracted land operation right.

Household output-related contract responsibility system, from its emergence to ultimate establishment, had undergone three phases. During Phase I as the budding and start-up phase, ordinary Chinese peasants, represented by the ones at Xiaogang Village, Fengyang Town, Anhui Province, had implemented the revolution practice targeting at household contracted operation under severely impoverished conditions. In 1978, production team of Xiaogang village decided to divide its land for production contracted to each household. At the end of the year, such a production team, which had never delivered any grain to the government since communization, had delivered grain to the state for the first time, due to the clear responsibility division and flexible operation mode. The implementation of peasants’ voluntary household contracted operation had experienced the process of prohibition, exception permission, permission in small scale and comprehensive promotion of CPC central committee; and this phase also had experienced prohibition and exception permission. In December 1978, trial Draft of Work Regulations on Rural People’s Communes had clearly regulated that “production contracted to each household and land separated to each household are prohibited.” In September 1979, Resolutions of CPC Central Committee on Several Issues for Accelerating Agricultural Development, passed at the Fourth Plenary Session of 11th CPC had strictly limited the scope of “production contracted to each household” within “individual households with special demands of household sideline production, located in remote mountain areas with inconvenient traffic”. Phase II marked the comprehensive development of household contract responsibility system. During the key period when production contracted to each household confronted with various barriers, Mr. Deng Xiaoping and responsible people of CPC had given important speeches on rural reform issues in May 1980, which had publically supported the implementation of production contracted to each household, acting as an important role to break away people’s fossilized concept and psychological fear. CPC central committee Document No. 75, as Several Issues on Further Strengthening and Improving Rural Production Responsibility System in September 1980, had regulated that “production teams in remote mountain areas with poverty and backwardness failing in collective economy shall be supported for their voluntary implementation of production contracted to each household or work contracted to each household”. This had been the first central file about

[17] Article 27, 74 and 81 of General Principles of Civil Law of PRC; Article 8, 9, 10 and 14 of Land Administration Law of PRC; Article 5 and 10 of Agricultural Law of PRC; Article 2, 3, 5, 7 and 9 of Law of PRC on Land Contract in Rural Areas; Article 58-63 and Chapter VI of Property Law of PRC.

production contracted to each household, exerting important influences on promoting the reform on agricultural system. Phase III marked the comprehensive completion of household contracted responsibility system. Minutes of National Conference on Rural Work, approved and forwarded by CPC central committee in January 1982, had officially confirmed production contracted to each household as a production responsibility system for the first time, indicating that it was established on the basis of public land ownership, as a component of socialist agricultural economy^[18]. Several Issues about Current Policies for Rural Economy, issued and distributed by CPC central committee in January 1983, had further highly praised household output-related contract responsibility system, marking its official establishment as a strategic decision, with its round-off work thoroughly completed in 1984. The promotion of household output-related contract responsibility system had shaken off the existence basis of communal system fundamentally, whose “three-level ownership on the basis of production teams” had been replaced by household contracted operation. The systematic innovation of household output-related contract responsibility system acted as the example of successful reform on farmland property right system in modern times in China and proved that the effective development of property system in modern economy doesn’t mean that all of right bundles shall be concentrated to similar subject; on the contrary, the appropriate right decentralization is the key to successful system arrangement^[19].

At present, China has entered into the phase of agricultural transition^[20], in which rural land contracted operation right shows the large-scale mobility. Along with the expansion of transferred scale and accelerated speed, collective land ownership, namely the right structure of contracted operation right, has been changing silently, forming the “tri-right separation” pattern of collective ownership, contracting right and operation right. As annual central conference on rural work held at the end of 2013 has proposed, “China shall continue to explore the effective implementation forms of rural collective land ownership, to implement collective ownership, stabilize household contracting right and loosen controls on land operation right”. Several Opinions on Comprehensively Deepening Rural Reform and Accelerating Agricultural Modernization, issued in 2014, has supported the proposition of “stabilizing contracting right and loosening controls of

[18] Tang Zhong, 2015, 197-198.

[19] Hu Changming, 2005, 59-60.

[20] Gao Shengping, 2016, 3: “at present, China has entered into agricultural transition phase, featuring significantly increased reliance of agricultural development on finance, featuring high input and cost. However, ‘the unsmooth channel between rural financial supply and demand at present and the ineffective satisfaction of financial demand for rural and agricultural economic development have become one of the most prominent barriers for rural financing and one of the important factors that restrict the development of modern agriculture’. Consequently, promoting the reform on rural financing system and developing rural inclusive finance have become the priority for deepening the reform on rural economic system during the past years.”

operation right” and clearly permitted the mortgage and financing from financial institutions based on land operation right, marking the separation of contracted operation right at the level of national policy. Scholars and experts in economic managerial and land fields have also believed that the separation of contracting right and operation right is the inductive change of the urban-rural integration development, acting as the big discharge of the bonuses for the third-time rural land reform; and confirmed the necessity of confirming the connotation of both rights and legal relations after separation^[21] and to promote the amendment and completion of related laws and regulations.^[22]

IV. CONCLUSION

From a wide view of the evolution of rural land ownership in China, its formation and development is historically rational, full of the features of time and closely related with the political and economic environment, demonstrating the realistic demand and productivity development of the society in various eras. Generally speaking, such a collective ownership system with centralized ownership and decentralized right of use to peasants, in spite of the drawbacks^[23] as ambiguous legal concept of subject for land collective ownership, lack of legal status and weakened benefit with the proneness of public power restriction,^[24] that could

[21] Pan Jun, 2015, 90: “the separation of land contracting right and operation right is new right type, on the basis of unchanged contracting relation, with the separation of operation right from contracting operation right; and the operation right and contracting right are owned by new operator and original operator respectively. The original operator is till the member of collective economic organization that obtains the land contraction operation right. There is no restriction on subject certification of new operator, any personnel willing to and capable of participating in agricultural operation and production could obtain the operation right. After right separation, the nature of contracting right is unchanged as real right for usufruct. The operation right is formed based on the separation of partial power of land contracting operation right, as secondary real right for usufruct with stability and opposability”; Chen Xiaojun, 2014, 5: “the so-called ‘official’ interpretation by experts of policy formulation, similar to “tri-right separation” of farmland rights has overflowed the scope of legal rules, as the assumption replacing legal terms by political terms, which doesn’t match the trend of increasing refined and regulated structure of modern farm land law system and may trigger a series of ‘misreading’ effect.”

[22] Pan Jun, 2015, 89: “how to transform national policies in principle into legal regulations? Does current right structure of collective ownership and contracting operation right completely fail in adopting the farmland transfer? There are no sufficient legal and logical expressions for the separation of contracting and operation rights. We shall use legal language to study central policies, reorganize the past and be based on the current situation, in order to rationalize the economic and political logical expressions for rural land ownership system and provide legal support and guarantee for the new-round rural land reform.”

[23] Xu Yinglan, 2015, 62-63.

[24] Zhang Huilin, 2013, 125: “from the perspective of social benefit, it has been a common phenomenon that ownership is under the restriction of public power in modern society; and the emergence of regulatory takings also exists objectively. Law, as the ultimate and persuasive safeguard of civil rights, shall certainly formulate regulations for such phenomenon and provide relieves for obliges, to avoid the corrupted right from being trapped in legal blank”; Chen Xiaojun, Lu Jian, 2013, 53: “in practice, •

lay the foundation of public ownership for China's socialist system and mobilize the initiative of agricultural production. Just as some scholars have proposed, "this historical transition has shown that rural collective land system is essentially a mode of social organization and a system arrangement inlaid in China's social structure."^[25]

ACKNOWLEDGEMENT

This paper is one of the academic researches during my study in Spain. I hereby express my great appreciation to Prof. Manuel García Garrido during my two-year study in Spain, for his great care and encouragement; and I've been benefiting a lot from his books that he gifted to me. Meanwhile, I'd like to send my special thanks to my supervisor Prof. Fernando Reinoso-Barbero for his thoughtful care and parental-like love during the past two years. His patient academic instruction and rigorous scholarship will exert a life-long influence on me. Moreover, many thanks to my senior sister apprentices, Prof. Ana Martín Minguijón and Ph Dr. Laura Ostos, for their care and assistance.

BIBLIOGRAPHY

- Chen Dabin (2010): *From Collectivization to Communization-Collective Era of Rural Areas in China*. Beijing Xinhua Publishing House.
 - Chen Xiaojun (2014): Concept and Framework of Legal System Reform on Rural Land in China-Interpretation on Decisions of Third Plenary Session of 18th CPC Central Committee, *Chinese Journal of Law*, 4, p. 5.
 - Chen Xiaojun, Lu Jian (2013): A Discussion on Legal Right Realization in Effective Realization of Rural Collective Economy in China, *Academic Journal of Zhongzhou*, 2013-2.
 - Dong Zhikai, Chen Tingxuan (2011): *A Brief History of Land Reform in China*. Social Sciences Academic Press, 1st Edition, p. 17-24.
 - Gao Fei (2012): *A Study on Subject System of Collective Land Ownership*. Law Press China, 1st Edition.
 - Gao Shengping (2016): Construction of Mortgage Principles for Contracted Land Operation Right-A Review on Trial Mode of Comprehensive Supporting Reform on Rural-urban Integrated Development in Chongqing, *Studies in Law and Business*, 2016-1.
- the land ownership of peasant collective and other members are prone to be intervened and impaired by public power inappropriately. Hence, it is inevitable to confirm and safeguard the collective land ownership of rural collective economic organizations in legal form as well as subsequent legal and logical land right and interest; and confirm and safeguard the land right and interest of peasants based on collective members' rights.”
- [25] Wu Cifang, Tan Rong, Jin Xiangmu, 2010, 27. Quoted from Wang Li Ming, Zhou Youjun: A Discussion on the Improvement of Rural Land Ownership System in China, *China Legal Science*, 2012-1, p. 45.

- He Jia (2014): *Land Restructure of Rural Collective Economic Organizations*, doctoral dissertation of Southwest University of Political Science and Law in 2014.
- Hu Changming (2005): *A Research on Rural Collective Land System in China*, Southwest University of Political Science and Law Doctoral Dissertation.
- Liang Li (2012): Cooperative Transformation of Agriculture during Early Days of PRC Establishment: Experience and Enlightenment, *The Border Economy and Culture*, 2012-1. 42-43.
- Pan Jun (2015): *Restructuring of New-type Farmland Property Right-Power System based on Rural Land Ownership*, Contracting Right and Operation Right, Truth Seeking.
- See Jiang Feng (2008): *A Research on Rural Land System Issues in China*, China's Communist Party School Doctoral Dissertations in 2008.
- Sun Jinduo (1959): What are the differences between people's communes and advanced agricultural producers' cooperatives? *Frontline*, 1959-24.
- Tang Zhong (2015): Rural Land System in China: Arguments and Considerations, *World Agriculture*, 2015-1, p. 197-198.
- Wang Zhong et al. (1984): *Introduction to Civil Law of China*, Heilongjiang People's Publishing House.
- Wu Cifang, Tan Rong, Jin Xiangmu (2010): An Analysis on Property and Reform Path of Land Ownership System in China, *Journal of Zhejiang University* (Humanity and Social Science Edition), 2010-6, 25-32.
- Xu Yinglan (2015): A Discussion on Reform Path of Subject System in Rural Collective Land Ownership in China, *Public Administration and Law*, 2015-7, 62-63.
- Zhang Huilin (2013): *A Discussion on Excessive Restriction and Litigation Improvement of Ownership in China*, Legal Forum, 2013.

Saint Augustine and the problem of free will

Saint Augustine carried out the strengthening of Christian theology with philosophical intensity, his ingenuity could compete with the Greek philosophers, among others, he explains the doctrine of the Trinity with brilliant logical steps, the creation out of nothing, the legacy of the original sin, the necessity of God's grace and the freedom of will in his writings. His thoughts are undoubtedly treasures of the Christian philosophy. In my short essay I am introducing his thoughts on the origin of the evil and the freedom of will. In the analysis I mainly lean on the wording of the dialogues entitled *Confessiones* and *De libero arbitrio*. The central problem is basically the following: as God is perfect and good, he cannot create evil, His creations can only be good, however, in the world we experience evil every single day and if it was not created by God, then comes the questions: where does it come from. We may predict Saint Augustine's solution: we, people are responsible for the evil and it is all rooted in the free will. Saint Augustine's answer contains way more than the clarifying of the origin of the evil, as in the process of analyzing the problem he also forms the bases of the Christian doctrine: he argues next to the necessity of God's prevision, incorruptibility and grace, he clarifies the preconditions of the road to God and as a result he also creates the bases of the Christian ethics.

First of all, let's discover what kind of antecedents may have urged the theologian to search for the reason of evil. There are answers in the ancient philosophy traditions to the justification of evil as well, I personally believe that the stoic philosophy of Hellenism was the one that approached the problem with enough circumspection. As far as I am concerned, the stoic philosophy has doctrines that are compatible with the Christian metaphysics, one of them is connected to the free choice. Saint Augustine knew the ancient philosophy – including the stoic concepts – well and when he introduced the notion of free will, he also used his stoic philosophical education.

The Stoics realized that the good or evil nature of our moral acts is the result of our own decision, as the completion of acts is anticipated by the phase of choice. According to the stoic ethics we can choose from three things: the good, the evil and the indifferent ones.^[1]

[1] SVF I 190 Stobaios, *Eclogae* p. 57, 18 W. Zenon believed that among the existing everything that receives substance is good, bad or indifferent. The good ones are the •

If the soul does not choose the right one, it will suffer; Stoics consider this as moral evil, however, when it chooses the right one, its reward will be virtue; it is called moral good.^[2] Morally, acts coming from choosing indifferent things are considered to be indifferent that is neither good, nor evil. The good or evil choice of the soul is based on the disposition of the sense; moral good materializes if the way of sense is undisturbed and moral evil materializes if the strength of sense is weak.^[3] The core element of the doctrine is that the freedom of choice is in the hand of the actor, however, the recognition of freedom on the part of Stoics is surprising as they simultaneously believed in the necessity of events. According to their philosophy, every event in the cosmos, whether good or evil, proceed according to a predetermined story, progressing to a perfect state. Evil acts are also the happenings of the cosmos, which are certainly considered evil in our individual lives but for the history and final aim of the cosmos they are considered to be good. Therefore, stoic people understood evil as necessary evil which contributes to the uttermost beautiful state of the cosmos. With a similar reasoning Saint Augustine also confirms the necessity of the existence of the evil as we will see it later, however, now let us go back to the non-Christian answers given to the origin of the evil.

Simultaneously with the activity of Saint Augustine some so called laic philosophical movements also tried to provide answers to the origin of the evil. Here we have to mention the Pelagius Christian movement and the circle of the pagan Manicheans. The latter one's ideas are primarily criticized by Saint Augustine in *Confessiones*, and against the Pelagius he argues in his work entitled *De libero arbitrio*.

The Pelagius acknowledged the freedom of the free will, however, they denied the original sin and did not fully argue next to the importance of God's grace, they left greater role for the free will with regards to achieving salvation.

Manicheanism was very popular in the late antiquity, and it is also well-known that for a short period of time - before his conversion - Saint Augustine was also member of the Manichaeen sect.^[4] The Manicheans originate their theory from

- following: common sense, shrewdness, rightfulness, humanity and every virtue or part of virtue. Evil things are the followings: shortsightedness, indiscipline, injustice, cowardice and everything that is evil or part of evil. Indifferent things are the followings: life and death, opinion and indifference, fatigue and joy, richness and poorness, health and illness and similar things.

[2] According to the stoics) the soul is our rational part, ratio drives humans, if ratio is not hindered by anything in choosing the desire correctly, then acts which have been taken are considered to be virtues. However, if due to disturbing events the ratio does not work correctly, then the soul makes mistakes regarding the object of its desire it is like people lost their mind and carry out such acts which realize moral evil. See the understanding of the stoic ethics: Szoboszlai-Kiss, 2010, 15–24.

[3] Consequently, the cleverer we are, the more unable we will be to commit sins. The reasoning of the Stoics seems to be false. Simultaneously with studying we should live a more virtuous life as well, however, real life is not like that.

[4] Manichaeism is connected to Mani, living in the 3rd century, who left behind a mystic doctrine of Buddhist, Christian, Persian and Hindu origins.

the presumption that basically there are two main principles: the good and the evil. The good represents God, the evil represents the evil; good is identified with light, evil is identified with darkness. According to them, the genesis of the world is the result of the fight of these two principles. Darkness came upon light, ripped out some of its parts, mixed them together with the material and physical reality was born. According to this doctrine, humans are mixed beings with good and evil principles working them as well and as light seeds of the good principle are closed in the human body^[5] humans always have a lean towards God and long to be saved from the empire of darkness. As Manichaeans believe, the origin of the evil comes from the same God, however, it is an independent principle. Of course, the Christian Saint Augustine could not accept that theory.

Saint Augustine criticizes the Manichean doctrine in *Confessiones* many times; he is especially dissatisfied with their answer to the origin of the evil. “*And so I pursued the search with a quiet mind, now in a confident feeling that what had been said by the Manicheans—and I shrank from them with my whole heart—could not be true. I now realized that when they asked what was the origin of evil their answer was dictated by a wicked pride, which would rather affirm that thy nature is capable of suffering evil than that their own nature is capable of doing it.*”^[6] The latter two sentence of the citation has key importance if we want to understand the problem. The Manichean point of view is morally indefensible as they originate the evil in the world from a separate principle, hence exempting individuals’ responsibility from the committed sins. Saint Augustine did not find this heretical approach right, according to him, neither a separate entity, nor God can be blamed for the evil, only humans can be made responsible. The reason of the evil is the incorrect usage of the free will that is, when we do not follow God’s will. The degree of our freedom is so high that it is hard to live together with it, we make mistakes of our free will many times. The punishment of God is also some kind of evil, however, that is a just punishment for evil acts. According to Saint Augustine, there are two types of bad: *Duobus enim modis appellare malum solemus: uno, cum male quemque fecisse dicimus, alio, cum mali aliquid esse perpessum.*^[7] He differentiates between committing deliberate sins (*actio mali*) and the evil suffered justly (*passio mali*). Due to the idea of justly suffered evil Augustine can be easily blamed that he should believe God to be the one who created the evil, as imposing and carrying out punishments is the will and the act of God. Augustine expected this objection and solved it as well. God is incorruptible, the greatest goodness and good can only create good. Therefore, God cannot be the reason of the evil which is created and suffered by humans: „*At si deum bonum esse nosti uel credis - neque enim aliter fas est -, male non facit. Rursus,*

[5] The soul returning to God can also be found in the philosophy of Plotinus. Due to its lengths, in this study I do not deal with the comparison of Saint Augustine’s and Plotinus’s doctrine.

[6] *Confessiones*, VII/III.

[7] *De libero arbitrio*, I. 1.

si deum iustum fatemur – nam et hoc negare sacrilegum est –, ut bonis praemia, ita supplicia malis tribuit; quae utique supplicia patientibus mala sunt."^[8] Legitimate punishment is sure a bad experience but it is still God's mercy as everything else he created. Necessarily, God cannot be the creator of any evil.

In the *Confessiones* he does not go into details that the evil is the result of our abuse of free will, he only puts up the agonizing question and provides an answer immediately: "God is good, yea, most mightily and incomparably better than all his works. But yet he who is good has created them good; behold how he encircles and fills them. Where, then, is evil, and whence does it come and how has it crept in? What is its root and what its seed? Has it no being at all? Why, then, do we fear and shun what has no being? Or if we fear it needlessly, then surely that fear is evil by which the heart is unnecessarily stabbed and tortured—and indeed a greater evil since we have nothing real to fear, and yet do fear. Therefore, either that is evil which we fear, or the act of fearing is in itself evil. But, then, whence does it come, since God who is good has made all these things good? Indeed, he is the greatest and chiefest Good, and hath created these lesser goods; but both Creator and created are all good. Whence, then, is evil?"^[9] His answer is short: the origin of the evil is the privation of good: "In my ignorance I was much disturbed over these things and, though I was retreating from the truth, I appeared to myself to be going toward it, because I did not yet know that evil was nothing but a privation of good (that, indeed, it has no being)."^[10] Augustine's privation theory is logically unquestionable as well; its main benefit is that evil defined this way also fits the perfect art created by God.^[11]

How does the evil realize in a world completely consisting of good? There are not any evil creatures, only the variety of good exists; Augustine presumes a kind of hierarchy of the good: there are good, better and less well things but there are not any evil things; what we believe to be evil is only a weaker intensity of good. The reason that we can still experience negative things can be explained with choosing the deficient good. Every creature, every happening, even punishments and sufferings, just like every act are the variations of good. Our actions are preceded by a choice, in the moment of decision we consider the possible choices. An important provision from the above mentioned is that we can only choose from different sizes of good, when we choose the smaller one, we commit the evil, the sin.^[12]

Our choice realizes according to the free will, so the origin of the evil cannot be anything else but the incorrect movement of free will, the desire of the soul

[8] Ibid.

[9] *Confessiones*, VII/V.

[10] *Confessiones*, III/VII.

[11] Stead, 2002, 251.

[12] The stoics explain this with the weak operation of the sense, however, Augustine does not link the bad choice to a cognitive element. I believe he is right in this as from the Stoic theory we would incorrectly expect that the cleverer someone is, the more moral he is.

towards a less useful thing: *Conuenit enim inter nos omnia malefacta non ob aliud mala esse nisi quod libidine, id est improbanda cupiditate, fiunt.*^[13] We are responsible for incorrect choices as we chose them freely, God cannot be blamed for them.^[14] When from the emerging good our desire brings us towards the best, we do not realize sin but virtue, again based on our free will. That is why God gave freedom to humans so that they can choose God, the greatest good based on their free will. Therefore, the cause of the evil is that we use our free will in a wrong way, we long towards things with less good, so we lost the ability to only realize good with the free will that is to only act in a virtuous manner. If we used the free will for what it was given to us, we would not be able to choose what is less right, we would not bring evil to the world.

After understanding the reason of the evil, other obstacles emerge. Is our will really free if God predetermined everything in the moment of creation and also planned the misuse of the free will?^[15] Augustine answers the question with the predetermination of God.^[16] God already knows all of our choices, as he is the maker of all the events in the world; he even knows when we choose virtue among the variations of good and when we make false decisions. God sees what we have done and foresees what we are about to do, however, we ourselves do not know anything about the latter one. The fact that we do not know it beforehand is also our freedom. Living our lives in discovery is much more exciting; would it make any sense if we woke up every morning knowing what that exact day would bring to us. God frees us from that burden, our freedom stands in that the future and together with it all of our future choices is a secret for us. Augustine plainly explains to us that not knowing the future is the greatest gift. For the first time such a gift seems a little astonishing, as in our modern world, but especially at Augustine's time people were very much interested in their own fate's, future's story. With the gift of God, that is not knowing our future, we commit sins, however, our freedom also has a much more valuable benefit. Most of all, we got freedom to choose the good that is God. Free will is a gift, God did not give it to us to create evil in the world with our wrong choices but to search for him, as we are imperfect, we cannot make the best out of the given gift.

God gave us the gift of the freedom of choice to choose him based on our free will, as God cannot be chosen from necessity, restraint and the tool of getting closer to him also proves that. Love cannot be forced, so our love for God cannot be forced either, it can only come from our free will. He gave us a complicated gift, as due to him we are guilty and still, with this exact gift we can choose the love of God by ourselves. And this poses another problem. If God ordered this freedom

[13] *De libero arbitrio*, I. 4.

[14] *De libero arbitrio*, III. 10.

[15] *De libero arbitrio*, III. 20.

[16] Saint Augustine explains the necessity with God's goodness and sovereignty, the Stoics did the same with recognizing the cosmos's final beauty.

for us, how can it be that we do not instantly desire for his love, why do we misuse our free will. Augustine explains it with the original sin, due to which we lost the ability to only create good with our freedom. Augustine can also answer the necessity of God's grace with his answer: due to the original sin we need God's grace as well, in order to get to him.^[17] Without the forgiving grace with cannot find him, we must believe in God.^[18]

Augustine later modified the definition of *liberum arbitrium*, the free will choosing between the different types of good and rather introduced the notion of *libertas*, which is explained in his writing entitled *Contra duas epistulas pelagianorum* written in 420. At first reading, appallingly, he identifies freedom with the inability to commit sins.^[19] From the previous definition of free will it turned out that sin is the result of incorrect choices, therefore, *libertas* means the inability to commit sins, the absurdity of incorrect choices when every choice is right and creates the greatest good. Hence, people realize the greatest good from the different types of intensity without deliberation and hesitation. They do not even need to choose as they are driven by their faith in God, they love and trust God in that anything that happens is good and fulfills the will of God. *Libertas* is hence the release from the burden of choice. Real Christian people are just like that, accept God's will perfectly, undertake everything without problems because they love God. Having such knowledge also justifies to be chosen from God, therefore, loving God is the key to a calm life.

At the end of my study I am going to cite Saint Augustine's word on his love towards God:

„But what is it that I love in loving thee? Not physical beauty, nor the splendor of time, nor the radiance of the light—so pleasant to our eyes—nor the sweet melodies of the various kinds of songs, nor the fragrant smell of flowers and ointments and spices; not manna and honey, not the limbs embraced in physical love—it is not these I love when I love my God. Yet it is true that I love a certain kind of light and sound and fragrance and food and embrace in loving my God, who is the light and sound and fragrance and food and embracement of my inner man— where that light shines into my soul which no place can contain, where time does not snatch away the lovely sound, where no breeze disperses the sweet fragrance, where no eating diminishes the food there provided, and where there is an embrace that no satiety comes to sunder. This is what I love when I love my God.”^[20]

[17] He corrected the reasoning of Pelagius with his argument. Pelagius denies the original sin and the necessity of God's mercy.

[18] *Confessiones*, X./XXIX.

[19] *Contra duas epistulas pelagianorum*, 1 5. In: Stead, 1994.

[20] *Confessiones*, X./VI.

LITERATURE

- Arnim, Johannes von (1978): *Stoicorum Veterum Fragmenta*. Teubner, Stuttgart.
- Augustine, St. (1940): *Confessiones*. (newly translated and edited by Albert C. Outler) Texas.
- Augustine, St. (1994): *De libero arbitrio* In: http://individual.utoronto.ca/pking/resources/augustine/De_libero_arbitrio.txt
- Stead, Christopher (1994): *Philosophy of Christian Antiquity*. Cambridge University Press.
- Szoboszlai-Kiss, Katalin (2010): The balance of the soul. *Műhely*, XXXIII, 6. 15-24.

Sports administration in Hungary

I. INTRODUCTION

Sports law is a very complex field of law. It needs really diverse knowledge and experience, but first of all comprehensive thinking. In Hungary, the act I of 2004 on sport is in force; however, also the sectorial legislation declares rules which shall be applied in sports field. I can mention the criminal law with the drug abuse and the criminal sanctions (prohibition from visiting sports events); the civil law (e.g. agreements), the labour law (e.g. labour agreement of amateur and professional athletes), the international law (e.g. WADA). It is also connected to educational and health law and the list goes on. However, the object of my inquiry is especially the issue of sports administration which is part of the administration law.

As a consequence I can state that sports law is a very special field of law which needs special capability, skill, knowledge and experience.

I am going to gather and systemize the actors of the sports administration. Firstly, I am going to deal with organizations related to the State. Furthermore I must analyse the role of organizations with self-governance. This is named as self-administration. And last but not least, the sports organizations and sports companies come under scrutiny.^[1]

II. THE DUTIES OF THE STATE^[2]

First of all, I must mention the function of the Hungarian Parliament. The Parliament embodies the legislative power. It passes the act on sport, namely the main rules on the abovementioned matter. It shall create the conditions for everyday physical education in schools.^[3]

The Hungarian Government, which is the executive power in Hungary, determines the structure of the Ministries and their competences, and the Government highlights the guidelines in the field of sport. It determines the system of state aid for sport and the conditions of application.^[4]

[1] Rixer, 2011, 126.

[2] Lapsánszky, 2013, 333-336.

[3] Act I of 2004 on sport § 49. b).

[4] Act I of 2004 on sport § 50 (3) a).

The Minister of Human Capacities is responsible for the sport policy.^[5]

The tasks of the Minister are the following in connection with the responsibility for sport policy:

- The Minister shall prepare the regulations on sport and the settlement of ownership conditions for sports facilities.
- The Minister is responsible for the creation of sport policy of the Hungarian Government.
- The Minister facilitate the development of sports science and shall make available the professional backgrounds
- The Minister shall provide professional duties for the operation and the development of sports health system, the security of sports event and the fight against violence committed in the auditorium or against illegal use of performance-enhancing drugs.
- The Minister shall make proposals for development of sports facilities.
- The Minister shall review the enforcement of sports development concept of sports federations.^[6]

The Minister has tasks in the scope of the management with national asset. These are especially the following:

- The Minister shall prepare the regulation on management with national assets, wind-up and liquidation procedure.
- The Minister shall perform the Government's asset management policy and control the agreements (especially PPP contracts, concession contract).
- The Minister shall take care for the execution of development and reconstruction projects of sports facilities.
- The Minister shall take care for operation of national sports facilities.^[7]

Inside the Ministry, there is the State Secretariat for Sport. The State Secretariat shall exercise political and strategic control over

- sports policy,
- the support of the team sports of spectacular nature and
- sports tasks on the international and EU level.

The State Secretariat shall cooperate in the construction of the governmental management and institution system.^[8]

[5] Government decree no. 152 of June 6th, 2014 by the Hungarian Government on the power and authority of the members of the Government § 48 point 12.

[6] Government decree no. 152 of June 6th, 2014 by the Hungarian Government on the power and authority of the members of the Government § 61.

[7] Government decree no. 152 of June 6th, 2014 by the Hungarian Government on the power and authority of the members of the Government § 112.

[8] Ministerial order no. 33 of September 16th, 2014 by the Ministry of Human Capacities on the organisational and operational regulations of the Ministry of Human Capacities § 43.

Furthermore, the undersecretary of state liable for sport

- shall represent the Ministry in its own competence, give information about the governmental decisions, plans and standpoints;
- is responsible for the preparation and the initiation of the modification of laws in the scope of sport controlled by its own;
- shall participate in the creation of budget and strategy;
- shall coordinate the tasks in connection with the corporate tax allowance and the relations between sport and environmental protection.^[9]

As the consequence of the above-mentioned tasks and issues, I must emphasize that the field of sports law is very complex. I can state it not only for the institution system, but for the legal background, as well.

III. SELF-ADMINISTRATION

In the former part, I have dealt with the institution system in national level. In this chapter, I am going to examine the actors with autonomy.

One of these institutions with self-administration is the sports public corporation. Public corporations are situated between the state and civil sector. They are constructed by the State (by an act) for public tasks. The civil nature of public corporations is that they have a big autonomy and they have registered members. By way of example, I could mention the Hungarian Olympic Committee.^[10]

The Hungarian Olympic Committee has tasks in the field of Olympic Games, like the promotion of the preparation of athletes for the Olympic Games or protection of the symbols of the Olympic Games. The HOC deals also with sport for disabled people, for instance HOC execute the Olympic Charter of the International Paralympic Committee through the Hungarian Paralympic Committee (after the modification^[11] enter into force, it will be an independent public corporation).^[12]

Among the HOC's tasks, I must highlight that the issues not related to the Olympic Games are at least so important, then the abovementioned. The HOC takes care for youth training, included operates the youth training information system, controls the talent development programs, organizes and ensures the personal and material conditions for training of athletes entered in the youth training programs.

[9] Ministerial order no. 33 of September 16th, 2014 by the Ministry of Human Capacities on the organisational and operational regulations of the Ministry of Human Capacities § 110.

[10] Rixer, 2011, 128.

[11] Bill No. T/12459. on the modification of the act I of 2004 on the sport.

[12] Act I of 2004 on sport § 38 (3) b), e) and (4) a).

The HOC is liable for the field of student sport, such as for the program of dual carriers.^[13] Furthermore, the HOC takes part in the international cooperation in the field of recreational sports and popularizes them.^[14]

On 10th October, 2016, a bill is filed to the Parliament. It suggests modifying the act on sport. The sport organization system will be changed, if the bill will be passed. The HOC will not have any financial decision competence. Rather it is entitled to make suggestion for use of money. The reasoning of the bill states that as the result of this modification, the HOC can focus on the sport professional tasks. However, the financial competence is a crucial core of autonomy.^[15] This institution system is the restoration of the regulation of 2011, which was also formulated by the same governmental majority.

The other group of the organizations which has self-administration is the local governments. Local governments are the part of the public administration, so it is over dispute that they belong to the state sphere, but they are in possession of autonomy. The local governments have compulsory and voluntary sports tasks. Local governments shall determine and execute the local sports improvement concept. In the framework of the concept, it cooperates with sports organization. Local governments shall maintain its sport facilities. Besides them, local governments may undertake other tasks, as well. For instance, the municipality of Győr issues tender for the sport organizations, supporting their activities.^[16]

Local governments have other compulsory tasks, as well, depending on the type thereof. Regional local governments and the city with county rights

- shall take part in the international relationships,
- shall promote the formation of sports and school regional competition system,
- shall participate in the training of sports medicine activity.^[17]

Local governments with more than 10.000 inhabitants shall pass a decree about their detailed tasks and obligations and the amount spent on sport, depending on their specific circumstances.^[18]

Győr is a city with county rights, and it has about 130.000 inhabitants. So performing the abovementioned duty, it has passed its decree on sport. The local ordinance declares that the municipality in Győr shall expend minimum 1% of its budget total amount for sport.^[19] However, I must point out that the city spends more money for sport on other legal grounds. The first Olympic event will be

[13] Act I of 2004 on sport § 38 (8).

[14] Act I of 2004 on sport § 38 (9).

[15] Bill No. T/12459. on the modification of the act I of 2004 on the sport.

[16] Act I of 2004 on sport § 55 (1).

[17] Act I of 2004 on sport § 55 (3)-(4).

[18] Act I of 2004 on sport § 55 (6).

[19] Local ordinance no. 14 of March 27th, 2015 by the Assembly of the Local Government in Győr on sport § 6 (1)

organized also in Győr. This is named as European Youth Olympic Festival, and it will be organized on 23-29th July, 2017. This means also that the city has more undertakings, tasks and obligations that the act on sport prescribes.

III. THE CIVIL SECTOR^[20]

It is obvious that the sports organizations which foundation is based on the Civil Code^[21] are the part of the civil sector.

Among sports organizations I must refer to the sports club which is formed under the Civil Code's rules on associations. Its special feature is its tasks: its basic activity is the organization of sports activity, and the creation of conditions of sports activities. The sports club is the traditional foundation of Hungarian sport, furthermore it is the workshop of competitive sport, talent management, youth training and recreation sport.^[22]

In the other hand, the sports companies are the actors who take part in the organization of sports activity, and the creation of conditions of sports activities. The difference between sport clubs and sports companies is that the former are founded under the rule on association, the latter under the rule on companies. These are limited liability companies or private limited companies.^[23]

The sports organizations are in direct relationship with athletes. The athletes are professional, amateurs or youth. All of them need special care.

The financing of the sports organizations depends particularly on the state support. Other incomes are the member fees, sponsorship, corporate tax allowance. These ensure the conditions of the organization.

Besides the sport professional regulations, also the EU aid laws must be applied. As a consequence, an individual athlete cannot have a contract of professional sportsperson.

IV. THE APPLICATION OF HUNGARIAN ADMINISTRATIVE CODE

The above-mentioned organizations are the actor of the public administration law, including the Hungarian Public Administrative Code^[24]. They may stand on the side of client or the organizations are the authority. In both cases, the Code shall be applied.

[20] Pringiczer, 2011, 23-65.

[21] Act V of 2013 on Civil Code.

[22] Act I of 2004 on sport § 16.

[23] Act I of 2004 on sport § 18.

[24] Act CXL of 2004 on general rules on administrative law procedure and services.

There are special issues when the sports organ acts as a client. In case of construction a sports facility shall obey the rule of building authority, like shall ask for building or occupancy permit. Besides the general rules there are many special regulations which must be applied. There are no coherent regulations which deal with the administrative procedure in the field of sport. Without proficiency, nobody can handle such an issue.

Not to mention, there are events which are not so closely related to sports activity, but they are very common, in connection with sports facilities. For example the sports hall may be utilized in other way, as well, especially for cultural events (concerts, theatrical performances, etc.). Sports organ must have experience in event organisation, as well. They may organize events in possession of permit of governmental office. They shall announce the event in advance in order that the governmental office may carry out control (e.g. in the scope of food safety). It raises many other issues, like fire protection. It is kind of administrative authority.

In the above-mentioned cases, the sports organization is a client, and the current authority may apply the Administrative Code. In the following cases, the sports organ acts as an authority. The HOC declares the annuity in administrative decision for Prize of National Athletes. The minister for sport policy approves the sports improvement program in connection with corporate tax allowance. In these procedures the Administrative Code must be applied.

V. SUMMARY

Generally, I can lay down that in the field of sport many organizations perform their tasks. Among them, there are subordinate or superordinate, autonomous, created by compulsory rule or free will.

The tasks are also various, from the strategy through the financing to training and competition organization.

The regulations of the sports relations are very complex. However, I have only examined the system of the organization taking part in sports administration. I have only dealt with the Hungarian structure, but the international and EU regulations would give an other characteristic of the topic.

The modernization of public administration is a very common objective^[25] The Hungarian regulations, especially the act on sport must be revised. Also, it was recently modified: the financial competences of the HOC were delivered to the Ministry, which is a crucial change.

We should not forget about the fact that the success of athletes is at stake.

[25] Hajdu, 2001, 381.

LITERATURE

- Hajdu Péter (2001): The modernization of public administration in the self-governmental sports control (A közigazgatás korszerűsítése az önkormányzati sportirányításban) - *Magyar Közigazgatás*, No. 6. 381-384.
- Lapsánszky András (ed.) (2013): *Administrative law* (Közigazgatási jog). Complex Kiadó, Budapest.
- Pringiczer Péter (ed.) (2011): *Sportjog, II.* (Sports law II.), ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- Rixer Ádám (2011): *Administration of human public services* (Humán közszolgáltatások igazgatása. Az egészségügy, az oktatás, a kultúra és a sport igazgatása), Patrocinium, Budapest.
- Act I of 2004 on sport.
- Act V of 2013 on Civil Code.
- Act CXL of 2004 on general rules on administrative law procedure and services.
- Bill No. T/12459. on the modification of the act I of 2004 on the sport.
- Government decree no. 152 of June 6th, 2014 by the Hungarian Government on the power and authority of the members of the Government.
- Ministerial order no. 33 of September 16th, 2014 by the Ministry of Human Capacities on the organisational and operational regulations of the Ministry of Human Capacities.
- Local ordinance no. 14 of March 27th, 2015 by the Assembly of the Local Government in Győr on sport.

SÁRI NÁNDOR

A jól-lét problematikája mint globális politikai diskurzus

Hervainé Szabó Gyöngyvér – Kovács László – Schuchmann Júlia: *A globális jól-léti közpolitikai áramlat fogadtatása és hatása az OECD tagországokban*. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár, 2015. 276 p.

A jóléttel kapcsolatban felmerülő közpolitikai kérdések kutatása folyamatosan növekszik, de a többszintű kormányzás rendszerében szemlélve hiányzott a publikációk sokaságából a globalizált folyamatokat figyelemmel kísérő, összehasonlító tanulmány, amely a témakör komplex, átfogó elemzését tűzte maga elé. Hervainé Szabó Gyöngyvér, Kovács László és Schuchmann Júlia hiánypótló – vagy legalábbis elsőre annak ígérkező – műve széles spektrumon elemzi a jólét kérdéskörét. A tanulmánykötet megalkotásához egy interdiszciplináris módszertant hívtak segítségül. A szerzői hármás arra a kérdésre keresi a választ, hogy napjainkban a jóléti mérések és politikák mint közpolitikai programok bevezetése milyen módon haladt előre a különböző országokban, és a jóléti rendszerek kialakulásának az összetevői miként hatnak az adott ország közpolitikai jóléti modelljeinek kialakulására.

A munka formailag igényesen kivitelezett, tizenkét fő fejezetegységre tagolódik, viszont már a tartalomjegyzék alapján láthatóvá válik, hogy a szerkezeti egységek arányai nem feltétlenül ideálisak, kiegyensúlyozottak, logikusan felépítettek, vagy könnyen követhetők. Az első fejezet a jóléti közpolitika modellezését, a második a jóléti közpolitikai áramlat fogadtatási szintjét mutatja be az OECD tagországokban. Hat fejezet a jóléti modellekkel foglalkozik, amely a tanulmánykötet több mint felét elfoglalja, ezzel némiképp aránytalanná téve a kötet szerkezeti felépítését. A gondolatmenet vezérfonalához visszatérő, kilencedik fejezet a jóléti közpolitika áramlatát veszi górcső alá, a jóléti rendszerek, a globalizáció, a gazdasági válság, az állam szerepköre változásainak, és az államiság és a jóléti modellek interdependenciájának függvényében. A tizedik fejezet visszakanyarodik a jóléti közpolitika áramlat taglalásához, többek között a regionális és helyi közpolitika nézőpontjából. A tizenkettedik a jóléti

indikátorok hatásgyakorlási mechanizmusait kíséri szemüggel, multidiszciplináris szempontokat interpretálva. Az utolsó fejezetben a szerző megpróbálja bemutatni a témához kapcsolódó jövőbeni alternatívákat, lehetséges irányvonalakat. A kezdeti optimális logikai következetességnek köszönhetően a gondolati ív a hozzáértő olvasó számára megragadható, ezzel szemben a fejezetek sorrendisége, szerkezete, áttekinthetősége, illetve azok tartalma nem tekinthető mindenütt kifogásolhatatlannak, azonban megjegyzendő, hogy az írás a vizsgált témakör sok komponensét tárgyalja. A felvázolt anomáliákra, problémákra az aktuális fejezeteket taglalva később részletekbe menően kitérek.

Mindenekelőtt, fontosnak ítélem, hogy a jóléti és a jóléti rendszerek közötti különbséget tömören taglaljam, amely a tanulmánykötet, illetve a megjelenített téma esszenciális kiindulópontjaként kezelendő. Hervainé Szabó Gyöngyvér alapkonceptiója az, hogy a jólét alapjában véve az egyéni életminőséggel aposztrofálható, viszont a jóléti rendszerek pontos meghatározása nem jelenik meg egzakt, elkülönült felvetés vagy fogalom formájában. Értelemszerűen a szakmai közösség számára az említett definíciók ismerete triviális, mégis a kötet elemzése során az olvasónak számos alkalommal olyan zavaró érzése támadhat, mintha a két fogalom helytelenül felcserélődne, de legalábbis nem válik el kellőképpen. A jóléti politikák nemzetközi dimenziójában megjelenő elemek részletes felsorolását megelőzően a jóléti közpolitika mérésének tárgyalása esetén nélkülözhetetlen lett volna annak tisztázása a bevezetőben, hogy a jóléti politika tulajdonképpen az egyén és a csoport társadalmi, gazdasági, pszichológiai, szubjektív lelki vagy egészségi állapotnak^[1] együttes javítását, fejlesztését hivatott célozni,^[2] miközben a jóléti rendszerek sokkal inkább a pénzügyi dimenzió, a gazdasági szempontok, és a kapcsolódó folyamatok, intézményrendszerek, szolgáltatások korrekciójára, analizálására, fenntartására korlátozódnak.^[3] Az átfogó jóléti rendszert a legtágabb értelemben azzal a céllal hozták létre, hogy felszámolja a szegénységet és kirekesztődést, biztosítsa a minimális anyagi életszínvonalat, egy hatékony szociális védőhálót nyújtson minden állampolgár számára, valamint rekonstruálja a társadalom, a gazdaság és a politika sokrétű szövetét. Mindezek mellett újabb hiányosságként értelmezhető, hogy az egyéb jóléti indexek felvázolásával párhuzamosan elengedhetetlen lett volna a humán fejlettségi mutató (*Human Development Index*) fogalmának részletesebb, szavatosabb megjelenítése a könyvben megmutatkozó államok, mérőeszközök és rendszerek valamenyny szintjén.

Az első fejezet a jóléti közpolitika modellezését magyarázza a többszintű kormányzás eltérő szintjein, amely kiindulópontként összességében megfelelő, logikus habár egyes gondolatok megkérdőjelezhetők. Hervainé kezdeti meggyőződése, hogy a jóléti problematika összefügg a jóléti rendszerek neoliberais irányú

[1] Vö. Aknina – Nortonb – Dunna, 2009, 523–527.

[2] Dolan – Layard – Metcalfe, 2011, 7.

[3] Andersen, 2012, 4.

átalakulásával, a segélyezés megszűnésével, noha jól tudjuk, hogy a kérdéskör tulajdonképpen ennél egy sokkal összetettebb halmaz része.^[4] Ez az instabil vélekedés önmagát cáfolja a fejezet későbbi részeiben, amikor a jólléti mérési rendszer szükségességét magyarázza, hiszen a jólléti közpolitika – az előbbiekhöz viszonyítva alapjában véve is szélesebb területeket felölelő – modelljének boncolgatását meggyőzően kiegészíti a globális nemzetközi rendszer, a regionális integrációk, az állam, a régiók, a lokalitás, és az individuuum különböző szintjeinek elemzésével. Ugyan sokrétű, aprólékos fogalommagyarázat, modell-magyarázat tárul az olvasó elé, de végeredményében az alfejezetek közötti kapcsolat, átmenet néhol ellentmondásos, és a korábban felvázoltakhoz hasonlóan inkonzisztens az alapdefiníciók használata, elrendezése, egymáshoz való viszonya az első fejezetben.

A következő fejezet tartalmában, mondanivalójában hangsúlyozottabbá válik a jólléti közpolitikai áramlat fogadtatási szintje az OECD tagországokban. Az előző fejezethez hasonlóan multidiszciplináris megközelítésű, és tartalmi egységei összefüggőbbek. Elsőként, talán célszerűtlen volt a jólléti közpolitikai áramlat szakaszainak táblázatszerű felvázolása azonnal a fejezet kezdetén, logikusan az első alfejezetet összegző megállapításai mellett kellett volna szerepelnie. Hervainé Szabó Gyöngyvér a közpolitika folyamaton belül kifejti, hogy a többszintű kormányzás rendszerében a felvázolt szakaszok részben elkülönültek, részben összefolytak. Úgyszintén erőssége a fejezetnek, hogy a szerző kiemeli a globális szint fontosságát, amely nélkülözhetetlen az OECD tagországok jólléti rendszereinek eltérő szociálpolitikai dimenziói, a posztmodernizációs, neoliberális társadalmi-gazdasági folyamatok, és az államiság átalakulását meghatározó háttértényezők analizálásában. Jóllehet, túlságosan elmosódott annak az értelmezése, hogy Hervainé a sokszor említett globalizáción vagy globalizációs mechanizmusokon mit ért pontosan. A fogalompáros rendszerint a neoliberális gazdasági folyamatokra utal a szövegben, viszonylag leegyszerűsített magyarázatokkal szolgálva, amely megnehezíti ennek a keretnek a konkrét körvonalazását. Ezzel szinkronban, hiányolom a globalizált kontextus, kölcsönhatás expanzív meghatározását, mivel a globális kereskedelmi nyitottságon és a pénzügyi piacok liberalizációján túlmenően kulcsfontosságú szerep jut a makrogazdasági transzformációnak, a közvetlen külföldi tőkebefektetések gazdasági hatásainak, a transznacionális vállalatok szociálpolitikai agendaformáló tevékenységének, illetve a nemzetközi, szupranacionális organizációk politikai influenciájának.^[5]

Ezt követően Hervainé Szabó Gyöngyvér mellett Kovács László és Schuchmann Júlia – igen hosszadalmasan, részletekbe menően – hat fejezet terjedelemben foglalkozik minden egyes azonosított jóléti modellel. A szerzőhármas száznegyven oldalt szentelt a kérdés fejtegetésének, harmincnyolc ország vizsgálatát tartalmazva. Ekkora terjedelmet fordítani a tárgykörnek teljes egészében szükségtelen,

[4] Vö. Pinder, 2011, 139–147.

[5] Vö. Rickard, 2012, 1171–1183.

indokolatlan és nélkülözhető volt, mivelhogy rendkívül felborítja a tanulmánykötet szerkezetének arányosságát, mindemellett Esping-Andersen^[6] és számos egyéb felhasznált szerző komparatív jóléti kategorizálása^[7] ismeretes, kézenfekvő, amelyekkel számtalan más tanulmány is foglalkozott. A jóléti modellek kollektív szemléltetése elegendő lett volna az első alfejezetekben, rövid formában felsorolva. A fejezetsorozatban kiemelkedő fontosságú az észrevétel, hogy a jóléti mérések területén az egyes országok, térségek külön hangsúlyt, módszertani megközelítést fektetnek az alapvető faktorok jellemzőinek, minőségének elemzésére, azonban az első fejezetben érzékeltetett jóléti közpolitikák mérési módszertanát kiegészíthették volna az itt található, különböző országokban előforduló, eltérő prioritással, fejlettségi szinttel identifikálható munkaerő-piaci környezeti, oktatáspolitikai, egészségpolitikai, szociálpolitikai helyzetkép bemutatásával.

A kilencedik fejezet ismét a jóléti közpolitika áramlatról beszél, azonban a figyelem most a jóléti rendszerek, a globalizáció, a gazdasági világválság és az állam szerepköre változásaira szegeződik. Az alfejezetek által alkotott belső szerkezet logikus, a második fejezetben megjelenő logikai ívet folytatja. Sajnálatos módon elkerülhetetlen volt, hogy ismét felmerüljenek a már említett hiányosságok, ellentmondások a globalizációval és a jóléti modellek kategorizálásával kapcsolatban. Hervainé megjegyzi, hogy a gazdasági válság eltérően érintette a különböző jóléti modelleket és az állam szerepkörét, a liberális versenyző államok biztosítják a legjobb jóléti teljesítményt, ezzel szemben a konzervatív korporativista modellek a gazdasági versenyképesség érdekében feláldozzák a társadalmi stabilitást. A szerző ezen felül nyomatékosítja, hogy a jelenlegi gazdasági viszonyok, változások között kizárólag az euroatlanti országok esetében realitás a korábbi jóléti állam koncepciója. Ezek az egyoldalú állítások részben vitathatóak, merthogy a hibridizációs folyamatoknak köszönhetően a tiszta jóléti modellek eltűnőben vannak, illetve a 2008-ban kirobbant gazdasági világválság kényszerére a jóléti rendszer hatékonysága folyamatosan csökken, fenntarthatósága egyre inkább megkérdőjeleződik a legtöbb liberális-angolszász, északi jóléti európai országban is, amelyek a szerző kategorizálása nyomán liberális versenyző államnak számítanak.

A tanulmánykötetben nem jelenik meg, hogy a globális verseny és a pénzügyi piacok megkövetelik, hogy a gazdasági szempontok egyre inkább prioritást élvezzenek a szociálpolitikával szemben akár a skandináv, északi országok esetében is, ahol megállapítható, hogy az egyre inkább professzionalizálódó szociális szolgáltatások ugyan minőség növekedést eredményeznek, de korlátozzák a hozzáférés lehetőségét.^[8] Az OECD-országokban fokozatosan csökken az improduktív transzferek száma, és a neoliberális ideológia megköveteli az állampolgároktól, hogy felelősséget tudjanak vállalni önmagukért és családjukért. Ezen tényezők

[6] Esping-Andersen, 2006, 165–175.

[7] Vö. Ebbinghaus, 2012.

[8] Theobald, 2003, 159–185.

tényleges hatásainak megállapítása elengedhetetlen, amikor a jóléti modellek és az államiság kapcsolatának elemzéséről beszélünk.

A tanulmánykötet külön fejezetet fordít annak eldöntésére, hogy a jóléti közpolitika áramlat milyen szempontrendszer mentén illeszthető a közpolitikai folyamatok egészébe, ami módszertani szempontból indokolt. A jóléti közpolitika kérdéseiben a globális, regionális, a nemzeti és lokális szint lehetőségei és feladatai ugyanis számos ok miatt differens módon alakultak. A fejezetben nemzetközi felmérések eredményei is megjelennek. Az értékes aspektusok felvázolása ellenére, újból számos kontrasztos hiányosság merül fel a rövid fejezet tanulmányozása során. Hervainé álláspontja, eredetisége, személyes véleménye teljesen elveszik, leredukálódik, csupán más szerzőktől, tanulmányokból hivatkozott, beemelt információk nyílnak meg az olvasó előtt. Egyáltalán nem világos és nem derül ki, hogy a jóléti közpolitika összetevői a többszintű politikai keretrendszerekben hogyan különíthetők el, a különböző szintek, alfejezetek, csoportok hogyan kapcsolódnak egymáshoz. Az Európa 2020 stratégia és a fenntartható növekedés koncepciójának, viszonyrendszerének megemlítése kifejezetten hiányos, nem illeszkedik az aktuális alfejezethez.

A munka legjobban kivitelezett, tizenegyedik fejezetében a jóléti politikaalakítás új folyamatát megtestesítő jóléti indikátorok hatásgyakorlási mechanizmusai kerülnek főszerepbe, amelyeket a korábbi fejezetkehez hasonlóan modellszerűen, interdiszciplináris szinten mutat be. Ezeknél a hatásmechanizmusoknál általánosságban szó esik az értelmezési keretekről, a komplexitás szerepéről, a vizualizációról, és a tényalapú politikáról. Bizonyos következetlenség természetesen ebben a fejezetben is fellelhető, nem derül ki, hogy a szerző mit akart kifejezni a jóléti indikátorok dinamikus használatával, és így a jóléti mérések hogyan helyeződnek át a politikai küzdelem középpontjába. A fejezet ugyanakkor újabb vitatható, elfogult megállapítást tartalmaz, miszerint a politikai szereplők nem nyitottak a fejlett statisztikai elemzésekre, tudományos információkra, amely gátolja a sikeres, hatékony politika-alakítás lehetőségét. Ebből a véleményből nem válik világossá, hogy a szerző melyik ország, térség vagy szervezet politikai szereplőire utal, és milyen tudományos módszerek bizonyíthatnák azt a feltevést, hogy a politikusokat univerzálisan „ideológiai zártság” és a „tudományos elemzésekben” való tájékozatlanság jellemzi. A RAPID (Research and Policy in Development) modell felvetése egyrészt teljesen hiányos, túlságosan rövid terjedelmű, másrészt nem kapcsolódik közvetlenül a szöveggörnyezethez. Az is érthetetlen, hogy más lehetséges opciókkal szemben, a szerző milyen módszertani megfontolás, döntés alapján preferálta ezt a modellt.

A sokoldalúan tárgyalt globális jóléti közpolitikai áramlat bemutatását követően Hervainé, Kovács és Schuchmann a jövőbe való kitekintéssel zárják a művet a brit jóléti indexhez kapcsolódó hatásgyakorlás tapasztalatainak, és a kanadai egészséges közösség közpolitikai program modelljének ismertetése segítségével. A zárófejezet feltűnően rövid, elmarad a logikai, módszertani összefoglalás, és az eredeti, saját gondolatok, valamint nem követi a tanulmánykötet logikai ívét.

A közösségi adatelemzés szerepének, a jóllét kérdések elemzési módszerek hasznosságát nagyban korlátozza a belső koherencia hiánya. A fejezetben végezetül kiegészítésképpen szó esik a Világgazdasági Fórum által kialakított globalizációs gazdasági nézőpontról, amely a növekedés és foglalkoztatás, az inklúzió és a fenntarthatóság összekapcsolását vázolja fel. Együttesen, fontos témaköröket taglalnak a szerzők, ám bár a súlyos hiányosságokból kifolyólag nem meggyőző vagy magától értetődő a szerzők jövőre vonatkozó kitekintése.

Összegezve, a könyv innovatív, informatív betekintést nyújt a jólléti közpolitika kérdéskörébe, amely lefedi a jólléti közpolitika modellezésének kérdéskörét, megragadja a különböző modellek rendszerszintű különbségeit, illetve a kapcsolódó problémákat széleskörűen elemzi. Az alkalmazott interdiszciplináris kutatási módszer lehetővé tette volna a témakör több szempontú vizsgálatát, azonban a megalapozatlan következtetésekből, a helyenként elmaradó precíz fogalomhasználatból, a felesleges fejezetekből, a vegyes minőségű ábragyűjteményből és a belső inkonzisztenciából kifolyólag megghiúsult egy valóban hiánypótló tanulmány megalkotása. Célszerűtlen szerkezet, kiegészítendő, ismétlődő gondolatmenet jellemző rá, sokszor éreztem úgy, mintha egy-egy újabb fejezet a szerzők egyéb tanulóyaiból került volna átmásolásra, átdolgozásra, a kellő időmennyiség ráfordítása nélkül. A címben is szereplő globalizáció, globalizált mechanizmusok valamennyi aspektusának mélyreható elemzése kimaradt, a szerzők nem tudták megalapozottan illusztrálni a jólléti közpolitika valamennyi aspektusát, dimenzióját, nézőpontját ennek a tartópillérű kontextusnak a híján. Azt mindenképpen megjegyezhetjük, hogy a jóllét kérdéskörének alaposabb, innovatívabb, tudatosabb vizsgálata, kutatása, tervezése előmozdítása nem mellőzheti a tanulmánykötetben körvonalazódott interdiszciplináris módszertani eszközök összetevőinek alkalmazását, implementálását, viszont a kitűzött cél elérésének érdekében, indokolt a tanulmánykötet átszerkesztése az említett problematikák alaposabb figyelembe vételével.

IRODALOM

- Aknina, Lara B. – Nortonb, Michael I. – Dunna, Elizabeth W. (2009): From Wealth to Well-being? Money Matters, But Less than People Think. *The Journal of Positive Psychology*, Vol. 4, No. 6, 523–527.
- Andersen, Jørgen Goul (2012): *Welfare States and Welfare State Theory*. Aalborg University, 4.
- Ebbinghaus, Bernhard (2012): *Comparing Welfare State Regimes: Are Typologies an Ideal or Realistic Strategy?* Draft Paper presented at European Social Policy Analysis Network, ESPAnet Conference, Edinburgh, UK, September 6–8, 2012. University of Mannheim.
- Esping-Andersen, Gøsta (2006): The Three Worlds of Welfare Capitalism. In: Christopher Pierson and Francis G. Castles (eds.): *The Welfare State Reader*. Cambridge, Polity Press, 165–175.

- Dolan, Paul – Layard, Richard – Metcalfe, Robert (2011): *Measuring Subjective Well-being for Public Policy*. Kew, Richmond, Office of Public Sector, 7.
- Hervainé Szabó Gyöngyvér – Kovács László – Schuchmann Júlia (2015): *A globális jólléti közpolitikai áramlat fogadtatása és hatása az OECD tagországokban*. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár.
- Pinder, Sherrow O. (2011): The Nation State in the Era of Globalization: Some Challenges. *International Journal of Humanities and Social Science*, Vol. 1, No. 2, 139–147.
- Rickard, Stephanie J. (2012): Welfare versus Subsidies: Governmental Spending Decisions in an Era of Globalization. *The Journal of Politics*, Vol. 74, No. 4, 1171–1183.
- Theobald, Hildegard (2003). Care for the Elderly: Welfare System, Professionalisation and the Question of Inequality. *The International Journal of Sociology and Social Policy*, Vol. 23, Iss. 4/5, 159–185.

RIGÓ ERIKA

A nemzetközi kereskedelmi jog és a magyarok – 50 éves az UNCITRAL*

Milassin László: *Az ENSZ Nemzetközi Kereskedelmi Jogi Bizottsága (UNCITRAL)*.
UNIVERSITAS-GYŐR Nonprofit Kft., Győr, 2016.

I. BEVEZETÉS

Milassin László könyve az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) Közgyűlésének 1966. december 17-én hozott határozatával alapított Nemzetközi Kereskedelmi Jogi Bizottsága, azaz az UNCITRAL (angolul: United Nations Commission on International Trade Law, továbbiakban UNCITRAL) 50 éves évfordulója alkalmából készült 2016-ban az UNIVERSITAS-GYŐR Nonprofit Kft. kiadásában. A szerzőnek a kötet végén található angol nyelvű megfogalmazása szerint a kötet célja, hogy megismertesse az olvasóval az UNCITRAL-t és annak munkáját a nemzetközi kereskedelmi jog egységesítése, harmonizációja és modernizációja területén, tekintettel az intézmény háttérére, szervezetére, munka- és tevékenységi módszerére, továbbá, hogy tájékoztatást nyújtson az intézmény keretében született sajátos szövegekről. (246. o.)

A szerző kötődése az intézményhez mindjárt az Előszóban nyilvánvalóvá válik: az 1970-es években a Külkereskedelmi Minisztérium Jogi Főosztályán keresztül vett részt e szerv tevékenységében, s 2002-ben már mint alelnök ült New York-ban az UNCITRAL bizottsági ülésén. A 2004–2010-es időszakban azonban Magyarország az UNCITRAL-ban való részvételét teljesen felszámolta, s csak ezt követően vállalt újra részt a szervezetben, teljes tagsággal a 2013-as év óta rendelkezik. (9. o.) 2013-ban a „Tanulmányok a 70 éves Bihari Mihály tiszteletére” című kötetben a szerző egyébiránt már foglalkozott az UNCITRAL III. munkacsoportjának tevékenységével az online vitarendezéssel

[*] A mű a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosítószámú, „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” elnevezésű kiemelt projekt keretében, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem felkérésére készült.

kapcsolatban,^[1] illetve a „Fogyasztóvédelem és az online vitamegoldó eljárás” című cikkében az uniós szabályozásról is írt.^[2]

A szerző jelen művében az Előszót és Bevezető gondolatokat követően tizen-négyszer fejezetben ismerteti az ENSZ Nemzetközi Kereskedelmi Jogi Bizottságát, az UNCITRAL-t, s az egyes fejezeteken belül különböző alfejezetekre osztja az adott kérdéskör vizsgálatát. Koherens szerkezetben mutatja be az intézményt, magyar kezdeményezésre történő létrejöttének történetétől egészen a szervezet nemzetközi kereskedelmi jogi nyelvezetének bemutatásáig. S noha a szerző az Előszóban úgy nyilatkozik, könyve nem ad teljes képet az UNCITRAL eredményeiről és működéséről, mégis egy átfogó, igényesen kidolgozott művet vehet a kezébe az olvasó, amely alapján tüzetesen megismerheti az ENSZ ezen intézményét.

II. A MŰ BEMUTATÁSA

Milassin László könyvének nagy előnye, hogy ilyen átfogó jellegű, magyar nyelvű munka korábban nem látott napvilágot a témában, jóllehet a nemzetközi kereskedelem jelentőségének növekedése ezt indokolná. A mű felépítése és kialakítása nagymértékben hozzájárulhat ahhoz, hogy az olvasó kedvet kapjon a témában történő mélyebb ismeretek megszerzéséhez is, ugyanis praktikus az egyes elméleti részeket gyakran példákkal tűzdelt szemléltető leírások követik, melyek az érthetőséget segítik elő, s még inkább felkeltik az érdeklődést a kérdéskör iránt.

Recenzens számára mindjárt a Bevezető gondolatokban értékékként jelent meg a szerző azon részletezése, miszerint az UNCITRAL az egyetlen magyar kezdeményezésre létrejött ENSZ szervezet (10. o.), s a későbbiekben is a kifejtés részét képezi a magyar szempontok bemutatása. Ezt követően a hagyományosnak tekinthető kiindulópont a műben a többi fejezethez viszonyítva viszonylag hosszú, 27 oldalas történeti áttekintés. Az I. fejezet (A szervezet létrejöttének története) részletesen ismerteti az UNCITRAL megalapításának körülményeit, számos eltérő nézőpontot bemutatva ennek során, mint például az ENSZ Hatós Bizottság előtti vitát, Ustor Endre felszólalását, az UNIDROIT (franciául: Institut international pour l'unification du droit privé, angolul: International Institute for the Unification of Private Law) és a Hágai Nemzetközi Magánjogi Konferencia álláspontjait, de sort kerít az ENSZ égisze alatt működő szervezetekhez való viszonyának bemutatására, illetve alapvető feladatainak meghatározására is.

A kötet II. fejezete 4 alfejezetben és mindössze 8 oldalban mutatja be az UNCITRAL összetételére, tisztségviselőire és szervezetére vonatkozó szabályokat, kifejtve például, hogy az UNCITRAL tevékenységét 3 szinten végzi: bizottsági

[1] Milassin, 2013, 335–346.

[2] Milassin, 2014, 95–104.

szinten, kormányközi munkacsoportok szintjén és a titkársági szinten. (41–45. o.) Ezt követően a III. fejezetben (A nemzetközi kereskedelmi jog egységesítésének, harmonizációjának és modernizációjának eszközei, technikája) 6 alfejezet révén részletesen ismerteti a szerző az UNCITRAL jogi instrumentumait, mint a nemzetközi kereskedelmi jog egységesítésének, harmonizációjának és modernizációjának eszközeit és technikáit. Itt érdemes kitérni a szabályalkotó megoldások három nagy csoportjára, melyek szemléletesen kerülnek bemutatásra a műben. Megkülönbözteti ugyanis a legislatív, szerződéses és magyarázó megoldásokat, melyek hosszú távú jogegységesítési, harmonizációs és modernizációs célokat szolgálnak. (51–58. o.)

A IV. fejezet (A jogi reformok megvalósításához szükséges technikai együttműködés és segítségnyújtás) széles skálán mozogva, 11 alfejezetben és 20 oldalban kerül kibontásra, az általános áttekintéstől az oktatási kérdésekig. Ezen fejezet számos technikai együttműködési és segítségnyújtási formát foglal magában, melyeknek célja, hogy elősegítsék a nemzetközi kereskedelmi jog modernizálását, harmonizálását és egységesítését. Szót ejt például a Gerhard Sanders tanulmányában foglaltakról, miszerint a nemzetközi pénzügyi szervezetek jelentős szerepet töltenek be a technikai jellegű jogi segítségnyújtásban, mely elsősorban felajánlott adományokból származik (68.o.), de ezt követően számos további formát is kibont.^[3]

Az V. fejezet (Jogegységesítés, egységes nemzetközi magánjogi törekvések) 10 alfejezetben, 26 oldalon át tárgyalja a jogegységesítési kérdéseket, az igény megjelenésétől és problémáitól egészen az Európai Unió jogegységesítő szerepéig. A szerző mindjárt a fejezet elején szemléletes példákkal teszi világossá az olvasó számára többek között a terminológiai kérdéseket: egyezményt és rendeletet is hoz példaként. (87.o.) Az egységesített nemzetközi szabályok beépítésére vonatkozó alfejezet szintén fogalmi alapvetéssel indul, elősegítve ezzel az érthetőséget, majd a nemzetközi magánjogi jogegységesítés kategóriáit részletezi. A fejezet végén az Európai Unió jogegységesítése kapcsán idézi Lenkovics Barnabás vonatkozó interjúját is, melyben hangsúlyozza az alkotmánybíróság akkori elnöke: a magyar alkotmánybíróság feladata, hogy a magyar alkotmányosságot védelmezze, kiemelve a kölcsönös tisztelet és bizalom szükségességét az alkotmányos identitások és uniós értékek viszonyában.^[4] (109–110. o.) Sokféle szempont dolgoz fel a szerző, a teljesség iránti igénnyel igyekszik bemutatni a jogegységesítés különböző aspektusait. A jogegységesítés kérdéskörében fontos megállapítanunk, hogy Magyarországon Az új Polgári Törvénykönyv Bizottsági Javaslat is hivatkozik az UNCITRAL egyezményére, a Bécsi Nemzetközi Vételi Egyezményre, mint a nemzetközi jogalkotás eredményére, melyből a Javaslat meríthet,^[5]

[3] A kötetben hivatkozott tanulmányt lásd: Sanders, 2011, 66–74.

[4] A kötetben hivatkozott cikket lásd: Lenkovics, 2015. március 1. A cikk elérhető: http://magyarhirlap.hu/cikk/18617/Lenkovics_A_jogallam_tanulasi_folyamat (2016.12.08.)

[5] Vékás, 2012, 18.

továbbá a szerződésesség szabályozásának kérdéskörénél is példaként hozza fel, hiszen az előreláthatósági klauzulát nemzetközi egyezményben, azaz a Bécsi Vételi Egyezményben is bevált jogi eszközként említi.^[6]

A VI. fejezetben (A nemzetközi kereskedelmi jog globális normaalkotásának irányítása) ismertetésre kerül például 3 amerikai jogász által készített, az UNCITRAL működését elemző kutatás.^[7] (112. skk.) A vizsgálódás arra irányult, hogy kik vesznek részt az UNCITRAL tárgyalásokon – a jelenlévők aktivitását is figyelembe véve. A szerző álláspontja szerint a tanulmány ugyan egy munkacsoport munkáját vette szemügyre, de annak megállapításai egyébiránt is jól jellemzik az UNCITRAL működését. (116. o.) Számszerűen vizsgálva a kérdést, érdekes eredmények születtek, ugyanis megállapítható volt a kutatás nyomán, hogy az UNCITRAL üléseire való nagyszámú jelentkezés ellenére csak pár, gazdaságilag fejlett ország bír jelentős befolyással a normaszövegek kialakítására, úgy mint az Amerikai Egyesült Államok, Franciaország, Németország, Japán, továbbá nemzetközi szervezetként idesorolható például a Világbank és az IMF is. (120. o.) A fejezetben a magyar szerepvállalásról és egyéb összefüggésekről is szól a szerző.

A VII. fejezet (A nemzetközi kereskedelmi jog harmonizációja és legújabb fejleményei) szintén fogalmi alapvetéssel indul, ezután eltérő értelmezések következnek a különböző UNCITRAL által létrehozott szövegek keretében, illetve a jogharmonizációs eljárás folyamatát részletesen írja le az előkészítéstől a ratifikációt követő szakaszig, majd az egységesített és harmonizált megállapodások alkalmazására és a nemzetközi magánjog modernizációjára vonatkozó alfejezetekkel zárul a VII. fejezet. Ezzel szemben a VIII. fejezet (A nemzetközi kereskedelmi jog harmonizációjának gazdasági, és gyakorlati szempontjai) már gazdaságossági és költséghatékonysági szempontokból közelíti meg a jogharmonizációs kérdéseket. A IX. fejezetben (Az UNCITRAL döntéshozatala és jogi normáinak jellegzetes vonásai) röviden, mindössze 7 oldalon mutatja be az UNCITRAL konszenzuson alapuló döntéshozatalát, valamint a kötelező és nem kötelező nemzetközi magánjogi normák hibridizálását, azaz a kötelező szabályanyagok és ajánlások keveredését. (153. skk.). A X. fejezet (Az UNCITRAL nemzetközi szabályalkotó eljárásával és módszereivel kapcsolatos időszzerű kérdések) aktuális kérdéseket vizsgál a globalizációval összefüggésben, valamint az UNCITRAL együttműködését más nemzetközi szervezetekkel – mint például az UNCTAD-dal (angolul: United Nations Conference on Trade and Development) vagy a Világbankkal. (162–164. o.). A XI. fejezet (Az egyes tagországok UNCITRAL-ban képviselt állásfoglalásainak koordinációja) mindössze 3 oldalon ír a hazai álláspontok koordinációjának szükségességéről a duplicitás elkerülése érdekében, és felveti egy külön koordinációs testület létesítésének kérdését. A XII. fejezetben (Az UNCITRAL működésének nemzetközi

[6] Uo. 397.

[7] A kötetben hivatkozott kutatást lásd: Halliday – Pacewicz – Block-Lieb, 2013, 279–298.

jellege és viszonya a nemzetközi kollíziós magánjoghoz) például leírja, mely szempontok figyelembevételével határozható meg az UNCITRAL jogalkotásának nemzetközi jellege az általa kidolgozott szabályanyagok és gazdasági aspektusok alapján. (176. skk.) Itt érdemes megjegyezni, hogy a recenzens egyetlen kritikai észrevétele, már amennyiben ez kritikának tekinthető, hogy a mű egyes fejezeteinek terjedelme csupán 3–7 oldal, így a többi fejezethez képest rövidnek tekinthetők, szerkezetileg tehát eltérnek a könyv többi részétől, kiemelve, hogy ezen tény a könyv mondanivalójának értékét nem csökkenti.

Az utolsó előtti, XIII. fejezet szerint (Az erkölcsre való hivatkozás megjelenése a nemzetközi kereskedelmi jogban) a jó erkölcsre való hivatkozás nem egyszerű, mivel a szerző szavaival élve: „egy időben különféle társadalmak különféle erkölcséről van szó.” (185. o.) A szerző ír az átláthatóság, azaz a transzparencia követelményéről, mint lényegi erkölcsi szabályról, melyre konkrét példaként a nemzetközi beruházási egyezményekben szereplő választottbíráskodás áttekinthetőségét biztosító szabályokat (rules) említi. (186. o.) Meghatározza továbbá a kereskedelmi csalás elleni szabályozás kérdéskörét, melyre vonatkozólag az UNCITRAL 23 indikátorát sorolja fel a szerző példákkal feltüntetve. (189. skk.) A fejezetben szerepet kap még a jóhiszeműség és diszkriminációmentesség elve is, szintén példákkal szemlélítve az elveket. A jó erkölccsel, a jóhiszeműség elvével a nemzetközi jogban számos kutató foglalkozik, mint például Steven Reinhold, aki cikkében rámutat arra, hogy az egyezmények értelmezése során számos megnyilvánulása van a jóhiszeműség elvének az aláírástól az értelmezésig, melyet részletesen is elemez. Reinhold szerint a jóhiszeműség elve az állami szuverenitás korlátozását jelenti, amely ahhoz szükséges, hogy más államokat védjen és megőrizze bizalmukat a nemzetközi jog iránt.^[8]

A könyv utolsó, XIV. fejezete (Az UNCITRAL nemzetközi kereskedelmi jogi nyelvezete) hasznos és tanulságos ismereteket tár az olvasó elé, a nyelvi nehézségekre, fordítási kérdésekre és annak hatásaira helyezve a hangsúlyt, valamint rámutatva az ENSZ sajátos intézményesített jogi nyelvezetére, a metanyelvre, amely az egyes nemzeti jogrendszerek nyelvezete felett áll. (198. o.) Külön kiemeli a szerző, miszerint az UNCITRAL oldalán az ENSZ valamennyi, 6 hivatalos nyelvén elérhető a szervezet okmányai, írott anyagai. (201. o.) A szerző kifejti, milyen nehézségekkel jár a többnyelvűség, a jogrendszerek eltérősége, amikor egy egységes jog kidolgozása, alkalmazása a cél, s miként oldja meg ezen kihívásokat az UNCITRAL, példákkal, szabályzat szövegekkel szemlélítve, a magyar fordítási nehézségeket is ide értve. Érdemes megemlíteni továbbá, miszerint a szerző leírja az UNCITRAL által létrehozott Bécsi Vételi Egyezmény 14. cikke kapcsán, hogy annak megalkotása a különböző jogrendszerek kötelmi jogának figyelembevételével történt, mivel azonban kompromisszum eredménye volt, így attól más módon, eredeti szöveget

[8] Reinhold, 2013, 40–63.; *Bonn Research Paper on Public International Law* No. 2/2013. A cikk elérhető: SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2269746> vagy <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2269746> (2017.06.12.)

fogadtak el. (213. o.) Számos nemzetközi kutató foglalkozik ugyanakkor a témával, mint például Harry M. Flechtner,^[9] aki a Bécsi Vételi Egyezmény egységességének kérdését vizsgálja, tekintettel az egységesítési elvre az egyezmény 7. cikk (1) bekezdésében.

A könyv végén további hasznos információkra bukkanhat az olvasó, az irodalomjegyzék gazdag és sokszínű, a rövidítések jegyzékének ismerete megkönnyíti az érthetőséget, majd a különböző függelékek szolgálnak érdekes információkkal az UNCITRAL-ra vonatkozóan, úgy, mint az UNCITRAL tagállamainak felsorolása, jogi instrumentumai összefoglaló jelleggel, az UNCITRAL titkársága vezetőinek nevei is feltüntetésre kerülnek, illetve 4. számú függelék tartalmazza az UNCITRAL éves bizottsági üléseinek elnökeire vonatkozó táblázatot.

III. ÖSSZEGRZÉS

Milassin László könyvéről elmondható, hogy összességében egy logikusan felépített, jól megszerkesztett munka, mely kellő részletességgel ismerteti a napjainkban egyre nagyobb jelentőségre szert tevő ENSZ Nemzetközi Kereskedelmi Jogi Bizottságát, az UNCITRAL-t. Ilyenformán az olvasó betekintést nyerhet az intézmény felépítésébe, működésébe, céljainak megvalósításába, s ennek során számos értékes ismerettel bővíthet tudása. E munka tehát nem csak az elméleti és gyakorlati jogászok számára szolgálhat új és hasznos szakismeretekkel, de az ENSZ ezen bizottságának nemzetközi kereskedelem terén nyújtott tevékenysége iránt érdeklődő laikusok számára is érdekes tapasztalatokkal szolgálhat.

IRODALOM

- Flechtner, Harry M. (1998): The Several Texts of the CISG in a Decentralized System - Observations on Translations, Reservations and other Challenges to the Uniformity Principle in Article 7(1). *Journal of Law and Commerce* 17. 187-217.
- Halliday, Terence C. - Pacewicz, Josh - Block-Lieb, Susan (2013): Who governs? Delegations and delegates in global trade lawmaking. *Regulation & Governance*, Berlin, Vol. 7, no. 3, 279-298.
- Lenkovics Barnabás (2015): A jogállam tanulási folyamat - Az Ab nincs tekintettel a „véleménypiacra”. *Magyar Hírlap*, 2015. március 1. A cikk elérhető: http://magyarhirlap.hu/cikk/18617/Lenkovics_A_jogallam_tanulasi_folyamat (2016.12.08.)
- Milassin László (2013): Online vitarendező eljárások nemzetközi kodifikációja, In: Szoboszlai-Kiss Katalin, Deli Gergely (szerk.): *Tanulmányok a 70 éves Bihari Mihály tiszteletére*. UNIVERSITAS-GYŐR Nonprofit Kft., Győr, 335-346.

[9] Flechtner, 1998, 187-217.

- Milassin László (2014): Fogyasztóvédelem és az online vitamegoldó eljárás. In: *Iustum Aequum Salutare* X. évf. 2. szám, 95–104.
- Milassin László (2016): *Az ENSZ Nemzetközi Kereskedelmi Jogi Bizottsága* (UNCITRAL). UNIVERSITAS-GYŐR Nonprofit Kft., Győr.
- Reinhold, Steven (2013): Good Faith in International Law, (2) *UCL Journal of Law and Jurisprudence*, 40–63.; *Bonn Research Paper on Public International Law* No. 2/2013. A cikk elérhető: SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2269746> vagy <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2269746> (2017.06.12.)
- Sanders, Gerhard (2011): Multilateral organizations and legal technical assistance: learning from experience. In: *Modern Law for Global Commerce. Proceedings of the Congress of the United Nations Commission on International Trade Law Held on the Occasion of the Fortieth Session of the Commission*. UN, New York, 66–74.
- Vékás Lajos (szerk.) (2012): *Az új Polgári Törvénykönyv Bizottsági Javaslatá magyarázatokkal*. szerkesztette: Vékás Lajos, Complex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft., Budapest.

- BARTKÓ RÓBERT egyetemi docens
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar
- BENCZE KRISZTINA egyetemi tanársegéd
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar
- BUCHINGER ÁGNES PhD hallgató
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar
- CSÖRGITS LAJOS egyetemi docens
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar
- FRIEDERY RÉKA tudományos munkatárs
MTA TK Jogtudományi Központ
- KŐRÖSI ALEXANDRA jogtanácsos
MÁV Magyar Államvasutak Zrt.
- NÁNÁSI LÁSZLÓ főügyész
Bács-Kiskun Megyei Főügyészség
- PAYRICH ANDRÁS PhD hallgató
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar
- RIGÓ ERIKA PhD hallgató
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar
- SÁRI NÁNDOR PhD hallgató
PTE Bölcsészettudományi Kar
- SISKA KATALIN egyetemi docens
DE Állam- és Jogtudományi Kar
- SZOBOSZLAI-KISS KATALIN egyetemi docens
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar
- TÓTH ZOLTÁN BALÁZS alapító
Politikai Spektrum Alapítvány
- CAO YIFENG tudományos segédmunkatárs
Guangdong University of Foreign Studies, Földjogi Intézet, Kína

Szerzőinkhez (A publikálás feltételei)

1. *Jog Állam Politika* című referált folyóirat magyar nyelven beküldött kéziratokat – tanulmányokat és könyv-recenziókat – fogad el.
2. A kézirat terjedelme tanulmányok esetén általában nem haladhatja meg az 50000 karaktert, recenziók esetén a 20000 karaktert. Kérjük szerzőinket, a terjedelmi kereteket nagyon szigorúan tartsák be. Hosszabb kéziratokkal csak különlegesen indokolt esetben foglalkozunk.
3. A szöveget A/4 méretben kinyomtatva kérjük leadni. Egyúttal szövegfájlban (az MS Word bármelyik változatában lementve) is kérjük mellékelni lemezen vagy e-mailben. A szerző neve a tanulmány felett szerepeljen.
4. Szöveg közbeni kiemelésként dőlt betű alkalmazható; ritkítás, aláhúzás, vastag betű, csupa nagybetű csak kivételes esetben fogadható el.
5. A közvetlen hivatkozásokat lábjegyzetekben, az oldal alján kérjük feltüntetni.
6. Kérjük, hogy irodalomjegyzék lehetőség a ténylegesen hivatkozott publikációkat és azon publikációkat tartalmazza, amelyet a szerző felhasznált. Az irodalomjegyzék legfeljebb még 10-15 forrásmegjelölést tartalmazhat.
7. Az irodalomjegyzéket a tanulmány végén közöljük, a következőképpen oldva fel a szöveg közti utalásokat:
 - a) Könyveknél:

Arendt, Hannah (1992): *A totalitarizmus gyökerei*. Budapest, Európa.
 - b) Tanulmánykötetben, gyűjteményes kötetben megjelent szövegek esetében:

Mickiewicz, Ellen (2000): Institutional Incapacity, the Attentive Public, and Media Pluralism in Russia. In: Richard Gunther and Anthony Mughan (eds.): *Democracy and the Media*. Cambridge University Press.
 - c) Folyóiratban megjelent tanulmány esetében:

Selck, J. Torsten (2004): On the Dimensionality of European Union Legislative. In: *Journal of Theoretical Politics*. Vol. 16. No. 2. April, 203–222. pp.
8. Tanulmányok esetén kérünk a szerzőktől elektronikus formában egy kb. 150 soros magyar és angol nyelvű összefoglalót (abstract). A tanulmány címét, alcímét is kérjük lefordítani. Továbbá kérjük a tanulmány legfontosabbnak gondolt 5-6 kulcsszavát magyarul.
9. A (fekete-fehér) táblázatokat és ábrákat megfelelően formázva, az eredetüket feltüntetve a szövegbe építve és külön fájlként is kérjük leadni.
10. A szerkesztőségbe beérkezett – formailag megfelelő – kéziratokat a szerkesztőség előzetes szűrése után két opponensnek küldjük ki. Az opponensek a szer-

zők nevének feltüntetése nélkül kapják meg a kéziratokat. A közlés feltétele a két opponens támogató véleménye. Az opponensek által javítandónak értékelt kéziratokat átdolgozásra visszajuttatjuk a szerzőkhöz. A két opponens egybehangzó elutasítása esetén a kéziratot nem publikáljuk. Az opponensi vélemények be nem érkezése esetén a szerkesztőség saját hatáskörben dönt a publikálásról.

11. A szerkesztőség a beérkezett kéziratokért honoráriumot nem fizet.

12. Kérjük szerzőinket, hogy elektronikus úton adják meg, hogy milyen módon (foglalkozást munkahely, beosztás) szeretnének szerepelni folyóiratunkban. Kérjük, a kapcsolattartás elősegítése érdekében közöljék elérhetőségeiket (telefonszám, mobilszám, e-mail cím).

Köszönjük, hogy megfelelően előkészített kézirat beküldésével segítik munkánkat.

A szerkesztőség

